

БРУНО ЯСЕНСЬКИЙ

ДЖІММІ КЛАРК НА ВЕЖІ СВІТУ*

Потяг повільно причалив до перону. Зразу ж із усіх його пор ринули люди, і, обганяючи один одного, стрімголов побігли до виходу.

Кларк зачекав поки спаде перша хвиля. Він сподівався, що його зустрінуть, і для більшої певності із Негорілого він послав ще одну телеграму. Але юрба поволі сплила, разом із нею і рідкі носильники. На пероні не було нікого із знайомих. Вагон спорожнів. Кларк узяв у обідві руки по валізці і вийшов на платформу.

Великий годинник показував десяту ранку.

— Мабуть хропака завдають,— подумав роздратовано Кларк.

Опинившись на східнях вокзалу, він поставив валізки, підозріло подивився на обшарпаного парубійка, що вертівся поблизу, зачарованого сліпучою жовтизною валізкової шкіри (у вагоні попереджали, що на вокзалах немилосердно обкрадають довірливих чужоземців)—і, розкинувши поли пальта, дістав із кишені портфельку. На записці російськими літерами записано адресу готеля. Не відходячи ні на крок від валізок, Кларк рухом руки покликав носильника, що нежданно звідкілься винирнув і, передавши йому записку, показав на єдине таксі.

Проте, таксі, раніш ніж підійшов до нього носильник, взяти щасливіші, і тільки хвилину опісля носильник повернувся на підніжках дрожки, запряженої худющою рижою конякою, подібною до скрипки. Візник поскладав валізки на козли і стьобнув коня. Скрипка подала кумедний басистий звук, махнула кістлявим грифом і задріботіла вподовж майдану.

Розсівшись у незвично вузькому екіпажі, Кларк зняв капелюх, підставляючи теплому вітру своє рудувате волосся, гладко припрасоване до черепа. Недавня досада розвіялась, не залишивши сліду, і він з веселою цікавістю розглядав свій фантастичний екіпаж, майдан, перспективу мосту і тінь кам'яної тріумфальної арки—велетенський лук, провизаний стрілою проспекта, що зникав у безвісті.

На арці четверо коней на дибках, запряжених у колісницю, мчалися до міста, ось-ось ладні зірватися на дзвінку гладінь проспекта.

Дрожки повільно перетинали тінь арки, і Кларк, кинувши погляд на свого рисака і на урочисто вигнутий зад візника, подумав, що його дрожки, які в'їжджають до міста, запряжені скрипкою, це—не що, як піднебесна колісниця, яка зірвалася в реальність, і він засміявся що є духу, на подив візника, який завмер із піднятим догори смичком.

У місто вони в'їхали рясно.

З обох боків проспекта бігли будинки—кущі, сутулуваті, низькі, як усі будинки в Європі. Серед них були такі маленькі, що здавалося, біжать вони на чотверніжках. Багато з них здіймалося вгору на обтесаних костурах риштувань. Тротуари були завалені будівельним матеріалом. І люди метушилися на тротуарах та риштуваннях, оббризані сонцем, як валном.

По рейках, що змією тяглися вподовж проспекта, як джерела ростопленого металу, із співучим дзвоном пробігали трамваї, і з площадок вагонів, неначе з набитих кошиків, позвнсали великі грона пасажирів.

* Розділ із нового роману.

На перехресті, біля ятки, стояла довжелезна черга. Чоловіки у білих рубашках і жінки у весняних ситцевих платтях. Ситцеві плаття жінок тріпотіли від вітру і, здавалося, що тріпотить і в'ється вся черга, а зелений прямокутник ятки, із тріпотливим хвостом черги здалека подібний був до великого паперового змія, що ладний знятися вгору від першого пориву вітра.

Кларк повернув голову. Повз нього протуркотів жирний блискучий автобус і важко присів за сто кроків на краю великого сквера, що ніби зеленими чотирма листками був укралений в асфальт майдану.

Посередині майдану, біля двох величезних дощок — чорної і червоної — з незрозумілими написами і цифрами, купчилися люди. Чорна дошка нагадувала величезні чорні дошки перед біржами, де відзначають останній курс акцій. Але люди, скупчені перед нею у робітничому вбранні, зовсім не були подібні до круглих піднесених біржових дільців.

Ще у себе, в Нью-Йорку, Кларк багато чув і читав про соціалістичне змагання, про червону і чорну дошку, про фабрики, які належать робітникам. Але тільки тут, проїжджаючи повз ці велетенські дошки і скупчених коло них людей, він уперше із сліпучою чіткістю зрозумів, що це все необмежена держава, по якій він мчався з учоранього вечора, — є, по суті, величезне акціонерне товариство всіх заселених його трующих людей, і щоб не бути роздавленим, вона повинна будь-що випередити всі інші держави, акціонерні товариства кількох великих дільців, що розподілили між собою світ і що не терплять конкуренції.

Він зрозумів, що на цих чорних і червоних дошках котируються акції небувалого в світі підприємства, і кожен напис на чорній дошці означає, що акції цієї країни упали на один пункт. І якщо чорна дошка заповниться геть уся, — це буде означати смерть країни, це буде некролог, а якщо заповниться червона — це означатиме перемогу. Він зрозумів, з яким напруженням повинна дивитися на них уся ця одчайдушна країна, що озброїла проти себе всі акціонерні товариства світу, і він захвилювався, відчувавши азарт велетенського змагання. Йому хотілося зупинити дрожки, подивитися сьогоднішній курс акцій, але візник стьобнув коня і проминув сквер.

Вони знову в'їхали у річизне проспекта. Високо над головами, ген через усю вулицю, розпростерлося червоне полотнище плякату, перетворюючи вулицю на величезну триюмфальну арку. Арка могла вмістити цілу маніфестацію, щільну людську масу. І хоч будинки праворуч і ліворуч стояли, як хмарочоси, що присіли на четверіньки, Кларк проїжджаючи під розп'ятим червоним полотнищем, почував себе дуже маленьким і непотрібним, і думав, що він буде добре працювати в цій незнайомій країні чорних дощок і вулиць, перетворених на червоні арки, яка викликала на змагання увесь світ.

Назустріч йому, вповдовж проспекта, чітко відбиваючи крок, ішов загін червоноармійців без рушниць, в яскраво зелених картузах. Червоноармійці співали бойової пісні, повторюючи приспів. У приспіві наголос падав на коротке односкладове слово, що верталось кілька разів підряд і дзвеніло, як пругкий тенісний м'яч, який перекидали в повітрі влучними ударами ракет. Візник, що все так само урочисто сидів на козлах, раптом повернувся і, показуючи пужалом на червоноармійців, неждано підморгнув Кларкові і сказав інтернаціональною мовою: „гепеу“.

Кларк із цікавістю подивився, не повертаючи голови, на загін, що саме проходив повз нього.

На віддалі кроку проходили четвірками молоді світловолосі, голубоокі хлопці у зелених фасонних картузах, подібних віддалік на газон, що марширує. Вони співали дружно із запалом. Викрикуючи „о“, вони широко відкривали рот, і тоді їхні роти перетворювалися на ланцюг здивованих червоних „о“. Він нагадував чимось дружною спортивну команду, що поверталася із щасливого матчу.

Трогуаром ішло багато невійськових, чоловіків у піджаках, з розхристаними полами, з рудуватими портфелями, із вусами кольору портфеля і дівчат у коротких спідницях та білих стандартних блюзах. Самі того не помічаючи, вони підтягувалися, випиналися грудьми вперед і, бадьоро вимахуючи портфелями, під-

бирали крок до ритму бойової червоноармійської пісні, що летіла їм на зустріч.

Кларк повернувся, щоб подивитися ще раз, як загіг проходитиме під червоною аркою. І від інтернаціонального слова „гегеу“, що морозцем пробігло по шкірі, від весняного газону картузів, від бойового „о“ червоноармійської пісні йому стало раптом нестримно весело, як недавно біля вокзалу, коли квадрига, що зірвалася з кам'яної арки, стала скрипкою, запряженою в дрожки.

Вони вийшли на майдан, перетятий бульваром. З бульвару, як відкритої квартирки, подував м'який весняний вітер. Бульвар спускався вниз. Він лежав біля ніг, — як долар, — зелений і шарудливий. На бронзовому постаменті стояла бронзова кучерява людина в старомодньому сердуті і не зрозуміло дивилася на церкву кольору суніць із вершками, що здіймалася вгору проти нього. По карнизу церкви на вишині другого поверху їхало невелике авто, каретка з внутрішнім керуванням. Очевидно, це була рекламна радянської автофірми. В авто, вправленого в фасад церкви, крутилися колеса. Кларкові реклама сподобалася. Він зразу підрахував, на скільки дешевше обійшлося би Сітроенові, замість того, щоб вимальовувати електричними лампочками своє прізвище на всю вишину Ейфелевої вежі, — просто поставити своє авто на фронтон Нотр Дам. Це було б куда ефективніше. І він засміявся уже втретє за свою коротку подорож.

На розі вулиць стояла друга церква, менша, з низьким фасадом, не пристосованим для авто. Вона нагадувала стару крамарку, що притулилася на розі із скрученим на маківці вузлом купола.

Вони знову в'їхали на проспект, перетятий червоними полотнищами плякатів. Назустріч їм линули звуки духової оркестри, мінорні, уповільнені, і вони не гармонували ні з весняною бадьорістю сонячного дня, ні з діловитого поспішністю прохожих. Звуки нагадували похоронний марш. Уподовж тротуару посувався екіпаж, запряжений парою коней, подібний до катафалки. На катафалку стояла домовина, але яскравого червоного кольору. Це безумовно був похорон, хоч червоний ящик швидше нагадував велику ігрушкову коробку, у якій раптом відскочила кришка і з неї вискочить страшний бородатий дядько на пружині. Червоний ящик надиво не поєднувався з ув'язненням про домовину, що обов'язково асоціювалася для Кларка з трауром, чорним покривалом, бляншими вінками, пофарбованими у густий зелений колір із розпущеними патлами стьожок.

За домовину йшло чоловіка п'ятнадцять музик, зовні подібних до робітників; музики діловито жували величезні золоті кренделі труб, і труби гуділи мінорними звуками марша. Музики зосереджено дивилися в ноті, приколоті до спин тих, що йшли попереду. Чомусь здавалося, що коли б вітер здув маленькі нотні листочки з цих похідних попітрів, музики збилися б, з такту і обов'язково заграли б щось веселе.

За музиками вишикуваними четвірками, як на демонстрації, йшли робітники. Їх було багато. Вони утворювали довгу маніфестацію. Один із робітників першої четвірки ніс модель електричної лампочки великих розмірів. Другий — червону дощечку із якимись цифрами, яких Кларк не міг побачити. З червоної дощечки з цифрами можна було зробити висновок, що ховають робітника, очевидно, з електростанції, одного з тих, кого тут звуть ударниками.

Порівнявшись з робітниками, що несли модель лампочки, Кларк пригадав, що в цій країні на могилах не ставлять уже хрестів і, мабуть, цьому робітникові, що дав країні рекордну кількість електричних лампочек, поставлять, замість пам'ятника, модель його продукції. Кларкові ця ідея здалася правильною. Адже ставлять на могилі літуна, який розбився і загинув разом з літаком, пропелера. І він подумав, що в цій країні гробовища повинні бути, як майстерні після робочого дня з вивішеними на табличках показниками змагання.

Робітники проходили довгою колоною. Кларкові здалося незвичним, що простого робітника ховають з такою повагою, ніби відомого отамана, за катафалком якого, розшиті срібром ад'ютанти, несуть на подушці його шпаду і ордени, здобуті в боях. Але він зразу ж сам собі заперечив, що ця країна, для якої слово „неперемогти“ — синонім слова „умерти“, і є одне необмежене поле

бою, і кожного, хто зробив своєю рукою хоч одну рисочку на червоній дошці перемоги, вона має право вважати за свого героя.

Кларк не вірив у соціалізм. Він вважав, що багатство — це єдиний стимул людської винахідливості і енергії. Але він був спортсмен, він зрозумів запал змагання. Він любив сміливість, що здобуває міста. В боротьбі одного проти всіх його співчуття завжди було на боці одного. Йому подобалася ця країна, що взялася до небувалого експерименту і, наперекін усьому світу, відстоює його ось уже чотирнадцять років. Тому він приїхав сюди працювати, брати участь у здійсненні експерименту, що в нього не вірив. Його захоплювала краса небувалого змагання одного з усіма, і в цьому змаганні він не хотів залишатися на боці всіх.

Так думав він, Кларк. Йому подобалося почувати себе незалежним, без забобонів. Йому здавалося, що він робить дуже сміливо і шляхетно, і це imponувало його гідності. Він оминав деякі життєві деталі, які, коли він далі відїжджав від Америки, починали здаватися другорядними. Такою деталлю було те, що він ось уже чотири місяці, як втрапив роботу, і за цей час даремно пропонував свої послуги численним фірмам, дістаючи скрізь відмовлення, бо в Америці панувала криза. Про це писали в газетах. Про це писали мудрі вчені і філософи. Вони не писали про Джімі Кларка, що не може знайти собі роботи, вони писали науковою мовою, а на мові науки це звалось надвиробництвом технічної інтелігенції. Вони писали цілі трактати, як уникнути цього і інших надвиробництв, бо були й інші: надвиробництво робітників, надвиробництво товарів. Товари топили в морі і спалювали, — це був, певна річ, дуже простий вихід, але робітників не можна було ні спалити, ні утопити, — їх було дуже багато, їх не можна навіть було експортувати. І вчені не бачили виходу. Джім Кларк теж не бачив виходу. Він знав, що можна утопитися самому. Це, звісно, був би дуже простий вихід. Але Джім Кларк не хотів прирівнювати себе до товарів. Від цього терпіла його гідність. І тому при першій нагоді він вирішив за краще експортувати себе до другої півкулі, в країну, де не було надвиробництва технічної інтелігенції, надвиробництва робітників і надвиробництва товарів, і на яку за це дуже сердилися американські вчені, філософи і газети.

Вони вїхали на квадратний майдан, — гладку вилошену кришку, із якої ніби одинокий цвях стирчав кам'яний обеліск. Обеліск не сподобався Кларкові. Особливо кам'яна дівчина, що притулилася до його підніжжя. Дівчина нагадувала всіх кам'яних Муз і Свобод, розкиданих на всіх майданах світу. Її грецька туніка явно не відповідала місцевим кліматичним умовам. Зимом дівчина завжди повинна була терпіти хронічний нежить. Кларкові сподобалося місто, йому хотілося, щоб все в цьому місті було особливе, тому він з досадою подумав: „Невже не могли поставити нічого кращого!“

Над невеликим червоним будинком майорів великий червоний стяг. З другого боку майдану Кларк побачив темносірий триповерховий куб, на фронтоні якого російськими літерами стояло слово „Ленін“ — єдине російське слово, знайоме Кларковіз начерку. Велетенський куб примусив його забути про дівчину, прибуту за туніку до постаменту кам'яним цвяхом обеліска. Ця геометрична груда з викарбованим на ній словом, що однаково звучало всіма мовами світу — на обох півкулях немає людського рота, що хоч один раз у житті не вимовив би цього слова, — це було краще і величніше від усіх статуй і пам'ятників із мармуру й металу.

Проспект круто спускався вниз і джоржі вперше покотилися швидкою ріс-сю без допомоги кістявої конячини. У пам'яті Кларка залишився великий сірий будинок, подібний до обрізаного бритвою хмарочосу, над входом, видно було величезну географічку півкулю. У Кларка промайнула в голові думка, що для більшості людей світу ця шоста частина земної кулі залишається такою ж таємницею і невідомою, як ліва півкуля місяця, і наряд щоб про той бік місяця писалося більше фантастичних вигадок. Він уявив себе на хвилину юльєр-

нівським героєм, що потрапив на невідому планету і ця думка приємно залоскотала його самолюбство.

Вони приїхали незвично широкий проспект, і перед Кларковими очима стала зубчаста стіна Кремля і крутий узвіз, що вів на безмежний майдан, з яким міг сперечатися хіба майдан Згоди. Майдан раптово обривався на обрії, як довгий урочистий стіл президії із п'ятисвічним канделябром Василя Блаженного, що стояв на тому кінці столу. Кларк упізнав його із репродукції.

І чи впливала тут утома від дороги, чи була оптична омана, та тільки Кларкові раптом, на перекір усім істинам шкільної географії, здалося, що увесь його шлях від Нью-Йорка сюди вів по висхідній кривій півкулі, поки не привів до цієї кульмінаційної точки, і що там далі, за перспективою цього безмежного майдану починається уже спуск. У нього було почуття, що він заїхав на вежу світу, на хвилину у нього перехопило дихання і йому здалося, що повітря дуже розріджене.

Над куполом Кремля, високо над майданом, трипотів у повітрі манесенький червоний стяг.

Дрожки різко повернули за ріг і зупинилися. Вони стояли перед готелем.

У Москві Кларкові довелося затриматися недовго. Комісія вивчення залізничного будівництва, що до її складу належав Кларк, приїхала на два тижні раніше і закінчила всі потрібні підготовчі роботи для експедиції. Фростер і Вільсон день тому полетіли до Ташкенту. У готелі Кларк застав тільки Баркера і ще одного інженера, що чекали на нього, щоб полетіли разом з ним завітнішим літаком, слідом за першою частиною експедиції.

Баркера Кларк знав ще з Америки. Вони разом працювали на прокладанні залізниці в штаті Кентукки. Баркер відомий був, як несусвітений ледар. Під своє лідарство він підводив принципіальну базу. Він вважав, що люди взагалі дуже багато тиняються по світу замість того, щоб сидіти вдома, і що будувати для них залізниці — це значить привчати бурлакувати. Він неохоче пересувався з місця на місце, і прокладання залізниць, яке йому доручили, завжди натрапляло на вияткові об'єктивні перешкоди у вигляді особливо несприятливого ґрунту. Цю Баркерovu слабкість знали всі, але ставилися до нього добре, бо людина з нього була компанейська, він любив випити і міг цілими годинами розповідати безсоромні анекдоти.

Кларк не полюбив Баркера, і на роботі в штаті Кентукки у них стався різкий конфлікт, що наслідком його Баркера перекинули на іншу ділянку. Довідавшись, що Баркер виходить до складу експедиції, Кларк здивувався — куди занесло такого лоботряса, але він згадав про кризу і більше не дивувався. Він тільки подумав, що для цієї країни, кожен день існування якої — це новий світовий рекорд, люди, як Баркер, — просто балаят.

Другого інженера звали Муррі, волосся його було сіре, ніби на ньому сів тютюновий дим, що повільно виходив із дюрки, міцно загвинченої у його рот. Він справляв враження мовчазної і ділової людини і зразу сподобався Кларкові.

Країна, куди вони їхали, звалася Тад-жи-кі-стан і мала відстань від Москви п'ять тисяч кілометрів. Кларк ніколи не чув про таку країну, він знав тільки, що вони повинні були їхати в Азію. Країна, як пояснив Муррі, лежала на межі Афганістану і Індії, на вежі світу, і була одна із національних республік у складі Радянського Союзу.

Баркер додав, що в цій країні взагалі нема ніяких залізниць, що пересуваються тут на ослах і літаках. Що тут є тільки гори і джунглі, де водяться тигри та бандити, яких для екзотики звуть басмачами. Що басмачі полюють спеціально на європейців та американців, убивають їх пересічно по двадцять штук за день. Що жінки ходять там закутані і відкривати їх не можна, якщо не хочеш дістати ножа межі ребер від першого-ліпшого прихильника Корану. Що для пристойного американця там нема, навіть як у Туреччині, ні кавярні, ні домів розлусти, нема нічого, крім спеки на 80°, від якої віски закипають у флашці, і малярійних комарів особливої системи, що їх винайшов італійський лікар Попа-

таччі. Що взагалі чорт знає на що потрібні їм залізниці, коли можуть літати на літаках, і навіть саме він, Баркер, ули у що брудну справу.

Удень Кларк ходив з Муррі містом, а ввечері повернувся до готелю голодний і стомлений. У готелі їм сказали, що машина з аеродрому приїде по них о третій годині вночі.

Баркер вирішив, що лягати спати не варто і запропонував спуститися до ресторану повечеряти, потанцювати і послухати музики. Вони перевдяглися і зішли вниз.

У великій залі ресторану, за білими кубиками столиків сиділо багато людей — чоловіки у чорних костюмах і жінки у вечірніх туалетах. Після прогулянки містом, що кишла кишло весняною яскравою теплою, Кларкові вони нагадали мух, які обліпили шматки колотого цукру. Мухи говорили переважно по німецьки, зрідка чулася англійська мова. У жінок були риб'ячі очі. Вони по риб'ячому відкривали рота, випускаючи цигарковий дим, і дим пузирками підіймався до стелі.

Оркестра грала танго. Посеред залі, між столиками колихалося кілька пар. Баркер замовив вина і пішов танцювати.

Кларкові і зала, і публіка здалися незграбними на фоні цього міста, де за вікнами, як фронт солдат, вишикувалась зубчаста стіна і припіднятий велетенський майдан, у світлі рефлекторів білів тепер, як лідник, ладний раптом повільно поповзти вниз, змітаючи на шляху будинки. Він спитав Муррі, чи всі ресторани виглядають так, як цей.

Муррі засміявся, і сміх його профільований через люльку довго висів над столиком клубком тютюнового диму.

Муррі сказав, що це ресторан для чужоземців. Житці цієї країни сюди майже не заходять, — у них є свої фабрики-кухні, свої ідальні і свої клуби. Що цей, ресторан вони відкрили для чужоземних спеціалістів та туристів, які їм потрібні, і тому вони з ними завбачливі і ввічливі, — одні привозять свої технічні знання, інші чужоземну валюту, — але до яких вони ставляться з ледве помітним призирством. Вони ставляться до них приблизно так, як американські манаджери — до кафрів, привезених до Нью-Йорського зоологічного саду і які не звикли жити в кам'яних квартирних коробках: а щоб вони не втікли, їм будують на повітрі, у саду, спеціальні солом'яні курені, як у них на батьківщині, в Африці.

Кларк зауважив, що порівняння не зовсім правильне, бо кафрів примушують жити у солом'яних куренях, хочуть вони чи не хочуть, — не тому, що вони не можуть звикнути, жити в американських квартирах, а тому, що публіка платить гроші саме за цю екзотику.

Муррі погодився, проте зауважив: — можна гадати, що є і такі, яким більше подобається жити у куренях.

— Так ось цей ресторан і є наш курінь, збудований для нас, що приїхали із буржуазного підсоння, і не бажають звикати до місцевого. Вони відвели нам сто квадратних метрів паркету і сто кубометрів протангованого, проспиритованого повітря і сказали: „Ось вам ваш „рідний ґрунт“ і ось вам ваше європейське підсоння, якщо без нього не можете; дихайте ними вечорами до одуру, якщо буде потім краще працювати, а за вашу валюту ми купимо кілька машин“. Так і живемо у цьому готелі, ніби під шклянню покришкою, захищені від різких перемін місцевого підсоння. Треба сказати, що тутешній людна диво тактичний; він не сходиться дивитися на нас і на наш курінь.

Кларк подивився на пари, що похитувалися, оповиті кільцями диму, як серпантинном. Йому здавалося дивним те, що говорив Муррі, і він спитав здивовано — чи не пробують пропагувати чужоземних спеціалістів. Адже в Нью-Йорку балакають, що багато хто з американців залишається і навіть вступають до партії.

Муррі відповів не зразу. Він дивився перед собою мутними нерухомими очима, подібний тепер до факіра, який боїться розігнати довгу зміюку диму, що вийшов із його люльки.

— Пропагують? — сказав він нарешті, не виймаючи з рота люльки, і налякана змійка раптом зникла. — Ні, дуже помірковано. Показують, що вас цікавить,

водять на фабрики, до клубів. Якщо цікавитесь, охоче допомагають вам ознайомитися. Можете ходити, куди хочете, — вхід скрізь відкритий. У цьому, мабуть, і полягає вся їхня пропаганда. Робітники швидко прилучаються до їхньої справи. Звикають, почувають себе, як дома. Навіть майстри... Говорив я тут з багатьма, — не думають повертатися. Що ж ви хочете — це країна робітників. Ми з іншого тіста. Представники ворожої класи, як тут кажуть. Треба довго жити і працювати, щоб пустили вас у своє приватне життя. Але цінити й оплачувати роботу уміють і знавць має у них велику повагу.

Музика перестала грати. Прийшов Баркер і сразу ж повідомив, що кругла блондинка запропонувала йому провести її додому, і напевно щось би вийшло, якби не цей клятуший Таджикистан, куди несе його ділько.

Муррі тихо сміявся у люльку, а Кларкові раптом стало гідке пухке, самовдоволене обличчя Баркерове, його голос, ростягуваний, як гума, і вся ця зала справді подібна до шкільної покривки, де всередині кишма кишми мухи. Він устав, сказав, що піде спати — після дороги почуває себе стомленим — і швидко залишив ресторан.

У кімнаті було непривітно і жарко, пахло готелевою скукою і речі, як у всіх готелях світу, блистіли ненатуральним блиском, вилощеним тисячами дотиків.

Кларк вийшов на балкон. Навпроти, присадкуватий триповерховий будинок із обпаленої цегли, із напівкруглими западинами вікон, одкидав на майдан блискавки рефлекторів, загвинчених у лоб фасада. На фасаді над входом був напис: *"Революція — вогор, що відкидає назад усіх, хто їй чинить опір"*. Напис цей пояснив Кларкові Муррі уранці, коли вони виходили, щоб пройти містом. Там далі, над зеленню бульвару, ніби стояла дибки зубчата стіна Кремля.

На узвозі, що веде до велетенського майдану, стояла дивна будівля, подібна до середньовічного замку з двома гострими баями. Третя баня була посередині, зрізана навскіс нарівні з дахом, і виділялася вона на квадратовому лиці фасаду, неначе величезний бутафорський ніс, що його обидва боки під нахмуреними бровами карнизів два потужні рефлектори горіли, як очі, запалені лихоманкою. Замок загороджував собою велетенський майдан, що ніби давив на нього згори. Самого майдану не видно було, від нього йшло біле полярне сійво рефлекторів. Унизу в ресторані музика грала танго, сумовито нявчало банджо.

Кларк зачинив двері балкону.

— Африканський курінь біля підніжжя льодовика, — подумав він у голос і, швидко роздягнувшись, пірнув з головою, у накрахмалені простирадла постілі.

Коли його розбудили, на дворі було, як і раніше, темно. Баркер і Муррі, зодягнені по дорожньому, закінчували укладати валізки. У Кларка тріщала голова, він вилив на неї глек холодної води і, швидко одягнувшись, зійшов униз.

Біля під'їзду на них чекав автобус аеродрому; він повіз їх у подовж знайомого проспекта. На перехрестях порожніх вулиць одиниці мільйонери в зелених шлемах стояли, ніби поставлено їх тут на ніч, щоб показувати дорогу сузір'ям.

Автобус промчався повз тріумфальну арку, яку добре запам'ятав Кларк і, проковтнувши довге шосе, висадив їх перед будинком аеростанції.

Доки в канцелярії важили валізки та пасажирів, вияснилося, що до Ташкенту летить їх четверо: четвертий пасажир був росіянин — високий чоловіча, світловусий і балакучий.

Довідавшись, що його колеги — чужоземці і інженери, росіянин усіма засобами намагався їм висловити свою прихильність. Він повів їх негайно на край аеродрому, де стояли стіни незакінченого будинку і валялися купи будівельного матеріалу. Потім — до великих тримоторових літаків, що вишикувалися в ряд на краю безмежного поля. Він пояснив їм щось по російськи, вставляючи в кожну фразу одне німецьке слово, яке особливо вперто повторював по кілька разів.

Баркер зробив висновок, що це агент літакової фірми, що вважав їх за чужоземних промисловців і умовляв купити у нього літака.

Муррі тихо сміявся у люльку і терпеливо підтакував росіянинові.

Кларкові було ясно, що Баркер говорить нісенітницю, але йому не хотілося устрявати в розмову. Він уже знав з досвіду своєї мандрівки з Негорілого, що росіянин, забачивши чужоземця хоч би й не розмовляв його мовою, обов'язково захоче йому показати досягнення своєї країни, те, що на його думку може справити найбільше враження на приїжджого. Цей безсумнів намагався їм пояснити, які літаки навчилася будувати його країна.

Прийшла людина з прапорцем і повела їх за собою. Одномоторний літак чекав готовий відлетіти. Це був теж літак радянської конструкції.

Баркер щось бурчав, висловлюючи свою недовіру радянським машинам і жалкував, що не поїхали поїздом. Пропеллер описав круг і перетворився у срібний гуркотливий диск. Від раптового вітру у всіх затрипотіли і надулися горбом макентоші.

Коли всі сіли до кабінки, людина внизу махнула прапорцем і літак повільно потрусив у напрямку до старту. Баркер пробубонів, що хоч він і нерелігійний, всеж не зайве буде перехреститися; з цими російськими машинами ніколи невідомо...

Літак круто повернув, заглушливо загуркотів, заторохтів і помчався щодуху, незграбно підплигуючи на вибоїнах. Раптом, ніби від внутрішнього зсону, земля аеродрому безшумно посунулася вниз і Кларк побачив під собою бляшаний дах будинку; через отвір на даху йшла пара.

Літак почав круто брати вгору, і швидко місто внизу захиталося, наче таця з величезним фантастичним тортом у руках метушливого герсона. Літак повертав на південний схід. Росіянин щось кричав Кларкові на вухо, показуючи пальцем у вікно, але слова його не долітали до Кларкового вуха, тонучи в шумі мотора.

Місто повільно пливло назад, наїжачившись, як їжак, голками будівельних риштувань. Кларк розшукував очима величезний майдан, але не зміг його знайти, він залишився очевидно позаду.

Внизу, на безмежному придавку землі старанно розташовані рукою людини красувалися шматки полів, подібні до зразків матерії на придавку крамниці. Кларк ясно розрізняв шматки полосоватого шев'юту, зелений габардин цвітущого жита. Що далі від Москви, то клаптики ставали більші. Росіянин кричав щось безперестано, показуючи пальцем у вікно. Кларк спіймав слово „колгосп“. Він уважно дивився у вікно, але не побачив нічого, і вирішив, що великі шматки, очевидно, і є колгоспи.

Пейзаж ставав одноманітний. Муррі розгорнув газету і занурився в неї. Кларк хотів був уже піти за його прикладом, коли раптом земля унизу захиталася, заколихалася, як неспокійне море, зелений вал полів піднявся майже перпендикулярно, щоб зразу ж відхилити. Хвилину опісля літак вистрибує котився уже рівним луком і зупинився поблизу маленької дерев'яної будки.

Це була Рязань. По суті, Рязані не було, її не було видно. Був великий зелений лук. На краю луку, біля будки з бідонами стояв одинокий червоноармієць, обіпершись на рушницю.

Кларк і Муррі пішли зеленим луком у напрямку до дерев, що були поблизу, їм хотілося палити. Земля під ногами ледь-ледь колихалася, ноги ступали як по пружинистому матрацу. Здалека літак був подібний до незграбного сірого гедзя. Два маленьких чоловіка наливали в нього відрами бензину. Кларк пригадав метеликів, спійманих у дитинстві, що їм він лив на ніс із флякона етер. Метелики негайно вмирали і пилот на крилах залишався незащитаний. Сірий гедзь, напоєний бензином, гулко заторохтів, готуючись летіти. Кларк і Муррі поспішили назад.

Дві години опісля, у великій кімнаті аеростанції в Пензі, за великим столом вони жадібно їли некруті яйця і випалили про запас по три цигарки. Баркер, що блював усю дорогу, починаючи від Рязані, похмуро ковтав чай. На східці літака він став, як на електричний стілець: із стоїчним одчаєм. Механік поставив йому відро. Баркер спитав у Муррі — чи далеко ще до чергової висадки, і Муррі відповів йому, що дальша висадка буде приблизно тоді, коли відро буде повне, — така пересічна пасажирська норма.

Баркер більше не питав, чи тому,—що образився, чи тому, що рот у нього був знятий—як тільки літак піднявся, він знову почав блювати.

Унизу, серед недбало розташованих смужок матерії, довгою стьожею сантиметра вигиналася Волга. Незчисленні диски води, що застигли в низинах, здавалися зверху великими перломтровими гудзиками. До самої Самари тягнулася ця всесвітня швацька майстерня.

У Самарі вони довідалися, що через сильний зустрічний вітер літак запізниться і долетіти до дальшої висадки в Оренбурзі вже не встигне. В Оренбурзі смеркає о шостій годині. Вони переночують у Самарі, бо для нічних перельотів лінія цього року ще не пристосована. Довідалися вони про це від невеликого сіроокого літуну, що завтра має вести їх далі на іншому літакові. Літун говорив по англійському.

Вони прийняли душ, перемінили комірці і сіли вечеряти. На кінець вечери прийшов невеликий сіроокий літун.

Кларк і Муррі засипали його запитаннями.

Літун розповів, що вони пролетіли вже більше як одну третину дороги: із Москви до Ташкенту всього три тисячі п'ятьсот кілометрів. На шляху 10 аеродромів. Вся ця лінія устаткована порівняно недавно, і крім десяти аеродромів на ній розкидано шістьдесят майданчиків для висадки, приблизно на віддалі п'ятидесяти кілометрів одна від одної. Це гарантує цілковиту безпеку перельоту. Всі роботи в справі організації лінії закінчено протягом шости місяців.

Після маленької павзи, він із товариською посмішкою додав, як пояснення, що в Америці організація лінії такої довжини триває три роки.

Кларк і Муррі посміхнулися.

Літун, оцінивши їхню посмішку, як вислів недовіри, привів негайно назву невідомої їм американської повітряної лінії, точну довжину в кілометрах, фірму літакової компанії, прізвище інженера, що устатковував лінію і точні строки початку та закінчення робіт. Говорив він про це з привітною, трошки винуватою посмішкою, ніби хотів додати: „я знаю, що це нетактовно від радянських інженерів і робітників, що вони зробили те саме у шість разів швидше, але що побити, коли це справді так...”

Він розповів після невеликої павзи з тією ж таки винуватою посмішкою, що з весни майбутнього року лінія буде уже устаткована для нічних перельотів. Через кожні тридцять п'ять кілометрів поставлять прожектори на три мільйони свічок кожний. Аеродроми матимуть спеціальні прожектори, що розсвітлятимуть світло і їх видно буде на віддалі сімдесяти п'яти кілометрів, а літаки—підкріпними ракетами, силою на сто тисяч свічок. Літатимуть тоді не ночуючи: Москва—Ташкент—вісімнадцять годин.

Говорив він це таким тоном, ніби вибачався, що всього цього не зробили вже тепер. Він чемно розпитував американців, як вони летіли і чи задоволені вони з подорожі.

Баркер, після добротної вечері очунявши, заявив, що радянські літаки трясуть, як московські дрозди і що ніколи в житті його більше не умовлять летіти.

Літун зауважив з усмішкою, що літаків на рисорах ще не вигадали навіть в Америці. Відповідаючи сам на своє запитання, він додав, що шлях, який вони перелетіли цікавий тим, що дає змогу подивитися з птичього лету мапу початих великих робіт щодо зміни джерела Волги: Волга поверне на Москву і Москву перетворять на порт. Щодо пустелі, над якою воно летітимуть завтра, то проекти її орошення опрацьовують, хоч остаточно їх ще не затверджено. Доречи, чи чули щонебудь про автора цих величезних проєктів?

Ні, вони не чули про нього нічого.

Так ось, автор їх—інженер, і безумовно геніяльний інженер, розробив кілька своїх проєктів ще до революції і 1915 року подав їх царському уряду. Проєкти ці оцінили, як вигадки божевільного, а що автор домагався, щоб їх здійснили, його на всякий випадок посадили в божевільню, де між іншим протримали його недовго і випустили, як нешкідливого маньяка.

Потім прийшла революція, а за нею й громадянська війна, голод, руїна. Інженер далі опрацьовував свої проекти: зрошував пустелю, повертав течію рік, висушував моря, переробляв підсоння. Радянська влада в тисках блокади, з парализованим транспортом билась над тим, щоб засіяти хоч частку привласнених земель. Інженер пропонував зросити під засів сотні тисяч гектарів безводних пустель.

Інженерові намагалися довести несвоечасність його робіт, що не можна внести їх до розв'язання невідкладних, потягнених завдань. Інженер стояв на своєму. Тоді повторився ще раз відомий уже епізод. Інженера, щоб перевірити, чи він не божевільний, відправили до лікарні душевно хворих. Лікарі вислухали велетенські проекти і рішили, що інженер хорий на манію великих масштабів, а що манія ця для оточення — не небезпечна.

(Отак люди, що дивяться на світ у зворотний бік бінокля, величезні будинки здаються будиночками, завбільшки з сірникову коробку, які легко взяти в руку і переставити з місця на місце).

Інженер далі писав доповідні записки, де викладав суть своїх проектів. Із доповідних записок видно було із яскравою очевидністю, що повернути ту чи ту ріку уверх хвостом не тільки можна й треба, але докучливо треба, і здавалося взагалі незрозумілим, чому цього не зробили досі. Свої доповідні записки інженер видруковував на гектографі і розсилав до всіх радянських установ.

Отак минув відбудовний період. І країна рад увійшла в період реконструктивний. П'ятнадцятий з'їзд партії, відзначивши, що зруйноване народне господарство відбудовано, голосував за плян великих робіт, за негайне побудування фундаменту соціалізму. Інженер мав щастя жити в добу великого переселення народів із капіталізму в соціалізм.

Інженера викликали до Сталіна. Хвилюючись, інженер виклав свої дуже прості і дуже очевидні проекти. Проекти інженера ухвалено виконати у другій п'ятирічці.

Інженер повертався із Кремля: і скроні йому гуділи, як радіоприймачі. Він уперше зрозумів, що для того, щоб виконати його прості, дуже очевидні проекти, потрібний був цей набридлий гуркіт кулеметів, який заважав йому працювати ночами, ці роки недоїдання у комірчині, опалованій стільцями, ці тринадцять років упертої напруженої праці цілої країни, де він не брав ніякої участі.

Інженерові відвели просторий окремий будинок. Прикомандирували асистентів, дали техніків, рисувальників ірригаторів. Порожні залі будинку заставили рисувальними столами, наповнили кулеметною тріскотною ударної бригади друкарів. Од цього будинку вгору, до державних плянових органів, і вниз до рік, що спокійно сплять у своїх коритах, де вже стояв гамір від забиваних паль, побігли павутинними нитками дротів.

У великій залі, по паркетній підлозі, від великої дошки до столу з розгорнутими на ньому рисунками, у сірій робочій блузі ходить інженері розчерком крейди на дошці він змінює течію рік, рисками каналів прорізує безводні пустелі, рухом руки розсіває хмари і переміщає велетенські повітряні масиви. Безпомічний маньяк, у рамках капіталізму, безплідний фантазер у відриві від мас, що творили революцію, став могутній переможець природи відтоді, як зробився рупором кляси, що перебудовує світ.

Отак, або приблизно так, говорив сіроокий літун. Потім він винувато по-сміхнувся, як людина, що спіймала себе на тому, що весь час говорить про своє здоров'я і про свої справи, не розпитавши раніше про здоров'я і про родину співрозмовців. І, бажаючи очевидно виправити цю нетактовність, запитав:

— Ну, а як же там у вас, в Америці, як криза?

Це сказано таким тоном, ніби він питає: „Як там живе ваш дядько в Америці?“

Хвилину всі мовчали. Відповів Баркер:

— У вас усіх тут досить перебільшене уявлення про американську кризу. Звісно, у нашій державі у даний момент є деякі труднощі. Ніхто цього не заперечує. Але Сполучені Штати дуже солідне і дуже багате підприємство і не має

підстави побоюватися, що воно не вийде з цих труднощів у найкоротший час. І взагалі даремно вас тут усіх так радує ця „криза“. Коли у вашої держави були труднощі і людиність його помирала з голоду, Сполучені Штати замість того, щоб зловтішатися, помогали вашим голодним. І робив це ніхто інший, а наш теперішній президент Гувер. Тепер, коли, через нашу допомогу, ви пережили свої труднощі, забувши про це, починаєте зловтішатися над нашими.

Літун все ще посміхався.

— Мені здається, що в даний момент ви трохи перебільшуєте, — сказав він нарешті. — Ми дуже дякуємо панові Гуверові і американським громадянам за допомогу, подану у свій час нашим голодним, але розміри цієї допомоги були такі незначні, що ви напевно сами не вірите серйозно, що ми ліквідували голод тільки завдяки Америці. Громадяни нашої країни, попри всю їхню тодішню бідність, помогали і собі, як вам відомо, голодним гірникам Англії під час їхнього страйку. Без сумніву, коли ваші робітники і фермери будуть у такому становищі, робітники нашої країни подадуть їм таку саму допомогу. Наша держава допомагає їм тепер. Хіба безробіття в Америці не збільшилося б, коли б промисловість окремих ваших штатів не працювала майже виключно, виконуючи наші замовлення? Як бачите, наша держава — єдиний тепер великий замовець вашій важкій промисловості, що платить готівкою, золотом, рятує десятки і сотні тисяч американських робітників від безробіття. Чи не так я говорю?

Кларкові здалося, що Літун хоче додати: „А безробітні інженери, що приїждять до нас працювати?“.. Але той не сказав більше нічого.

— Я приїхав сюди працювати за моєю спеціальністю, а не дебатувати про політику, — це мене не стосується, — заявив роздратовано Баркер. — Я думаю, взагалі, що пора уже спати. На добраніч, панове.

Кларк і Муррі залишилися. Їм було незручно за Баркера. Муррі спробував був пустити дотеп про вплив блювоти на політичні погляди, але дотеп не удався.

Літун, як і раніше, привітно посміхався.

— А й справді, пора нам усім спати, — сказав він без натяку образи. — Вилетимо до світанку, менше гойдатиме вашого колегу. До одинадцятої години, поки сонце пригріє і почнеться гойдання, будемо в Актюбінську. На добраніч, панове.

Коли Кларка розбудили, було ще майже темно. Від землі йшла густа пара. Літак деренчав, готуючись відлетіти. Здавалося, що це ірже земля, заморена денним перебігом.

Муррі, Баркер і росіянин стояли уже біля літака скуйовджені і промерзлі, з піднятими комірцями макінтошів. Полосата „ковбаса“ на палиці, що показувала напрямок вітру, безпомічно звисала, як порожній рукав однорукого. Літун, подібний у своєму костюмі до водолаза, вовтузився біля мотору. Всі зосереджено мовчали.

Через хвилину літак уже летів над сонним містом, урізаючись, як трактор, у непочату цілину ночі. На обрії ледве визначалася біла межа світанку. Одноманітне гудіння мотору заколисувало до сну, і Кларк не помітив сам, як задрімав, прихиливши голову до стіни кабінки.

Коли він прокинувся, був уже день. Внизу, на віддалі десятка метрів від машини, лежали безмежні снігові поля, усі в горбах і западинах. Нерухомі фонтани снігу, що здіймалися то тут, то там, нагадували заледенілі гайзери, тягнулися перпендикулярно угору і ладні були ось-ось зачепити крило літака. Кларкові ясно здалося, що летить він над північним бігуном.

Він протер очі, намагаючись переконати себе, що він усе ще дрімає, але химерний сніговий пейзаж не зник, навпаки, літак спустився ще на кілька метрів, готуючись, очевидно, сісти на цій сніговій рівнині.

Кларк оглянувся на своїх товаришів. Муррі, затиснутий у куток, задумливо дивився на безмежні білі поля. Баркер байдуже блював, нахилившись над відром. Росіянин спав безтурботним сном, спустивши голову на груди.

Кларк подивився на лічильник і з здивуванням переконався: лічильник на моторі показує 1800 метрів. Він подивився ще раз у вікно і раптом у сніговій лисині між двома горами, ніби через глибоку ополонку побачив далеко-далеко внизу зелений шматок землі. Вони летіли над лавою хмар.

Лисини між горами почали з'являтися чимраз частіше. Зелена шкіра землі на дні білих колодязів колола очі своєю неприродною яскравістю. Кларк побачив унизу вузеньку змійку ріки, що притаїлася між кущами дерев.

Через кілька хвилин суцільна маса хмар раптом увірвалася і величезною білою льодиною упала назад. Деякий час літак летів над одноманітною зеленою рівниною. Поволі він став спускатися. Кларк відчув, що шлунок підходить до горла. Його почало нудити, він заплющив очі і відкинувся на спинку сидіння.

Коли він розплющив їх, то побачив під собою місто, акуратно розташоване, як пасьянс на обертальному столикові. У Кларка затуманилася голова. Він вирішив не дивитися і розплющив очі тільки тоді, коли літак торкнувся землі. Від дотику коліс земля довго дрижала, як шапа від набридлого гедзя, поки не застигла у покірливій байдужості.

Через відкриті дверці кабінки увірвався свіжий вітер. Кларк важко зісковив на траву. Земля під ногами ходила, як палуба. Він пройшов кілька кроків, широко розставляючи ноги і важко сів на землю. У стеблинах трави гудів вітер. Кларк витягнувся горілиць і міцно припав до землі, всмоктуючи всім тілом щасливе відчуття непохитності. На мить у нього промайнула думка, що нерухомість ця ілюзорна, що земля теж обертається довкола сонця. При одній цій думці його почало нудити.

Хвилину він лежав не про що не думаючи, поки його не гукнув Муррі. Кларкові раптом стало незручно: адже Муррі і літун подумують, що його занудило. Він пригадав свої співчутливі дотепи над Баркером. Йому нізачо не хотілося бути смішним. Він швидко встав, запалив цигарку, хоч цигарковий дим у цю хвилину викликав у ньому огиду і навмисне недбайливим кроком попрямував до аеростанції.

Це був Оренбург. З вигляду аеропорту він, між іншим, нічим не відрізнявся від інших станцій. Муррі і росіянин-інженер уже з апетитом уминали незмінні некруті яйця. Баркерові поміжтому й обвислому, як повітряна „ковбаса“ у тиху погоду, жаліслива господиня приготувала салату із памідорів. Кларк охоче перекусив би й собі такої салати, але він невимушеним тоном попросив яєць і проковтнув їх з огидою.

Прийшов літун і гречно запропонував їм мішочки з ватними тампонами, нашіченими парафіном, що оберігали вуха від шуму мотора. Він порадив жартиливо пасажирам попрощатися з Європою, бо Оренбург—їхня остання висадка на цьому материка. За Оренбургом починається Азія.

За Оренбургом почалася Азія. Кларкові, хоч як він уважно і пильно не вдивлявся, не пощастило зафіксувати ніякої чіткої межі, ніякого пограничного стовпа, що відділяв один від одного два метрики. Безкрая рівнина, що почалася ще далеко до Оренбургу, ставала тільки чимраз жовтішою і одноманітною. Вона тепер була подібна до безмежного столу, накритого рудною цератою. Розкидані на ньому рідкими кучками чорні булки шатер і перші верблуди, подібні до російських чайників, що прогулюються по столу на чотирьох тонких ніжках, величаво потрясаючи кришкою горба, переконали Кларка, що Європа залишилася позаду.

Пейзаж і стомленість від попереднього етапу впливали сонно, і Кларк, ідучи за прикладом росіянина, який хропив від самого Оренбургу, заснув на цей раз міцно і спав, мабуть, довго, бо прокинувся свіжий і бадьорий.

Жовта рівнина здавалася ще пустельнішою. Унизу безкраім вигнутим кабелем тягнулися рейки залізниці. Ось через пустелю повзе потяг. Здається, ніби перерізаний на шматки дощовий червяк, ледве тягнучи свої обрубки, плазує до якогось перев'язочного пункту. Ось він дістався до станції. Йому очевидно від-

мовили зробити перев'язку і він повзе далі, до дальшої зупинки, і так від станції до станції — через усю пустелю.

На шкірі пустелі, наче лонуті пузирі на поверхні закипідлі каші, чимраз частіше з'являється кратероподібні прищі... Місяцями кожа ятрилася всіма кольорами веселки, подібно до прохолодї лави. Здавалося, що літак летить над місяцем. Саме таким подають його поверхню у підручниках космографії.

Але ось, зняйома купа сірникових кор.бочок — місто, і за містом — біле рятівниче коло для заблудлих літаків — аеродром. В Атюбінську устав росіянин. На аеродромі на нього чекала машина. Прощаючись з усіма, він особливо вдячно тиснув руку літуну, сів у форда, що на нього чекав, і поїхав, довго ще махаючи привітно своїм капелюхом.

— Каже, що за три місяці уперше виспався по-спражньому, — пояснив Кларков літун. — Це — червоний директор Актюббуду, великого хемічного заводу, що його споруджують тут у Степу, за 50 кілометрів від аеропорту.

Класк не мг зрозуміти, навіщо потрібно було у цій пустелі будувати завод, і що цей завод тут перероблятиме. Літун, до якого він звернувся з запитанням, зауважив, що пустеля ще спереду. Актюбінськ — центр одного із найхлібніших районів Казакстану. Земля тут лежала незаймана віками, а почали в ній копати — знайшли поклади фосфоритів, азбест, лосняк, мідну руду, — все, що хочете.

Вони увійшли до будиночку аеропорту, де на них чекав уже приготовлений стіл. За столом їх сіло п'ятеро. І'ятий — була св'тська людина, середніх років, з розстебненим коміром рубашки. Обличчя і шия її були жовті від загару. Навіть волосся здавалося загоріле, а срібряні пасма його просвічувалися, не вибликаючи уваги про свину, і здавалися просто вицвілими від сонця.

Літун, що дзвонив телефоном, сів до столу останній. Уминаючи суп, він час від часу запитував про щось начальника аеропорту.

Раптом обидва вони засміялися.

— Я мушу вам обов'язково розповісти вигятковий випадок, який трапився тут з мною в Актюбінську, — звернувся до американців літун.

— Пригадую, доручили мені зробили тут топографічні знімки. Увесь день літав, утомився, як собака. Аеропорту ще не було. Ночувати ніде. Повели мене до міста, помістили до секретаря райкому. Ну, той зрадів, — свіжа людина. Посадив мене за стіл, вечерю шанує, сам усе розповідає. Набалакав, знаєте, багатого. Якимись астрономічними цифрами оперував, — фосфоритів у його районі на увесь Союз вистачить, нафтою можна світ затопити.

Думаю я: з глузду зсунувся хопець. Вся кімната завалена спеціальними книжками, і все про нафту. Питаю його:

— Це ви читаете?

— Я, — каже і так пильно на мене дивиться.

Я знову!

— І що ж, все прочитали?

— Так, — каже, — усе прочитав, але тільки мені це мало допомагає.

І почав скаржитися, що центр йому не співчуває і хоче розвідки в його районі припинити, а він уперто доводить, що нафта є.

Я, звісно, із делікатності слухаю. Думаю — незручно ж. Хай душу відведе новий людина. Говорили ми так години до другої. У мене від втоми уже в очах двоїться. Він, мабуть, помітив і просить вибачити.

— Замучив я вас зовсім... Ну, лягайте...

І сам у тій таки кімнаті улаштовується.

Лягли. Я уже дрімати почав, раптом він мене кличе:

— Спите?

Я здригнув, кажу:

— Ні.

Сам думаю: мабуть не доведеться мені спати, бо ж занадто у мого співрозмовника стан нервовий.

Він на постелі звівся, чую риплять дошки.

— Мені, — каже, — ось прокляті факіри спокою не дають.

— Факіри? Чому факіри?

— Цікавлюся я їх наукою. Довелося мені за одним у цирку спостережати. Цікавий тип. Він себе усього голками проштрикав, цвяхів у дмлонь навбивав, англійську булавку у язик увіткнув, і нічого, розумієте — нічого! Чому це так?

— Власне, — намагався я сонно пояснити, — це дуже просто: сили намовлення, кажуть. Запевняють, що людина може примусити себе зовсім не почувати болю. Адже найстрашніше, звичайно, це вигляд крові, що посилює враження болю. А кажуть, у тілі є такі місця, що коли їх проколоті, то кров не виступить.

Чую, сусіда мій шукає щось на підвіконнику.

— Натє, — каже, протягуючи мені щось у темноті.

— Що?

— Натє, каже — шило. Спробуйте, либонь, кольніть, або давайте я вас краше кольну, подивимось — виступить чи ні.

Я теж звівся з постелі.

— Заждіть-но, — кажу, — раніш, ніж колоти, треба знати, я ж не факір...

Чиркнув сірник, запалив цигарку, хоч мені не до курева було.

І до ранку не спав. Чую сусіда мій теж не спить, перевертається. Найогідніше почуття у мене було. Думаю: кат його знає, що йому ще в голову збриде.

Уранці він мене сам відвіз на поле. Прощається, руку трясє:

— У Москві, — каже, — обов'язково вас розшукаю. Після посівної зразу ж поїду.

Поїхав я своєю дорогою і забув про Актюбінськ, про факірів і про секретаря.

Рік тому призначили мене на цю лінію. Сів уперше в Актюбінську. Розбалакався з начальником аеродрому. Те да се, що чути в районі.

— Знаєте, — каже — цієї весни нафту у нас знайшли. Величезні поклади.

— Не може бути!..

— Слово честі!

Довелося мені якраз заночувати в Актюбінську. Довідався я, що секретар райкому — той самий. Взяв коня і поїхав до нього в місто, прямо на квартиру.

Як побачив мене хлопець, руку трясє, вигукує:

— Є нафта!

— Розповідайте, кажу, — толком, що і як.

Розповідає:

Поїхав він тоді, після посівної до Москви. Там його спочатку й слухати не хотіли. Річ у тім, що тричі на його виногу приїздили до Актюбінську інженери на розвідки, шукали, свердлили і не находили нічого.

— Приснилося вам, — кажуть йому в центрі, — ваша нафта, і гроші державні на непотрібні розвідки розбазарюєте. З таким самим успіхом можете свердлити на північному бігуні. Копійки більше не дамо.

Так і цішов він ні з чим.

Але хлопець упертий. Два тижні в Москві простовбичив, до самого голови НРНГ дійшов. Є, каже, нафта, хоч ви що. Зробіть, просить, останню спробу: дайте мені двох інженерів-нафтовиків на мій вибір, я вам доведу, що нафта буде.

Напевно відрядили б його ні з чим, але встряв у цю справу той самий директор Актюббуду, з яким ви сюди прилетіли. Його саме призначили сюди на будівництво. Той зацікавився, підтримав його де треба. Не знаю, правда, як це було, тільки дали йому кінець-кінцем такий дозвіл.

Вибрав він собі одного інженера — нафтовика, росіянина і одного студента гірничого інституту — козака. Привіз їх з собою до Актюбінську. Приїхали вони сюди у чотирьох.

Посиділи хлопці на місці, підраховували, виміряли, почали свердлити. Третього дня нафта пішла фонтаном.

Попередні інженери, виявилось, були шкідники, до однієї шаті всі належали. Змова у них була: свердлити там, де нафти не могло бути.

— Пам'ятаєте, — кажу, — ви мене уночі про фікірів пугали? Я вас тоді за боженького вважав і спати з вами в одній кімнаті боявся.

Сміється.

— Так, ти мені, друже, в ту ніч увесь секрет викрити допоміг. Є, кажеш, у тілі такі місця, що коли їх проколоти, то кров не виступить. Тут на мене й наїшло. Я і раніше знав, що тут справа не чиста, та певності у мене не було. А ви мене в ту ніч остаточно переконали.

Тисне мені руку, сміється.

— До смерті — каже — вам цього не забуду!

З того часу ми з ним найкращі друзі-приятелі. Приїздить завжди на аеродром, коли знає, що мій рейс буде. Зараз напевно в районі, а то обов'язково приїхав би.

Муррі, що з інтересом слухав оповідання літуна, сказав переконливо.

— Партія багато втрачає, що держить вас на цій роботі. Ви прекрасний оповідач і природжений агітатор. Це не раціонально, що вам доводиться усе своє життя прожити в повітрі, де ви приречені на примусову мовчанку.

Літун раптом став серйозний:

— Ви помиляєтесь. Поперше, я безпартійний...

Муррі і Кларк недовіркою посміхнулися.

— Не вірите? Який же сенс мені приховувати? Пригадую, у вас в Америці... але у нас же партія, як вам відомо, легальна. Запевняю вас, що безпартійний. І, може, сам про це часто шкодую. Під час громадянської війни не вступив, сам не знаю чому. Вважав, що за радянську владу можна битися і поза партією. А тепер... знаєте, як важко пускають у нашу партію інтелігентів, що не мають перед революцією ніяких великих заслуг. А у мене — ну, які ж у мене можуть бути заслуги? Партія, від того, що я перебував поза її лавами, певна річ, нічого не втрачає. Я не оратор, у мене нема систематичної політичної освіти. До того ж моя професія прирікає мене, цілком природно, на хронічний „відрив“ від мас. А професію міняти в моїх літах уже пізно. Ось, політаю ще років два-три. В один прекрасний день лікарська комісія мене забракую, як непридатного... серце швидко спрацюється... Настановлять мене тоді десь у степу за начальника аеропорту, — прапорцем махати. Буде багато вільного часу, візьмусь за самоосвіту. У повітрі це не так дає себе відчувати. Там думає за мене мотор і є компас, що показує напрямом. А на землі інший компас потрібний. І виходить, для партії я через цю просту причину не підхожу.

Увійшов начальних аеропорту і сказав, що пора летіти. Хмарність збільшується і передбачається зустрічний вітер. Всі встали і потягнулись за капелюхами.

Умошуючись у кабінці, вони помітили, що місце росіянина, який устав у Актобінську, зайняв світський у рубашці і розстібненим коміром.

Літун спитав їх, чи хочуть вони проїхатися „повітряним авто“. Всі погодилися, хоч ніхто не знав до путя, що таке „повітряне авто“.

Літак з'явився і деякий час летів на звичайній вишині. Потім швидко почав спускатися. Кларк подумав, що зіпсувався мотор і вони змушені висісти в степу. Літак майже торкався землі, але не сідав. Унизу на різні коліс аеропляну бігли телеграфні стовпи, чомусь гусі, як полісадники. Раптом колія залізниці повернула ліворуч і зникла.

Літак мчався над степом. Кларкові здалося, що він розрізняє окремі пучки трави. Групи верблюдів, що здерідка здибалася з жахом кидалися в розтіг, заглушені гулом мотора. Пастух у хутряній загостреній шапці, побачивши і зачувши гул літака, в паніці кинувся тікати, а за ним наче гналася величезна тінь розпростертих крил машини і раптом, відчуваючи її над собою, він бухнувся ниць на землю.

Степ швидко тікав назав, як море під час відпливу. Кларкові здалося, що він мчить по ній на легковій машині із швидкістю 200 кілометрів на годину, і тільки тепер він зрозумів, чому літун називав цей лет „повітряним авто“.

З розгону вони налетіли на маленьке містечко, що розляглося в степу і розкинуло свої припоснуті будинки, подібні до кизякових цеглин. У містечку був сход. На майдані стояло багато підвід, запряжених верблюдами і топталася густа юрба людей у гострих шапках. Забачивши машину, верблуди із підводами понеслися у степ, оскаженіло закинувши голови догори на зігнутий ший, як четвероногі страуси. Одним подувом переляк змінив юрбу людей з майдану.

Знову почався степ і в даліні степу місто зникло, чиби раптово пірнуло островок, захлещений нагнаними зеленими хвилями. Потім і ці хвилі відплили, і земля перетворилася на суцільну пісчану мілину.

Після двох з половиною годин божевільної їзди, вони висіли на білий круг аеродрому.

Тут вони повинні були переночувати. Прийшов літун. Вислухавши захоплені вигуки Кларка і Муррі, він жартливо сказав, що за законом його слід віддати під суд за порушення всіх правил лету, але що вони позинні свідчити на його користь, бо такий лет дав їм змогу уникнути гойдання, а воно на цій віддалі буває найнеприємніше.

Від Челкара у Кларка залишилося в пам'яті туманне незграбне озеро, з білими краями, подібне до драглів у порцеляновій тарілці.

За Челкаром почалася мертва трясовина пісків, пересипаних дрібними горбами. Це були ті самі легучі піски — бархани — які засипають шлі каравани і залюднені пункти; спроби прихувати їх до місця покищо не дали наслідків. Кларк, дивлячись на них з гори, подумав, що коли здійсниться ураган, ці кучеряві піски раптом знімаються з місця і мчаться куди попало, як отара ошалілих баранів до невідомих пасовиськ.

Він уявив набатний дзвін дзвоників, прив'язаних до верблюдових ший, які мчаться у паніці; рижі хмари пилу, що насуваються з швидкістю степової пожежі; сухий лиховісний шелест отари, що втікає, і передякані люди, що прибирають усе своє майно із головоломною швидкістю і втікають у пустелю тонкими верблюдими ногами.

Через час літак летів над мертво-гладким перекатом із голубої майолики. Це було Аральське море. Пустеля, що його окутала довжелезними язиками пісчаних кіс, убирала сичу вологу. Море у своїй нерухомості здавалося несправжнім. Воно нагадувало Кларкові вилощені металічні платівки, що подібні були до розлитого чорнила.

(Платівки такі продавали на розі 2-ої Авеню, у крамниці фокусів і магічних приладдів. Дитиною Кларк купив таку платівку і поклав її на писемний батьків стіл, прямо на розкриті папери, і батько, заставши його за цією роботою і подумавши, що він справді розлив чорнила, немилосердно потягав його за вуха раніше, ніж Джіммі устиг пояснити, що це тільки жарти).

Море розпростерлося на південь до самого обрїю, голубе й неприродне. Ніби викинуті на берег медузи, повільно розчинялась у сонці і піску сині бухти, відділені від моря неперідньою пісчаною шиєю.

Знову біла копча пісків безкрая і нудна, як опаса. У величезний куток пустелі, що закоркував усю Азію, упертим штопором угвинчувалася хвиляста Сир-Дар'я.

Перелетівши ще два етапи, літак на дванадцяту годину дня став наближатися до мегі. Зеленим островам серед жовтого океану пустель випірнула на обрїї таш енгська оаза. Утомлене одчужаністю жовтизною око запам'ятало зелені квадрати садків, обліплені жовтою обвідкою ариків, як повторна мережа багатого східного халату. Кларк відклав книжку і з полегшенням дивився у вікно.

На зеленому суку садів місто лежало, як недоіснена партія доміно. Бортмеханік прокричав щось у манюсінське віконечко. Росінина щільно засунув на вікнах фіранки. Кларк у першу хвилину не зрозумів, чому не дають розглядати міста. Він запитливо подивився на Муррі.

Муррі прокричав йому на вухо:

— Напевно рядом військовий аеродром.

Кларк почував на собі як докір, що йому не довіряють. Він лояльно відкинувся на спинку канапи, хоч йому дуже хотілося подивитися у щілину між фіранками.

На аеродромі вони гаряче попрощалися з літуном, висловлюючи жаль, що він не летітиме до Сталінобаду.

У канцелярії аеропорту американців чекав працівник Таджикиського постпредства, що говорив дещо по англійськи, і від нього вони довідалися, що перша частина експедиції ще вчора полетіла до Сталінобаду і що вони вилетять туди завтра.

Відкрите авто повезло їх уподовж широких авеню, м'яко вимощених пилом і облямованих шпалерами довгов'язих тополь, подібних до кипарисів. Білі підніжжя тополь по обидва боки алеї весело журчали арики. Багатючі шпалери зелені, що поводили кожну вулицю й арики, які бігли невідступні, як собаки, по обидва боки авта, нагадували про те, що все це місто збудоване на піску, відвопроване у пустелі руками багатьох поколінь. Крізь шкаралушу розпеченого бруку лихала пустеля хмарачи невтомного пілу. Пил довжелезний шлейфом тягнувся за зустрічними автами, що везли смуглих азіятів із портфелями, набитими, як валізки.

Повільно посувалася гарба і розмотувала з величезних коліс своїх довжелезну стюжку дороги. На гарбі спокійно дрімав віник у строкатому халаті, посажений туди хіба тільки для того, щоб порівняно з ним ще більші здавалися аршинні шпичі коліс.

На перехресті дорога була запружена. Вулицею повільно сунуся каргган навантажених верблюдів. Караван ішов у пустелю під сумний передзвін його дзвоників. Кожен дзвоник мав свій окремий звук, і всі вони разом зливалися у якийсь бозглузлий сумовитий джазбанд. Від довгої їзди на літакові земля все ще хиталася, і це створювало враження, що хитається усе місто — великий вантаж на верблюжому горбі пустелі.

Потім, за паладинком тополь потягнулися будинки із шкла і бетону, подібні до тропічної оранжереї. За шкляними стінами замість пальм зеленіли звислі із стелі ковпаки ламп і хитали строкаті кольори на різнокольорових тюбітейках людей, що схилялися над столами.

Кларк думав: у цих оранжерейних установах із незрозумілими назвами, як шифр: ОРПС, КП(6) Уз, ОДПУ, що скеровують потік верблюжих караванів, ариків і отар, за писемними столами з розпростертими на них мапами виробляють стратегічні пляни генеральського наступу на пустелю, непереборну у своїх пісчаных укріпленнях, і усе це місто-саза — є не що, як ставка багатомільйонної армії, що обложила незчисленну трясковину пісків, змушуючи її відступати крок-по-кроку туди, до нерухомого омуту голубої майолики, щоб нарешті скинути її в море, як колись скинули Врангеля.

Будинки обривалися і з'являлися знову. Багато із них ще не вилупилися із жорстокої шкаралуші риштов нв. Обста передбачалася довга, і ставку у ґрунтовавали і укріплювали на зайованих позиціях за всіма правилами війни з облогою.

Увечері після відпочинку у готелі запобігливий працівник постпредства повів американців машинною оглядати старе місто. Авто робило петлі у провулках, серед глиняних будинків коробочок без вікон (вікна виходили у двір).

Це, по суті, не було місто, це був макет міста, виплнений із глини, роблящими пальцями прадідів архітектури. Дивлячись на нього, ставало зрозуміло, чому саме азіяти, які не знали міцнішого матеріалу, ніж глина, вигадали легенду про бога, що виплів із глини макет людини.

Насвітанку прийшла машина з аеродрому. У маленький канцелярії вони застали уже росіянина, що летів разом з ними із Актюбінську.

Прийшов новий літун, подивився бортбух і про щось засперечався з начальником. Потім повернувся до пасажирів, показавши на росіянина, Муррі й Кларка і звелів їм жестом піти за ним. Підвелися всі четверо. Літун показав Баркерові на стілець, даючи йому зрозуміти, що він має залишитися на місці, і показав три

пальці. Кларк зрозумів, що можуть летіти тільки троє і що літун пропонує Баркерові залишитися.

Працівник постпредства не приїхав, а ніхто із присутніх росіян не говорив по-англійськи.

Баркер також зрозумів наказ літуна і, почервонівши від обурення, жестами категорично заявив начальникові, що він і не подумає залишитися. Трясучи у повітрі своїм квитком, він показував на стілець і на росіянина. Літун заперечливо покрутив головою.

Кларк із цікавістю спостерігав, його тішила вся ця історія і, дивлячись на обурливі Баркерові жести, він ледве стримував сміх.

Баркер, витративши увесь запас своїх мімічних засобів, накинувся на Кларка й Муррі і кричав, що він один не залишиться тут ні за що, і якщо всі вони не можуть летіти, то повинні на знак протесту відмовитися летіти всі троє і провчити цю банду за їхні дикі порядки, можливі тільки в цій дикій країні. Він уперто тикав у ніс оторопілому начальникові, що з винуватою посмішкою розводив руками, свій пасажирський квиток і, показуючи на росіянина, кричав по-англійськи, що коли хтось із них має залишатися, то хай залишиться ця свиня, а роз'єднувати їх, комісію американських спеціалістів, ніхто не має ніякого права.

Літун дивився з явним інтересом прямо в рот Баркерові, звідки вискакували тріскучі, як фіглярка слова, а спітнілий начальник не переставав розгублено розводити руками.

Тоді нежданно для всіх, росіянин, що досі мовчав, заговорив пристойною англійською мовою:

— Будь ласка, не хвилюйтеся. Я охоче поступився б вам своїм місцем і ніякого бажання летіти туди у мене немає. Але є відповідний наказ, я мушу летіти і летіти поза всякою чергою. Ні ваше, ні моє бажання тут нічого не змінять. Літак може взяти тільки троєх. Один із вас, панове, має залишитися і вилетіти післязавтра черговим літаком.

Баркер від здивування на мить утратив мову, і коли міг знову говорити, він так само твердо заявив, що один не залишиться і що, в такому разі вони всі троє відмовляються летіти.

Суперечка затяглася. Літун, що терпеливо чекав на кінець, подивився на годинник, махнув рукою, сказав щось начальникові і ззелів їм усім їти за ним.

— Чому раніше чотирьом було не можна, а тепер раптом можна? — переможно запитав у росіянина Баркер.

— Каже, що візьме менше пального і якось доведе. Нормально більше троїх не бере. Переліт важкий, над горами, — відповів росіянин.

Баркер трохи відстав.

— А може й справді відмовитися нам сьогодні летіти? — трохи помовчавши, запропонував він Муррі. — А що як у нього не вистачить пального?..

— Адже вам пропонували це з самого початку.

Баркер умовк, але покійно плентався за всіма до літака.

— Цей росіянин очевидно чимала персона, — звернувся напівголосно до Муррі Кларк. — Напевно хтось із членів уряду.

— Може із ДПУ, — приплющив очі Муррі.

— Навряд. Це, мабуть, якась популярна особа. Ви помітили, що на всіх висадках від Актюбінську його знали і віталися з ним, як із старим знайомим. Муррі кивнув головою.

Літун довго вовтузився біля літака. Потім механік почав вантажити валізки. Найбільшу він відіклав і попросив росіянина перекласти американцям, що через велику переважаність валізки треба залишити і переслати наступним літаком. Валізка, як вияснилося, належала Баркерові і той заперечував, що валізки залишити не може. Літун виразно подивився на Баркера і, не сказавши нічого, кинув валіжку до кабіни.

У Термезі американцям, коли вони зіскочили на аеродром, здалося, ніби вони плигнули на розпечену плиту. Термометр на крилі літака показував 70°. Гаряче повітря доскотало обличчя, як рушник вимочений у гарячій воді.

Росіянина, як і в Самарканді, зустріли тут наче старого знайомого. Кларк багато значно переглянувся з Муррі.

Коли вони знову сіли у літак, росіянин повідомив, що через нього їм доведеться зробити невеликий крюк — це продовжити на півночі свою мандрівку. Літак має висадити його у Сарай-Камарі, і тільки потім уже полетить до Сталінобаду.

Кларк і Муррі гречно відповіли, що це нічого не значить і що вони охоче прокатаються.

За Термезом літак летів, не відхиляючись, уподовж течії Аму-Дар'ї. Унизу розкинулася країна із дитячої казки. Земля лежала пухка і жовта, як попряник. У річці текла кава з молоком. Кава починала уже випарюватися, про це свідчили безкраї островки мілини. Це був південний кордон Союзу. На лівому березі тягнувся Афганістан. Кларк в уяві прослідкував шлях, що він його зробив за ці кілька днів від бурхливих островків нерозсталоного снігу на полях Негорілого до пісчаних островків Аму. Це була шоста частина світу не тільки своєю територією, наперекір консервативній географії, що нараховує тільки п'ять.

На Сарай-Камарському аеродромі літак зустріла група людей, серед них кілька військових у зелених картузах. Це були командири прикордонних загонів. Побачивши росіянина, вони голосно прокричали «ура!» Оточили його з усіх боків і трясли за руки. На американців вони не звернули ніякісної уваги. З різних кінців аеродрому бігло ще кілька чоловіка.

Від групи відділився смуглявий тубілець у тубітейці і білий російський рубашці і військовий у зеленому картузі. Хвилину вони про щось розмовляли із літуном, потім пішли до американців. Військовий козирнув і сказав дуже правильною англійською мовою, з легким акцентом, як йому неприємно, що вони не можуть продовжувати сьогодні своєї мандрівки. В районі трапилося нещастя. Вода зруйнувала головний арик і затопила бавовняні посіви. Ї серйозно, ранені, і літака доведеться мобілізувати, щоб перевезти до Сталінобаду тих, хто потребує на негайну хірургічну допомогу. Пасажири зможуть продовжити свою мандрівку через день-два, якщо ж вони нехочуть чекати, то їх відвезуть до Сталінобаду машиною.

Ні Кларк, ні Муррі, ні навіть Баркер нічого не відповіли. Вони стояли нерішучо шураючись від неможливого сонця, яке ніби обух падало на їхні голови. Механік дістав валізки і поніс їх до найближчого будинку. Військовий і тубілець у тубітейці запропонували їм іти за ними. Вони пішли розпеченою плитою аеродрому. Земля під ногами куріла клубками рудого пилу.

У білому, потинькованому вапном будиночку, тонко дзвеніли мухи. Коли, рівняти до поля, тут було холоднувато. Військовий і тубілець вийшли, залишаючи американців самих. Через кілька хвилин прийшов червоноармієць, поставив на стіл три шклянки і глечик з жовтуватою рідиною, пішов. Вони жадібно випили по шклянці холодної кислосолодкої рідини і сіли біля столу, поглядаючи у вікно. Муррі вистукував на столі якусь незрозумілу мелодію.

На аеродромі метушилися люди. На краю поля з'явилось два червоноармієць з носилками. Забинтовану людину бережно помістили у кабінку літака. Слідом за першою з'явилася друга пара носилок.

До будиночку, де сиділи американці, ішла, розмовляючи, група людей: росіянин із Актюбінську, військовий, що говорив по-англійськи, трое смуглих тубілеців і ще двоє росіян. Вони зупинилися віддалік і жваво розмовляли, схвилювано розмахуючи руками. Пекуче сонце не справляло на їх очевидно ніякого враження.

Увійшов знайомий військовий і запропонував американцям помитися і прийняти душ, червоноармієць відведе їх до лазні — тут недалеко.

Муррі сказав, що їм хотілось б все таки швидше добратися до Сталінобаду, чи не можна дістати машину і поїхати туди зразу ж.

Військовий відповів, що, на превеликий жаль, усі машини мобілізовано на ліквідацію прориву і що напевно, щоб раніше, ніж днів через два пощастило їх

відправити. Кларка починала тішити ця нежданна ситуація. Він сказав військовому, що це нічого не значить. Вони будуть раді обізнатися з околицями.

Військовий запевнив, що охоче в цьому їм допоможе, до того ж, зазеться, вони всі три інженери — це дуже до речі, бо коє потрібно прорив ліквідувати за кілька днів, інакше посівам загрожують загибель, а кваліфікованих технічних сил не вистачає. Вони безумовно побажають обізнатися з роботою у справі відбудови зруйнованої системи і допомогти своїм цінним досвідом.

Кларк і Муррі незрозуміло пробубоніли щось подібне до „та це ж і так зрозуміло“.

За вікном росіянин із Актюбінську кричав щось росіянинові у білій рубашці й тряс його за груди, поки у того не злетіла з голови тубітейка.

Чи не можете ви сказати, хто це такий, — запитав Кларк у військового, показуючи на актюбінського спіамандрівника.

— Це? Це наш тушетий головний інженер — ірригатор. Чудесний робітник. Казус з ним трапився. Два роки він тут процював. Родина його в Москві. Попрацював справді, як вів, на додаток ще малярю захопив. Торік була термінова робота — відмовився від відпустки. Нарешті цього року, шість день тому, закінчив усі роботи, взяв двохмісячну відпустку і вилетів до Москви. Як на зло другого дня після того, як він відлетів, трапилось це нещастя із головним ариком. Ніхто із інженерів не брався ліквідувати це нещастя за кілька день, а не відновимо — зірвемо увесь плія посівів. Адже наш район — насінницька база єгипетської бавовни на весь Союз. Прорив тут бути не може. Він цей арик будував, він один з ним може впоратися. Послали йому навздогін блискавку. Кажуть, блискавка загала його тільки третього дня у Актюбінську на пі дорозі до Москви. Прочитавши телеграму, вилаявся, зняв свою валізу з літака і через годину із зустрічним літаком вилетів назад до Сірай-Камари. Знову відпустка у нього пропала. Лаявся. Та й нічого дивного. Два роки людина родини не бачила. Сам увесь час жив у місті. Повертатися з півдороги з відпускними документами в кишені — задоволення нижче середнього.

Кларк засміявся.

Військовий подивився на нього запитливо.

— А ми дивувалися, хто це такий. На всіх станціях його зустрічали, як старого знайомого. Недивно, — адже за кілька годин до того він летів через усі станції до Москви...

Увійшов червоноармієць і про щось відрапортував військовому.

— Кім іату для вас уже приготувили, — звернувся військовий до американців. — Зможете помитися і перевдягнутися. Ходіте, покажу вам дорогу.

Дорогою до них приєднався росіянин — інженер.

— Скажіть, неуж це правда, що ви з відпусткою в кишені повернулися сюди з півдороги? — звернувся до нього Баркер. — Ви ж могли прекрасно заховати телеграму до кишені, і ніхто б ніколи не довідався — чи дійшла вона до вас, чи ні. Був би я на вашому місці...

Росіянин подивився уважно на Баркера і нічого не відповів.

Посередині аеродрому їх затримали двоє захеканих людей. Обидва говорили піднесено, перебиваючи один одного, час від часу стираючи закуреною долонею лів, що великими краплями котився з лоба. Порох із потом, размазаний на обличчях, робив їх подібними до заплаканих дітей.

— Зараз дам вам машину, — сказав по-англійськи військовий, звертаючись до інженера-росіянина. — Панове, американці хочуть теж узяти участь у ліквідації прориву. Адже так?

— Дуже вам вдячний, але покищо обійдусь без допомоги, — сказав різко по-англійськи росіянин. — Дайте краще мені десяток червоноармійців.

Він круто повернув і пішов навскіє через поле. Військовий і двоє захеканих тубільців побігли слідом за ним.

Кларк, Муррі і Баркер залишилися самі із своїми валізками посеред голого поля. Про них очевидно забули. Вони стояли розгублені, насунувши на ніс капелюхи, моргаючи очима від нестерпного сонця.

Літак злісно затуркотів і, підплигуючи наче стерв'ятник обжершися, — пере-різав поле, залишаючи позаду порожні носилки. Через хвилину він уже нісся в повітрі, бризкуючи униз хвилями зіглушливого торохтіння.

І коли він став швидко зменшуватися, перетворившись, нарешті, на сіру маленьку точку, американцям здалося, що остання нитка, яка зв'язувала їх із далеким зовнішнім світом, — з Нью-Йорком, Негорілим, Москвою — раптом натягнулася і лопнула. Безглузді, у своїх спортивних костюмах, подібні до побитих чемпіонів гольфа на полі невдалого матчу вони важко сіли на валізки. Піг великими краплями котився їхніми обличчями, розмиваючи арики зморщок.

Десять там далеко пронизливо затрубили збір. Рудим полем бігла команда червоноармійців із казанками на плечах.

С. ПИЛИПЕНКО

ВАЛІЗА

На митниці черга проходить
Мандрівників в країну рад,
Між них такий собі „добродій“
Валіза сповнена добра.

Зовні — прості, звичайні речі:
Білизна, капелюх, піджак.
Поводяться агенти гречно,
Та погляди наниз біжать.

— „Чому така мілка валіза?
Постукати дозвольте в дно:
Під штучним дном багато влізе:
Куди? Стрибати у вікно?

Пачки фалшивих асигнацій
Переховати не вдалось:
— „Добродію, шкодуєм праці!
До буцегарні, ваша мость!“

* * *

Такі ж звички контрабандистів
В ідеологічній боротьбі:
Зовні — пристойніші марксисти,
На споді — буржуазний гній.

Новий етап радянської літератури*

Перший пленум Організаційного Комітету Всеукраїнської Спільки Радянських письменників оголошується відкритим. Створення волею комуністичної партії більшовиків організаційного комітету, що склад його визначила нарада представників колишніх літературних організацій УСРР, — знаменує собою справді новий етап, початок нової доби в розвитку радянської соціалістичної літератури на Україні, справжній злам на літературній ділянці культурної революції. Це насамперед треба кожному з нас усвідомити, цим керуватися в подальшій нашій роботі, про це треба пам'ятати й тому, хто не зрозумів суті постанови ЦК ВКП(б) з 23 квітня ц. р., тим, хто наївно думає, що нічого особливого не трапилось, що можна й далі працювати „по старинке“ і далі повторювати помилки керівництва ВОАП, ВУСПП — групування, сектанство, адміністрування в літературі, голубельну критику, нехтуючи той злам, що його ми маємо останнім часом серед радянської технічної інтелігенції. Той, хто думає, що в постанові ЦК ВКП(б) з 23 квітня ц. р. немає нічого нового — той дуже помиляється. Ця постанова справді нова для нас, але не несподівана.

Чи не найхарактерніші ознаки більшовицького керівництва, що містять у собі суть цього керівництва, полягають у таких двох моментах. *Поперше, вміння передбачати* на основі марксо-ленінської аналізи тих конкретних умов та чинників, з якими ми зустрічаємося, передбачати, щоб своєю активною участю в процесах змінювати ці умови і домогатися здійснення нашої мети. Тут годилося б навести кілька рядків з розмови тов. Сталіна з німецьким письменником Людвігом, оголошеної у числі 8 „Більшовика“. Відповідаючи на одне з запитань Людвіга, тов. Сталін сказав:

„У Маркса, в его „Нишете философии“ и других произведений вы можете найти слова о том, что именно люди делают историю. Но, конечно, люди делают историю не так, как им подсказывает какая-нибудь фантазия не так, как им придет в голову. Каждое новое поколение встречается с определенными условиями, уже имевшимися в готовом виде в момент, когда это поколение народилось. И великие люди стоят чего-нибудь только постольку, поскольку они умеют правильно понять эти условия, понять, как их изменить. Если они этих условий не понимают и хотят эти условия изменить так, как им подсказывает их фантазия; то они, эти люди, попадают в положение Дон-Кихота. Таким образом, как раз по Марксу, вовсе не следует противопоставлять людей условиям. Именно люди, но лишь поскольку они правильно понимают условия, которые они зысли в готовом виде, и лишь поскольку они понимают, как эти условия изменить, — делают историю“.

Другий з цих моментів це — вміння давати чітке практичне й конкретне оформлення тих настроїв та умов, прагнень та висновків, що виникають у масах у зламні моменти. Зокрема, в цьому вмінні давати конкретні практичні оформлення тому, що виникає в масах, що назріло, здається, саме собою — полягала одна з ознак геніяльності Леніна, ця ж ознака хатактерна і для керівництва тов. Сталіна. Часто-густо коло оголошували нову промову тов. Леніна, новий декрет уряду, чи постанову партії, то здавалося не одному з нас, що це ж само собою зрозуміло, це ж і є те, про що ми самі думали, що повинне було бути повнотою, це стосується й ухвали ЦК ВКП(б) з 23 квітня ц. р.

* Стенограма вступної промови на першому пленумі Оргкомітету.

Знову кажу — ця ухвала, безперечно, нова. Вона дає нам ті нові директиви й настанови, що їх ми повинні здійснити для того, щоб ліквідувати відставання літератури від загального рівня й розмаху соціалістичного будівництва по інших ділянках, щоб піднести літературу на височинь завдань вашої дбачі, щоб залучити до активної участі в соціалістичному будівництві якнайширші кола письменників, які співчують радянській платформі і прагнуть будувати соціалізм.

Але ця ухвала не є несподівана, це — логічний висновок з постанови XVII партконференції, з потреби будувати безкласове соціалістичне суспільство, ліквідувати пережитки капіталізму не тільки в економіці, але й у свідомості людей. Ця ухвала є логічний висновок з шостісторічних вкажівок тов. Сталіна, зокрема з п'ятої його тези, де він говорить про злам, поворот, що стався в колах технічної інтелігенції. Це логічний висновок з нових умов, що вимагають по-новому працювати, по-новому керувати, з сучасного стану соціалістичного будівництва, нарешті, це певною мірою логічний висновок з того, що ВОАП, РАПП, ВУСПП, „Молодняк“ не зуміли своєчасно перебудувати своєї роботи, продовжували робити значні помилки, не зважаючи на одноразові попередження ЦК партії, її Ц. О. — „Правди“, „Комуниста“.

Після постанови ЦК ВКП(б) з 23 квітня ц. р. нам доводиться часом чувати — чи не заперечує ця постанова попередніх директив, що їх давала партія радянській літературі, зокрема постанов ЦК ВКП(б) з 1925 року та Полтбюро ЦК КП(б)У з 1927 р. про політику партії в галузі художньої літератури? На жаль, я не маю сьогодні змоги й часу докладно співставити й проаналізувати всі ці партійні документи, але обмежусь покищо тим, що скажу, що заперечення, або протиставлення тут аж ніяк не підходить. Постанови 1925 — 27 р. цілкомити вірні для того стану, якій ми мали тоді на літературній ділянці. Але скільки в нас з того часу відбулися значні зміни, зокрема в галузі літератури, зміни, про які говорить і постанова з 23 квітня ц. р., то деякі моменти з попередніх постанов знімаються останньою директивою ЦК ВКП(б). Пошлюсь, наприклад, на 5 пункт постанови з 1925 р.:

„Коли перед захопленням влади пролетарська партія розпалювала класову боротьбу й веда до того, щоб висадити в пекло ціле суспільство, то під час пролетарської диктатури перед пролетарською партією постає питання, як жити мирно з селянством і певної переробити його; питання про те, як дозволити певне співробітництво з буржуазією і поволі її искати її; питання про те, як поставити на службу революції технічну і всяку іншу інтелігенцію та одяквати її ідеологічно у буржуазію.“

Отже, хоч класова боротьба не припиняється, але вона міняє свою форму, бо пролетаріят перед захопленням влади намагається зруйнувати це суспільство, а під час своєї диктатури на перше місце виставляє мирно-організаторську роботу*.

Звичайно, тепер питання про співробітництво з буржуазією та повільне витискання її стоїть не так. На базі колосальних успіхів соцбудівництва, що їх ми досягли за ленинським проводом компартії, ми від цієї політики умовної часткової співпраці з буржуазією перешли спочатку до обмеження експлуаторських тенденцій куркуля, а потім і до ліквідації куркульні, як класи. На базі суцільної колективізації, дійшли останнього, кінцевого етапу НЕП'я. Щождо решти настанов цього пункту, то вони цілкомити залишаються в силі. Нарешті XVII Всесоюзна партконференція поставила перед нами завдання будувати безкласове соціалістичне суспільство. Ясно, товариші, що нові історичні завдання, які стоять перед нашою партією і всією радянською Україною, повинні змінити відповідним чином і ті завдання, що стоять перед нашою літературою, повинні змінити і організаційні форми літературних об'єднань, тим більше, що ті форми стали гальмом для дальшого розвитку радянської літератури.

Але, як я вже казав, далеко не все здійснюється з того, що було в попередніх директивах партії. Питання про пролетарську літературу взагалі не знімається постановленням завдання творити соціалістичну літературу. Протиставляти поняття пролетарського і соціалістичного — не можна. Робітничі класи, звільняючи себе, звільняє ціле суспільство і таким чином інтереси пролетаріату спільні з інтересами цілого людства в майбутньому. Але, як цілком правильно було зазначено

в керівній редакційній статті „Правди“ „На уривок нових задач“, не можна цілком отожденовати пролетарську літературу переходної доби, соціалістичної по-суті, з літературою безкласового соціалістичного суспільства, і питання класової боротьби знімати ми не можемо. В певних районах, за певних моментів і на певних ділянках загострення її буде і наприкінці другої п'ятилітки, як зазначають постанови XVII партконференції. Це стосується і соціалістичної літератури.

Ленін у проєкті резолюції про пролеткульт писав:

„У радянській робітничо-селянській республіці все поставлення справи освіти, як у політично-освітній галузі взагалі, так і спеціально в галузі мистецтва, повинні бути просякнені духом класової боротьби пролетаріату за успішне здійснення цілей його диктатури, тобто за скинення буржуазії, за знищення клас, за усунення всякого визиску людини людиною“.

Отже, питання про відсіч різним спробам ворожих елементів руйнувати наше будівництво аж ніяк не знімається. Не знімається питання критики й самокритики, ми повинні їх значно ширше й глибше розвинути, позбавивши групового намулу, піднести критику на принципову більшовицьку височину. В жодному разі не знімається питання про дальший розвиток такої надзвичайно важливої справи, як призов ударників з підприємств, колгоспів, ВИШ'ів до літератури, про поглиблену літературну роботу з цими ударниками.

Я про це кажу так докладно для того, щоб усі зрозуміли, що не можна відкидати все те позитивне, що робили зокрема ВОАП, ВУСПП, „Молодняк“ та інші ліквідовані тепер літературні організації. Недаремно нарада представників колишніх літ організацій, обираючи на Оргкомітет, зазначала те, недаремно і в „Комуністі“ у керівній статті говориться про ті заслуги, що їх мав ВУСПП, провадивши класову боротьбу на літературному фронті, даючи відсіч всяким спробам ворожих елементів (зокрема націоналістичних) просякати в радянську літературу, даючи зразки національної формою пролтарської з істот художньої літератури. Не можемо ми забути й того, що сказав тов. Косіор на XI З'їзді КП(б)У про ВУСПП, як про основну й найближчу до партії українську літературну організацію.

Але водночас ми не повинні забувати й про ті величезні хиби, що їх припустилося керівництво ВУСПП, особливо останнім часом, не повинні забувати, що в різні часи і до різних груп письменників треба по-різному ставити вимоги щодо їхньої участі в класовій боротьбі, в боротьбі з опортунізмом та гнилим лібералізмом, по-різному їх критикувати.

Безглуздо було б думати, ніби постанови ЦК ВКП(б) 23 квітня ц. р. хоче літературу зробити аполітичною, але треба сказати рішче, що політика й політиканство — це дві речі зовсім різні. Цього не зрозумів дехто з керівництва ВУСПП і безпринципове політиканство та групові сварки намагався ви-правдати вимогами нашої політики. *Політику ми повинні робити зв'язно художньою творчістю* насамперед. Дати високоякісну й ідейно і художньо літературу — оце наше неодмінне й центральне завдання. В загальному процесі соціалістичного будівництва й класової боротьби саме через нашу художню творчість ми повинні здійснювати вплив на широкі верстви трудящих, підносячи їхній продуктивний ентузіазм, залучаючи до ще активнішої соціалістичної праці. Ось у чому повинна полягати політика Спілки Радянських письменників та її Оргкомітету.

А звідси безпосередній висновок, що насамперед ми повинні створити умови, за яких найширші кола письменників, що співчують радянській платформі, що прагнуть брати участь у соціалістичному будівництві, включилися б до творчої художньої роботи на користь соціалізму.

Цього не розуміло керівництво ВОАП і ВУСПП, воно не зуміло створити такої атмосфери, таких умов, і в цьому його головна помилка. Некритично повторюючи помилки ВОАП'у з сугрупових міркувань, з тих міркувань, що хоч вони і помиляються, але, то, мовляв, свої люди, керівництво ВУСПП часто-густо припускалося такої поведінки, яка могла тільки відштовхнути від нас чимало кваліфікованих письменників, щоб могли б дати значну користь соціалістичному будівництву. Неправильне ставлення до комсомольської літератури, жонглювання

термінологією діямату, залякування попутників, голобельна критика, адміністрування в літературних справах — все це мало місце в практиці ВУСПП. Не хочу наводити багато прикладів, вони всім присутнім відомі, але досить згадати про таку „дрібницю“, як хоч би тон тих листів, що їх розсилав секретаріат ВУСПП навіть до своїх членів та гуртківчан. От, наприклад, сидачи в Кам'янці, одержавши графі та анкети письменників. І от до тебе пишуть: „Секретаріат ВУСПП прогрізний наказ, що, здається, спробуй не виконати і тебе... (з місяця переривають — знімуть з секретаря Кам'янець-Подільського парт. комітету!). Ні, такого права все таки секретаріат ВУСПП у нас не мав, але звання пролетарського письменника за це з тебе налевно могли зняти (у залі сміх).“

Наскільки й тепер постанови з 23 квітня ц. р. не зуміли усвідомити деякі товариші з ВУСППівського активу, зокрема рецензенти „Літгазети“, свідчить така деталь.

Тов. Городской щойно казав мені, що йому дуже важко випустити чергове число „Літературної газети“, бо в портфелі редакції майже немає матеріалів, які б відповідали новим вимогам. Рецензії та критичні статті, що надходять останніми днями, позначаються такою ж голобельністю і „угробленством“, як і раніш, коли це дехто вважав за ознаку „хорошого тона“.

Про цю голобельну критику, що надто поширилась була останнім часом в органах ВУСПП, слід сказати декілька слів. Переглядаючи останні числа літературних журналів та „Літгазети“ — просто обурюєшся з цього цілковитого невміння розрізняти — де справжній клясовий ворог, а де радянський письменник, який просто де в чому помиляється, чи не все собі як слід усвідомив, і замість дати рішучу відсіч ворогові і по-товариському допомогти людині, що помиляється, скорше усвідомити свою помилку і пожитися їй, все скидали на одну купу і за ознаку стопроцентної пролетарської ортодоксальності вважалося — всім поспіль наліплювати налічки фашистів, нацистів, ефремівців — класових ворогів.

Помилково дехто з товаришів вважає, що мовляв, диференціяція серед технічної інтелігенції вже закінчилася і тепер залишається тільки остаточне ізолювати ворогів та притягти друзів. Навпаки, на тлі колосального розмаху соціалістичного будівництва, на тлі велетенських перемог, що їх ми маємо, закінчуючи першу п'ятилітку, починається нове розшарування, нова диференціяція серед технічної інтелігенції взагалі, а це треба поширити й на певні кола письменників. Досить згадати, що деякі із шкідників, засуджених на процесі промпартії, пізніше були нагороджені за користь, яку вони принесли соцбудівництву. Коли говорити про літературну діянку, то можна б навести чимало прикладів, як колишні буржуазні письменники ставали на шлях попутників, попутники перетворювались на союзників пролетарської літератури. Цей процес у цілому, цей злам і має на думці п'ята з шести вказівок тов. Сталіна.

Цього не розуміло керівництво ВОАПП, намагаючись ставити це питання так, що тепер нема попутників, що є, мовляв, або союзники, або вороги. За цю грубу помилку, що її повторював і ВУСПП, їм довелося зазнати гострої справедливої критики партійної преси. Питання про попутництво не тільки не знімається, завдання подальшої боротьби за те, щоб вирвати з-під впливу буржуазії письменників, які можуть стати радянськими, ставиться тепер значно категоричніше, ніж раніш. Коли ми бачимо деякий злам чи ознаки його в творчості письменника, наближення його до завдань нашої доби, ми повинні негайно це підхоплювати. поглиблювати цей процес і домагатись якнайскоршої перемоги в перетягненні його до соціалістичного табору. Тим часом, хіба так чинили ВУСПП „Молодняк“, „Плуг“ тощо? Хіба так поводитися критичні кадри цих організацій?

Чи змінилося рішуче ставлення до тов. Остапа Вишні після того, як він дав таку корисну для нас річ, як „Запорожець за Дунаєм“? Чи відбито це критикою, як певний злам, як нове досягнення в його творчості? (Вишня: знято з постановки у Молдавії, як контрреволюційну п'єсу). Значить, треба когось за це головотество зняти у Молдавії, і я певен, що ми цього допоможемо. У твор-

чості тов. Бажаєна позначився останнім часом певний позитивний злам, а чи були спроби той злам поглибити й відповідним чином допомогти цьому одному з видатніших поетів остаточно перебудуватися? Чи відзначила критика, як знаменне й позитивне явище те, що І. Сенченко перейшов до виробничої тематики? Ні, це, звичайно, не значить, що ми повинні замовчувати про те, що в його творі „Металісти“ є посутні хиби, але чи доцільно було голобельною критикою „гробити“ його замість по-товариському допомогти усвідомити ці хиби? А що зробила групова необ'єктивна „критика“ з таким, безперечно, нашим, радянським письменником, як Андрій Панів? Адже його без усяких підстав охристили кашенківцем, нацдемівцем, пристосованцем і мало не фашистом! Були в нас і такі випадки, коли з групових міркувань одних письменників перетворювали безпідставно на геніїв, інших „угрбсловали“. Часом ще невидрукуваний твір підносили мало не до небес, а твір, що свого часу цілковито відповідав політиці нашої партії, ну, скажімо, за доби 14-го з'їзду ВКП(б), а тепер дещо застарів — просто оголошували за контрреволюційний, нехтуючи всі умови часу й простору.

Як мало дбали ліквідовані тепер організації про створення відповідних умов, щоб поширити вплив пролетарських письменників, які вже оформились на письменників, що бажають наблизитись до нас — свідчить той ганебний факт, що у нас не створено було по-суті федерації радянських письменників. А т. Косіор казав на XI з'їзді КП(б)У, що це — наше основне завдання. (Голос з місця). „у нас же є фонди“. Так, фонди нам дали, але одних фондів та адміністративного апарату не досить для того, щоб федерація справді існувала.

Ну, а ці сектантська замкненість пролетарських літорганізацій? Я сподіваюся, що тов. М. Семенко не буде в претенсії, що я посилався тут на особисту розмову, яку я цими днями мав з ним. Тов. Семенко сказав приблизно таке: „От добре, що нарешті буде спілка радянських письменників, я вже не буду диким, зможу бути її членом. А то я зробив певну еволюцію, рішуче відмовився від футуристичних помилок, засудив їх, покавсяся, намагався творчістю довести, що я став на нові пролетарські позиції, прошусь до ВУСПП'у, а мені кажуть почекай. Чекаю рік, два, — невже це п'ять років чекати? З окремими вуспівцями були добрі взаємини, але це ж не те, чого я прагну. Мені потрібний був колективний вплив і допомога цілої організації, а їх я не мав“.

Чи треба ж ще доводити, що організаційні форми ВУСПП'у і „Молодняка“ справді стали гальмом для дальшого розвитку соціалістичної літератури, що ці форми треба було рішуче скасувати.

Навіть самої суті постанови ЦК ВКП(б) з 23 квітня, суті реорганізації, деякі товариші з керівництва ВУСПП'у не зрозуміли відразу, зокрема не було достатньої докладної і розгорненої критики попередніх своїх помилок. Мушу оголоситись, що й я тут не про все згадав, бо докладна критика помилок ВУСПП'у є в редакційній статті Ц. О. партії „Комуніста“, і я вважаю, що мені нема потреби повторюватись, бо всі цю керівну статтю читали. Цікавий такий факт, що навіть, як мене запевняли, ввечорі того ж дня, коли постанова ЦК ВКП(б) з 23 квітня ц. р. оголошена була в місцевій пресі, харківська організація ВУСПП продовжувала приймати нових членів. Отже, виходить, що значення цієї постанови там таки не зрозуміли.

Проте, я вважаю, що помилки ВУСПП'у були дещо менші за помилки ВОАПП, хоч більшість помилок останньої повторювало керівництво ВУСПП. Наприклад, деякі представники керівництва ВОАПП намагались вчинити опір постанові ЦК ВКП(б) про реорганізацію. Нічого подібного, з боку секретаріату ВУСПП ми не бачили. Про це я, товариші, згадую виключно для того, щоб уникнути запитань — чому у складі нашого Оргкомітету більше вуспівців, ніж у російському Оргкомітеті товаришів з попереднього керівництва ВОАПП та РАПП. Ми повинні рішуче заявити, що велика кількість вуспівців у складі Оргкомітету аж ніяк не свідчить, ніби партія комуся дозволить провадити роботу „по старинке“, чи ухвалює повторення тих помилок, що характерні були для керівництва ВУСПП, „Молодняка“, це аж ніяк не свідчить, що змінилася лише „ввіска“. Ні, товариші, не ввіска змінилася, а рішуче мінється весь хід справи. Щоб він справді змінився

відповідно до нових директив партії — це багато залежить від того, як працюватимемо ми з вами, Оргкомітет та його комуністична фракція.

Треба, товариші, зрозуміти раз назавжди (я в даному разі не боюся обвинувачень у „гнилому лібералізмі“), що навіть найменші ознаки зміни позицій у вчорашнього буржуазного науковця чи письменника — явище для нас позитивне, яке ми повинні вітати, як певну ознаку зламу. Ну, звичайно ж, людина стояла на цілком ворожих для нас класових позиціях, а тепер у її художній і науковій роботі починають виявлятися деякі скремі елементи нашого світогляду. Не цюкувати таку людину треба за плутані позиції, а підхопити ці ознаки зламу для того, щоб допомогти їй кінцево-кінцем опинитися в нашому таборі цілковито. Це не значить, що ми цим захоплювалися, що ми будемо комуся радити орієнтуватися, рівнягись на плутані позиції, — ні, ми будемо домагатись того, щоб такий письменник остаточно усвідомив марксо-ленінський матеріалістичний світогляд, з цих позицій ми не зійдемо, але робитимемо це обережно, по-товариському і пам'ятатимемо, що не можна до всіх письменників — пролетарських і непролетарських — підходити з однаковими вимогами. Будь-що-будь, ми повинні боротися за кожного окремого письменника, що може бути з нами, що може стати радянським письменником, може творити соціалістичну літературу і що не є ще радянським письменником, що не творить соціалістичної літератури. Коли він виявить хоч натяк на те, що його позиції можуть змінитися, ми повинні йому допомогти і створити умови для його перебудови. Треба зрозуміти, що коли Алексей Толстой не пише романів, коли мало нової продукції дає Остап Вишня, Сенченко, Йогансен тощо, то це свідчить за те, що ми з вами погано працюємо, що ми не зуміли ще створити таких умов, такої атмосфери в НСВІЙ Спільці Радянських Письменників, за яких письменники давали б максимум художньої продукції на користь соціалізму. Так само, коли деякі з письменників, які ще перебувають під впливом націоналістичної буржуазії, не почнуть цього впливу ступнево позбавлятися — це частково свідчить, що ми працюємо погано, не досить реалізуємо постанову ЦК ВКП(б) з 23 квітня 1932 р.

І треба, товариші, рішуче покінчити з тим спрощенством, тією вульгаризацією, скажу гостріше — з тією спекуляцією, що мала місце останнього часу на творчій методі діалектичного матеріалізму*. Тут надзвичайно вчасна і влучна, прекрасна стаття тов. Стецького у „Правді“. Візьмемо хоч би такий абзац:

„В ряде случаев борьба за материалистическую диалектику идет совсем не тем путем, каким бы следовало, иногда приобретаая чисто словесный, формальный декларативный характер. Некоторые товарищи пропаганду материалистической диалектики и борьбу за ее применение сводят к простой и легкой диалектике или марксистско-ленинских ярлыках называть нельзя“.

Тут говориться про явища, що мали й мають ще місце й у нас, зокрема в галузі групової літературної критики. Щоправда, тов. Стецький зазначає різницю поміж загальними і конкретними науками:

„Эти товарищи забывают о различии наук общественных и естественных, наук абстрактных (всеобщих) и наук конкретных. Они не понимают, что общее положение диалектики никак нельзя запросто, механически переносить в науки специальные, не понимают, что одно дело — применение диалектического метода в политической экономии, другое дело — его применение в математике, в физике, тем более, скажем, в хирургии“.

Звичайно, література, літературознавство відноситься до галузі ідеології, але й тут треба розуміти різницю поміж літературознавством і критикою з одного боку, та художнім твором і процесом художньої творчості з другого, по-різному вимагати запровадження діалектичної методи чи відображення діалектичного світогляду автора. До літературознавства й критики ми, очевидно, повинні ставити більш вимис, суворіше бути до тих, хто береться навчати інших діямату. Значно обережніше, з відмінними вимогами треба підходити до літературно-художнього

* А. Стецький — „Об упрощенстве и упрощенцах“, „Правда“.

** Там же.

твору, а тим більше до складових частин процесу його творення. От послухайте, що далі говорить тов. Стецький:

„Показати беспартійним, як вести доменний процес на основі марксизма-ленинізму или как писать картины или строить дома на основе материалистической диалектики, мы не можем. И тот, кто берется за это, тот шарлатан“.*

А я кажу, що той, хто таким чином намагається притягти за вуха діямат до окремих складових частинок самого процесу творення поеми, оповідання, той, хто базикає про творчу методу діалектичного матеріалізму, не подаючи її певних ознак, той, хто намагається довести, що коли в поезії по чотири рядки в строфі, то це діалектично, а коли по два рядки — то це недіалектично, — той так само — просто „шарлатан“.

Це не значить, що ми не хочемо, щоб наша художня література відбивала діалектичний світогляд письменника, щоб він усвідомив марксо-ленінську діалектику. Навпаки, ми цього прагнемо і над цим якнайактивніше працюватимемо.

Але чи можемо ми вимагати, щоб кожен письменник спочатку вивчав повний курс діямату від дошки до дошки, а потім уже починав писати? Звичайно, — ні. А часом критика, яку я раніш кваліфікував, призводила до того, що людина боялася писати аж доти — доки не вивчить „на зубок“ повного курсу діямату. З цим треба покінчити. Шукання творчої методи, гідної нашої доби, у нас повинні залишатися в силі, але ми не маємо права й підстав зв'язувати ці шукання рямцями „творчої методи діямату“ чи „пролетарського реалізму“.

Едине, чого ми вимагаємо від радянського письменника, це щоб він у своїх творах *правдиво відображав нашу дійсність*, а вона присутня є діалектична. Коли письменник зуміє усвідомити цю дійсність, її рушійні пружини, її ество і правдиво її відбиватиме у творчості, то це буде основне. Звичайно, може бути різне розуміння цієї правдивості, „шукання правди“ тощо, тут очевидно потрібний буде колективний вплив, колективна допомога письменникові, щоб він таки кінцею кінцем цю діалектичну правду зумів знайти.

Якщо письменник відображатиме дійсність правдиво, то він по-суті буде реаліст, тоді його метода буде реалістична. Якщо це буде письменник, який підтримує плятформу радянської влади, то це значить, що він революційний письменник, що метода його революційна. Якщо цей письменник прагне брати участь у соцбудівництві, творити соціалістичну літературу, то й метода його буде соціалістична. Отже, товариші, умовно ту методу, на яку ми могли б з вами орієнтуватись, слід було б назвати *революційно-соціалістичний реалізм*. Але це не значить, що ця метода декретується остаточно, що комусь забороняється шукати іншого її визначення. Ми повинні будемо, як слід, опрацювати питання про творчу методу, про творчі шукання, стиль доби тощо, до майбутнього нашого з'їзду. Я вважаю, що сьогоднішньому нашому пленумові слід виділити комісію, якій ми доручимо опрацювати ці питання до з'їзду, що буде, очевидно, восени.

Цій же комісії доручимо опрацювати питання про творчі угруповання в середині спілки радянських письменників. Але тут потрібне рішуче застереження. Ми, безперечно, за те, щоб у нас були і щоб якнайактивніше працювали творчі угруповання, але ми проти того, щоб ці угруповання перетворилися на сектантські, політиканські групи чи фракції. Нам не треба фракцій, крім тієї комуністичної фракції, що утворення її передбачає постанова ЦК. Треба мати на увазі, що якийсь час діятиме певна інерція старих зв'язків, особистих та організаційних, що колишні вуспівці захочуть бути в творчих групах саме з вуспівцями тощо. Треба цю інерцію подолати. Я, наприклад, особисто, як поет, бажаю бути в одній творчій групі з товаришами Бажаном, Семенком, Первомайським, Йогансеном.

Перехожу, отже, до організаційних завдань. Треба буде, щоб пленум обрав президію Оргкомітету, якій би доручив якнайактивніше готуватись до з'їзду. Треба сьогодні обрати й секретаря Оргкомітету.

* Там же.

Треба розв'язати таке величезної ваги завдання, як дальша робота з ударниками, закликаними до літератури, продовження призову ударників, взаємини з літгуртками на підприємствах, по колгоспах, ВИШах. Опрацювати це питання ми теж доручимо спеціальній комісії, яку ми сьогодні оберемо. А найближчим часом ми скличемо широку нараду, зліт ударників, закликаних до літератури, гуртківчан і поговоримо з ними про нові завдання, що перед ними виникають з постанови ЦК ВКП(б) з 23 квітня ц. р. Безперечно, керівники літературних гуртків повинні залишатися на місцях і провадити далі, активізувати свою роботу.

Про національні секції. Безперечно, вони повинні будуть існувати в майбутній спільці радянських письменників. А покищо Оргкомітетові доведеться забезпечити керування роботою письменників, представників нацменшостей.

Далі зовсім не останнє й таке питання, як питання матеріально-побутового стану письменників. Помиляється той, хто вважає, що ця галузь роботи стоїть виключно профспілкової організації — місцевому письменників. Ми не можемо бути до цього байдужими, бо для того, щоб вимагати від письменника високої якості — ідейної і художньої — творчості треба його поставити в відповідні матеріально-побутові умови. Перед нами завдання забезпечити скоршу й цілковиту реалізацію відповідних постанов ЦК КП(б)У, активізувати в цьому відношенні МК письменників та допомогти йому. Для цього ми теж оберемо комісію і також доручимо їй розібратися отой головотеський „госпрозрахунок“, що його запроваджують деякі книгарні. Буває таке, що заходиш до крамниці, питаєш якусь книжку, а її нема, заходиш до другої — теж нема, а зайдеш до складу — там цілі стоси цієї книжки. Виявляється, що це й є „госпрозрахунок“ книгарень. Мовляв, як нема великого попиту на якусь книжку, то не треба її й вимагати з складу. А звідки ж буде попит, коли книгарня не зуміла популяризувати нової книжки.

Треба внести зміни в видавничі справи, забезпечити організацію видавництва єдиної спілки радянських письменників на базі ліквідованих видавництв окремих спілок, подбати, щоб на це були й „кошти, і папір“. Так само треба подбати за перебудову групових журналів та „Літгазети“. Для цього теж треба обрати сьогодні ж видавничо-журнальну комісію і дати їй директиву, щоб вона боролася за листаж, не припускаючи, щоб хтось „під шумок“ реорганізації намагався запроваджувати непотрібну ощадність.

Це приблизно основні з тих питань, що стоять перед нашим Оргкомітетом, що стоять перед майбутньою спілкою Радянських Письменників України, що їх має розв'язувати позачерговий з'їзд письменників, до якого ми готуємось. Закінчуючи, я хочу ще раз підкреслити те, що треба усвідомити всім нам раз назавжди, що тут не зміна вивіски, що перед нами нова доба розвитку радянської соціалістичної літератури, нові колосальні ваги завдання покладається на кожного з нас, колосальна відповідальність, і про неї повинен пам'ятати кожен член Оргкомітету, готуючись до майбутнього з'їзду з тим, щоб забезпечити таку роботу з'їзду, яка б цілком виправдала ті надії, ті завдання, що їх покладає на нас своєю останньою постановою, своїми директивами комуністична партія більшовиків, за твердим неухильним керуванням якої, її лєнінського ЦК і вождя партії т. Сталіна, ми й провадитимемо всю нашу роботу. (Оплески).

КІНЦЕВЕ СЛОВО

Були спроби збити обговорення з основних принципів нашої роботи і основних завдань, що їх я намагався викласти у своїй вступній промові; були спроби збити нас на те, чим не можна і не слід займатися Оргкомітетові. Я маю на думці виступ Мельника. Не для дискусії з ним, я йому дав змогу закінчити його обурливий виступ, якому, зокрема, тов. Вишня дав відповідну кваліфікацію. Після того як Мельник цілком висловив свою думку (він мав досить часу для цього), давати повторний виступ йому було б цілком зайве, тим більше, що не треба мати фахових знань з медицини, щоб пізнати його нетверезий стан. Але все ж

подібним вихваткам давати якнайрішучішу відсіч. Адже питання класової боротьби не знімається з порядку денного. А коли хтонебудь думає, що реорганізація відкриває широке поле діяльності для буржуазії, для її агентів — той дуже й дуже помиляється. І наша справа буде довести, як глибоко він помиляється.

Тепер про деякі конкретні питання, що їх тут висували товариші. З задоволенням констатуємо, що основні моменти, основні віхи нашої роботи, що їх я натут виступав, крім, звичайно, Мельника.

Я хочу зупинитися тут у кількох словах на деяких виступах.

Один з товаришів, покликаючись на те, що я казав про натяки на ознаки зламу, коли їх виявляє письменник, який раніше був письменником буржуазії, тобто, мав позицію цілком протилежну до нашої — на мою думку не досить докладно зупинився на цьому чи не досить зрозумів те, що я мав на думці. Я сказав, що все ж таки цим обмежитись нам не можна. Ми не можемо орієнтуватися на самі лише натяки. Я хочу ще раз підкреслити, що ми будемо вітати наяву поривати з старими буржуазними позиціями, прагнуть порвати з ними остаточно й стати цілком на наші позиції, на позиції пролетаріату, на позиції соціалістичні, на позиції більшовицькі. Але водночас я цілком погоджуюсь з тов. Шупаком, що вимоги до літератури, і передусім до пролетарської, не зменшуються. В постанові ЦК прямо говориться, що художня література відстає від галузей цього соціалістичного будівництва, від інших соціалістичного будівництва. І ясно, що наше завдання — домогтись ліквідації цього відставання, а постанова ЦК ВКП(б) дає повну змогу якнайскорше це відставання зліквідувати, щоб дати високоякісну художню й ідейно літературну продукцію.

Те ж саме стосується і питання про діямат. Ми не можемо вимагати, щоб письменник раніше вивчив повний курс діямату і вже аж тоді починав писати (тим паче, що важко вказати на певні підручники, хоч у нас є Маркс, Енгельс, Ленін, Сталін, яких ми можемо завжди і всім рекомендувати). Але це не означає, що ми повинні відмовитися від прищеплення марксо-ленінського діалектичного світогляду і світовідчуження письменникам — і надалі ми провадитимемо цю роботу.

Коли т. Панч говорив, що кожний, мовляв, намагається тебе вчити, то він, очевидно, виступав не проти учби, а проти некваліфікованого підходу до тієї учби. Не треба припускати, щоб вчили ті, хто сам не розуміє нічого або мало розуміє. Для того, щоб вчити, треба самому добре знати предмет. Пропаганда діалектичного матеріалізму серед письменників провадитиметься і надалі й наше завдання полягає в тому, щоб ця пропаганда була фахова та високоякісна. Тов. Стецький у своїй статті говорить так:

„Подать им лучшие произведения основоположников марксизма, поставить дельные лекции по вопросам диалектики, показать, как Маркс, Энгельс, Ленин и Сталин в своих работах проводили диалектический метод, — это мы не только можем, но и должны непременно делать“.

Це стосується і літературознавства і художньої літератури, і нашої роботи, скерованої на те, щоб поширити знання марксо-ленінського діалектичного матеріалізму серед найширших кіл радянських письменників. Проте підходити до цієї справи треба інакше, ніж досі підходили. Лише той, хто має відповідну ерудицію, той має право навчати інших.

Треба так само покінчити з таким зверхнім ставленням до попутників, до радянських письменників взагалі, що часом помічалось: мовляв — „Мы вас обучаем, вы наши подшефные, а ты, Матюша, талант“. Треба створити таку атмосферу, щоб письменники, які працюють над соціалістичною літературою, почу-

* А. Стецький — „Об упрощенстве и упрощенцах“.

вали себе в рівних умовах і спільно докладали всіх зусиль до виконання спільних завдань, які стоять пред нами всіма.

Щодо взаємин з тими літературними організаціями, що залишились, то тов. Галушко в своєму виступі згадав за ЛОЧАФ. Цим питанням має, очевидно, зайнятися та президія, що ми її оберемо. Очевидно, наш обов'язок не переривати роботи ЛОЧАФ, а ще активізувати її, продовжувати та посилювати ту допомогу, що її давали наші літературні організації ЛОЧАФ'ові.

„Західня Україна“. Вона має свої специфічні завдання, надто значної політичної ваги і таким чином в основу своєї роботи „Західня Україна“ має покласти ті основні політичні принципи, що є в постанові ЦК ВКП(б) з 23 квітня, залишаючись існувати, як окрема організація. Зокрема, не забувайте, що хоч „Західня Україна“ має свої специфічні завдання, але ця специфіка стосується й кожного з нас до певної міри.

Ще про взаємини з молдавською організацією письменників. На цю тему виступали т. т. Вишня та Корнфельд. Очевидно, що той зв'язок, що був поміж нашими та молдавськими літературними організаціями, був недостатній. Не знаю наскільки правдиво було те, що сказав тов. Корнфельд, ніби зовсім нічого не робилось для посилення зв'язку, але що мало зроблено — це так. Тепер, коли буде Всеукраїнська спілка радянських письменників, ми певні того, що буде встановлено кращий зв'язок з молдавською спілкою.

Про потребу дитячої секції. Зараз важко дати точну відповідь на питання, чи повинна існувати окрема дитяча секція, чи ні, чи треба окремих організаційних форм для тих письменників, що працюють у галузі дитячої книжки, чи може буде просто відповідна творча група або виробничі наради. У всякому разі всіх нас повинна цікавити дитяча література. Питанням дитячої літератури нам треба серйозно зайнятися у спілці радянських письменників.

Ну, й це саме питання з перекладними книжками. Не так страшно питання стоїть, як казав тов. Панч. Я вважаю, що українська література значно відстала від завдань нашої доби, значно відстала від рівня розвитку соціалістичного будівництва в нашій країні. Проте, вона все ж не обмежується тими чотирма книжками, що їх перекладають з російської на українську й потім з української на російську мови. Отже, напевно чи з цього можна робити такий висновок, який тут робив тов. Панч. Проте, коли такі випадки трапляються, відсіч виявам великодержавного шовінізму ми мусимо давати. Ми повинні бити всякого за шовіністичну брехню й наклеп на українську радянську літературу. З цим я цілком погоджуюсь. І нарешті, товариші, це я б сказав, „очковитирательство“, коли твір, написаний російською мовою, видають за зразок української літератури й потім ще перекладають з української мови на російську й видають у Москві. Я не знаю цих творів і через те не можу дати їм критичної літературної оцінки. Але справа не тільки у видавництві (видавництво мусить простежити, щоб цього не було), але справа й у самому авторіві, який припустив, що видавництво, не відзначаючи, що твір написано російською мовою, перекладає його на українську, а потім з української знову на російську. Коли у вас є російський оригінал, то й видайте його російською мовою. Я гадаю, що в далішій нашій роботі ми будемо уникати таких звичок і будемо боротися з такими звичками, і в цьому відношенні має також рацію тов. Щупак, що треба нам „моралізувати атмосферу“. Багато у нас є ще всіляких неетичних дрібниць, з якими нам доводиться зустрічатись у нашій роботі й які потребують такого „моралізування атмосфери“.

Про національні секції. Я вже казав у своїй доповіді про національні секції, зазначаючи, що такі секції повинні існувати в майбутній спілці радянських письменників і що роботою представників нацменшостей у літературі оргкомітет повинен керувати як слід.

Тепер, товариші, відносно інших галузей мистецтва, про що казав тов. Ганс. Я цілком погоджуюсь з тим, що казав тов. Ганс, але сам я не говорив про інші галузі мистецтва тільки тому, що раніше, як братися за інші галузі мистецтва, треба нам самим оформлятися, оформити свою перебудову, а потім думати про участь у перебудові інших галузей мистецтва.

Оце, товариші, приблизно ті основні моменти, на яких зупинялися товариші у своїх виступах. Взагалі, треба сказати, що наші сьогоднішні дискусії виявили повне бажання з боку товаришів, що виступали, здійснювати постанову ЦК партії. Я думаю, що Остап Вишня висловлював не тільки свою думку. Я певний, що думку Остапа Вишні, висловлювану тут, підтримує, очевидно, більшість тих наших радянських письменників, які досі були поза організаціями. Отже, з боку величезної більшості українських радянських письменників ми бачимо бажання, прагнення брати найактивнішу участь у створенні соціалістичної літератури, у здійсненні тих завдань, що їх партія ставить перед літературним фронтом, перед літературною ділянкою нашого культурного фронту, культурної революції. Я певний, товариші, що з такими бажаннями, з такими прагненнями кожного товариша ми підемо на творення справжніх Дніпрельстанів, справжніх Магнетобудів у літературі, здійснюючи те, що говорить у своїй редакційній статті ЦО нашої партії.

„Борячись за ці гасла, наша спілка з цими завданнями справиться. На цій основі радянські письменники створять літературу, гідну нашої великої соціалістичної доби“.

Треба мати на увазі, що в процесі роботи нам доведеться ще зустрінутися з чималими труднощами, але ми ці труднощі подолаємо, подолає їх той, хто зможе по-більшовицькому боротися за Магнетобуди, за Дніпрельстани в літературі, хто по-більшовицькому хоче виконати ті основні директиви, що їх в останній постанові дає ЦК партії.

Знаємо, наша мета не віддалена
В далі затуманені, яких не дійти:
— Партія Леніна, провід Сталіна
Нас поведе до мети!

Гете з погляду нашої сучасности

I

Століття з дня смерті Гете—важлива дата в календарі буржуазної культури—і ще задовго до 22 березня 1932 року цю дату буржуазна Європа вирішила урочисто відзначити. Наші свята і наш календар із буржуазними не збігаються: та проте ясно, що в історії людської культури Гете—явище такого масштабу, повз яке мовчки не пройдеш. Так саме ясно, що якби історично велике не було те чи те явище культури минулого—якщо воно нам абсолютно чуже, якщо з ним нічого робити нашому соціалістичному будівництву—ми не будемо в нього заглиблюватися, не будемо його пропагувати. Ми всі добре пам'ятаємо Ленінові слова про засвоєння культури минулого, але ми знаємо, що ті слова заповідали зовсім не пасивне, а критичне засвоєння. Перегляд „спадщини“ і, зокрема, спадщини літературної—має йти у нас тепер з погляду потреб художньої культури, що її буде пролетаріат. Чергове завдання наше—не „об'єктивістська“ історія літератури, що зрівняла б усіх у своїй нібито безсторонній увазі, а історія літератури, побудована на принципі партійности в оцінці минулого. Хай сотні і навіть тисячі буржуазних літературознавців проголосили Гете великим, „невмирущим“ поетом—це, само по собі взяте, не має для нас ніякої обов'язкової сили.

А тому будемо обережні з словами „великий“, „невмирущий“, тощо, які, без переконливого для нас мотивування, самі по собі ні в чому не переконують, нічого не виясняють. В ювілейні дні рос. газета „Советское Искусство“ провела невелику анкету про Гете серед московських діячів мистецтва і критиків. Тіпова була, наприклад, відповідь тепер уже покійного П. С. Когана: „Пролетаріат творить нове людство, в цьому великому творінні він повинен опанувати культурні скарби віків, а в цих скарбах—одна з найцінніших літературних спадщин—творчість Гете“. А що коли ці скарби з тих, що нам тепер dokonче потрібні? Близькі імені сплять—і не раз цей блиск заслоняв і від радянських критиків справжнє, реальне лице Гете, і вони починали не зовсім доречно пригладжувати його до вжитку революційно-пролетарської культури. У старому виданні відомого „Очерка“ В. М. Фріче (1922) ладен був зачислити Гете до соціалістів-утопістів: правда, в пізніших виданнях це твердження він викинув. Але ось велика стаття про Гете в XVI томі Великої Радянської Енциклопедії ще раз трактує „Роки мандрувань Вільгельма Майстера“ мало не як комуністичний твір, а в кінцевій сцені „Фауста“ ладна додати передчуття перспектив соціалістичного будівництва. Таке перебільшення аж ніяк не наближає до нас Гете. Пролетарський читач, ознайомившись з автентичними текстами, не подякує тим, хто свідомо чи несвідомо поставив його на хибний шлях.

Ні, треба залишити бучні слова, традиційні захоплення та неприпустимі прибільшення. З нагоди Гетевого ювілею буржуазія всіх країн віддалася „словесній інфляції“. Нам треба поставити питання руба—або висунути зі всією незаперечністю те, що в Гете дійсно потрібне і цінне для будівництва соціалістичної культури, або ж покласти на пам'ять і хай вона вмирає разом з капіталістичним світом, що вступив у період агонії.

Марксистського дослідження творчості Гете — яке можна було б протиставити численній буржуазній літературі — ще немає. Є стаття Енгельса про книжку Грюна „Гете з людського погляду“, яка стала загальновідома в ювілейні дні Гете. „Ми розглядали Гете тільки з одного боку — і в цьому винний сам пан Грюн. Він зовсім не змальовує Гете з боку його величності. Він поспішає не помітно пройти повз усе, в чому Гете справді великий і геніальний, наприклад повз римські елегії „розпусника“ Гете, або заливає їх широкою зливою банальностей, і цим тільки доводить, що тут йому нема чого сказати. Зате з винятковою для нього старанністю він відшукує усе філістерське, усе обивательське і дрібне, групує це, утрирує за всіма правилами літературного цеху і щоразу радіє, коли йому трапляється можливість підкріпити якусь вульгарність авторитетом хоч би й перекрученого Гете“. Завданням Енгельса і стало, передусім, спростувати філістерський панеїризм Грюна. Є відомості**, що первісний задум статті був інший, і розміри її мали бути багато ширші. Потім статтю скорочено, пристосовано для „Німецької Брюсельської Газети“ і обмежено полемічною метою. Та проте, в ній залишилося чимало цінних зауважень конструктивного характеру, з яких давно повинні були скористатися хоч би радянські історики літератури. Але, як і в багатьох інших випадках, зауваження ці до останнього часу були мало використані; буржуазній науці вони були або невідомі, або нецікаві.

І ось, на наших очах, навколо імені Гете спалахнула боротьба, що на малій ділянці відбила загальну боротьбу на ідеологічному фронті. Буржуазія — після різних вагань — у переважній своїй частині канонізувала поета. Культ його обов'язковий для кожного освіченого європейця. Він один з буржуазних святих. Ще 1922 року Юліус Баб канонізував Гете не тільки як письменника, але і як людину***). Настав час, говорив Баб, оголосити життя Гете, як якість „благовістя“ (Botschaft). Життя Гете ніби дає нам зразок незвичайної єдності. Цінне в ньому те, що воно — цілкова протилежність усякому східному мистицизму, що воно позбавлене усяких маринь про надчутливе, усякої християнської та іншої догматики. „Важливе життя само по собі, а не його наслідки“, говорив Гете. Це, за Ю. Бабом, типова західня філософія. Всякі закиди про філістерство, про „серединність“ Баб з обуренням відхиляє від Гете. Життя Гете часто хитається між двома крайностями — але ніколи не заспокоюється на „золотій середині“ філістера. „Благовістям“ образ Гете є і в недавній, передювілейній відозві до німецької людности, підписаній Гінденбургом, Брюнінгом, Гренером, Грімме, Гавптманом, Томасом Маном та іншими найвидатнішими діячами сучасного німецького політичного та культурного життя.

„Ім'я Гете визнає для німецької людности благовістя внутрішнього світу. Дух його закликає нас, німців, перебороти самозгубну боротьбу“. Ці твердження симтоматичні. У своєму безсиллі перемогти в класовій боротьбі, у неможливості припинити її поліційними заходами німецька буржуазія хапається за Гете, як за останню соломину порятунку. Вона настійно закликає його „дух“ у своїй представники та заступники. „Якби Гете жив у наш час, він був би знову для нас великим проводирем“, говорив Гавптман у дні Гетевського ювілею. Французький каноник Мюньє у Гетевському ювілей вбачає „першу веселку“ миру після бур, що роз'єднали два великі наради — тобто дві буржуазії — французьку і німецьку. Інший француз (Тібоде), пригадуючи про те, як недавно на конгресі „Інтелектуального Єднання“ у Франкфурті збори оголосили президентом Гете — мріє мало не про „президентство“ Гете на засіданні Ліги націй. **** 3 газет ми

* Твори Маркса і Енгельса, т. V, 1929, стор. 133—156. Цього Карла Грюна (1817—1887), автора багатьох праць з історії культури та мистецтва, аж ніяк не треба сплутувати з відомим поетом Анастасіусом Грюном (граф Ауерсперг), як це робить А. В. Луначарський у вступній статті до російського ювілейного видання творів Гете (т. I, стор. XXVIII). Вони не мають нічого спільного.

** Лист Енгельса до Маркса з 15 січня 1847 р.

*** Julius Bab, Das Leben Goethes. Eine Botschaft Stuttgart. 1922.

**** Nouvelle Revue Française, 1 Mars 1932 (Hommage à Goethe)

знаємо, що Муссоліні на честь Гете засновує спеціальний інститут на чолі з відомим філософом Джентіле. Одне слово буржуазія всіх країн ладна об'єднатися під священним для неї прапором Гете.

Може і справді настав час віддати великого поета, якого "подало німецьке убозтво" — цьому німецькому чи інтернаціональному буржуазному убозству? Може і справді революційному пролетаріатові нема чого шанувати Гете і панькатися з його пам'яттю?

Треба сказати, що такі заклики лунали в соціаль-демократичних "ультра-лівих" колах радикальної дрібної буржуазії не раз. Не згадуючи тут про "Молоду Німеччину" та відомі виступи Менцеля і Людвіга Берне проти Гете, відзначимо кілька фактів, що належать уже до XX століття. Вони починаються з десятих років, коли на сторінках німецької соціал-демократичної преси порушено було суперечку про пролетарське мистецтво та літературну спадщину. Знищуючи, "клясиків", *Гайнц Шпербер* на шпальтах "Форвертса" не милував і Гете. Що для нас, пролетарів, уславлений буржуазною критикою "Фавст"? — "Я ледве стримую сміх, коли чую, як у "Фавсті" Валентин брязчить шаблюкою, проклинає і лютує, і бачу Гретхен у церкві і в в'язниці. Ми вже не можемо, у певних обставинах, співчувати трагедії "знеславленої" жінки. Ніхто з нас не став би, з шаблюкою у руці, мститися за сестру. Ми б у таких умовах по змозі намагалися допомогти чесно виховати дитину. Нам дитина дорога, незалежно від того, чи народжена вона у шлюбі чи поза шлюбом. Хто з нас пробуджених, вважає вагітну жінку за злочинця? І чи не повинна через це нас відрізати та тенденція кляття, сорому, помсти чести, спасіння церковною вірою тощо, що вкладає в першу найпопулярнішу частину "Фавста"?* Наївний погляд Шпербера в свій час дістав відсіч. Але думки, що він кинув, не заглухли. Ось уже не пролетарський письменник, а радикальний дрібнобуржуазний інтелігент, соціаліст *А. Сінклер* у своїй книзі "Мистецтво Мамони" зараховує Гете до категорії слуг жителів цього мистецтва. Навіть філософський бік творів Гете не захоплює Сінклера. Філософія Гете — філософія загальних місць, так його погляди згодні з традиційними авторитетами всіх століть; його проковтнути зовсім легко, вони на свій смак не подібні до ліків, нам не спадає на думку, що це пропаганда... Гетевська філософія зречення — це пристосування до життя панівних класів, перетворення себе на підпорку чинного ладу; творчість Гете — це змальовування життя багатих та вельможних з їхнього погляду, відповідно до їх смаків. І Сінклер рішуче відмітає Гете. Не менш різко виступали проти Гете і деякі сучасні німецькі радикальні інтелігенти. Експресіоніст *К. Штернгайм*, що один час був членом комуністичної партії, бачить у Гете типове уособлення ненависного йому духа "juste-milieu", золоті середини, буржуазного духу. Гете — маленький філістер, вірний слуга цього "juste-milieu". Творячи в умовах цілковитої забезпеченості, висловлюючись обмірковано і завжди своєчасно, ніколи не виходячи з рамок дозволеного, Гете уникає всяких зворушень, боїться війни, революції. Гете-поет "загортає нерви своїх земляків і свої власні у вату так, що під дбайливим доглядом міцно-збудованої міцанки він міг відсвяткувати своє вісімдесятиліття". Так само, як Кант душив людину своєю моральною філософією, Гете продовжував душити її, доводячи та рекомердуючи, як єдину можливу норму поведінки — коритися без критики даному становищу, покірно як, труп. Боязкий і обмежений, як усякий буржуа, Гете, за Штернгаймом — це прототип усіх тих буржуазних поетів, що оповивали брудне та банальне життя буржуа, що не мали мужності бути самим собою, що вигадували для буржуа поетичне чуття, утворюючи для нього романтичний світ, яким він міг би пишатися.

У критичних писаннях Макса Германа (Нейсе), що був один час постійним критиком "Rote Fahne", думки Штернгайма знайшли собі співчутливий відгук. Нашому читачеві погляди Макса Германа почасти відомі з його статті, видрукованій ще 1924 року у першому альманасі "Гарту". Редакція альманаху зробила зауваження з приводу "деяких надто радикальних постав питань автором, хартктеристичних

* Цитуємо з статті Лежнева у його збірникові "Вопросы литературы и критики", стор. 10.

лише для німецьких умов". Гете — клясик. А клясики являють собою мистецтво, що виправдує й увіковічне неправду. Суть клясичності — в мертвому мовчанні про те, що викликає сумнів, з'ясування того, що існує. Гете особливо виславляється, як національний духовний герой і навіть пробуджені натури підпадають під його вплив і таким чином стають підлеглими буржуазії. Бо коли де небудь і виявляється особливо яскраво буржуа в поеті — то саме тут, у цьому офіційному духовному верховинні німецького буржуа, котрий є найвищим досягненням для офіційної німецької філістерської освіти. І найвище аж до цього часу: не так давно у Франкфурті відбувся гармидер Гетевського тижня, де його знову шанували, як велике духовне опудало Німеччини. Буржуазія завжди на хомі, що його мистецтво ідеальне і для кожного часу повноцінне*. Сам по собі Гете, може й непоганий поет. Але це справа естетичної оцінки, а для неї „у нас“ тепер немає ані часу, ані приводу. Тепер пролетаріят, на думку М. Германа, ще не може братися за такий формальний розгляд буржуазних цінностей. Для цього він занадто пригноблений. Ось згодом, коли він остаточно переможе буржуазію, коли її культура стане трупом — можна буде спокійно розтинати цей труп і констатувати, що той чи той орган був у тому чи тому випадку на належному місці, мав те чи те значення для живого тіла буржуазії, що колись функціонувало. Тепер такий об'єктивний розгляд визначав би тільки згоду з буржуазними ідеями, непомітне підкоряння впливу смертельного ворога. — Отже — геть Гете! З ним треба вчинити, як з іншими звеличеними буржуазною історією літератури авторитетами: без будь-якого страху, без будь-якого пієтету обірвати зв'язки, що ми наслідували від минулого, звільнити свідомість та чуття маси від цих спогадів — перепон до утворення пролетарського мистецтва і літератури.

Нам такий погляд — „дитяча хвороба лівизни“ — добре відомий з наших літературних суперечок доби військового комунізму. Виступати проти нього тепер, мабуть, уже не треба. Ясно, що саме ставлення питання про буржуазну спадщину, тут явно не марксистське, ясно що М. Герман узяв Гете, так само як і Штернгейм та Сінклер — дуже односторонньо. У М. Германа немає й згадки про діалектичне розв'язання літературної спадщини, тієї історичної перспективи, у якій питання про спадщину треба ставити і обговорювати. Енгельс у своїй статті проти Грюна підходив до Гете інакше. Енгельс говорив про двоїстість Гетевської натури, про трагедію Гете, що повинен був існувати в реальному оточенні, яке він не міг не зневажити, і все ж залишився прикутим до нього, як до єдиного, де він міг діяти. „У ньому завжди чотирьох-боротьба між геніальним поетом, у якого убожество оточення викликає почуття огиди, і обережним сином франкфуртського патриція, або ваймарським таємним радником, що почуває себе змушеним примиритися з ним, звикнути до нього“. А проте для Енгельса Гете не тільки дрібний — але і колосально великий; не тільки філістер — але і геній, „найвидатніший німець“. Ні Енгельс, ні Маркс не збиралися заборонити Гете для пролетаріату. Зведення висловлювань Маркса та Енгельса про Гете — в їхніх статтях, у їхньому листуванні — довело б, що завжди з різних приводів згадуючи про Гете, і при потребі відзначаючи філістерські риси у нього, як і в інших великих, але „сонних німецьких косичконосців“ (вислів з рецензії на книжку Давмера „Релігія нового віку“, 1850) — основоположники марксизму не пропускали нагоди підкреслити його велич. Протиставляючи Гете Гегелю у своїй праці про Фюрбаха, Енгельс, наприклад, говорив: „Гегель, як і Гете, в своїй галузі справжній Зевс-олімпієць. Але ні той, ні той не змогли позбутися духу німецького філістерства“. І завжди, коли „убожество“ німецької буржуазії в особі Грюна, Давмера, Дюрінга та інших шукало собі підпори в Гете — Маркс і Енгельс давали цьому убогству різку відсіч. Так, філістер, як і ви, але не тільки філістер, а ще й геній! Геній, якого ви мало знаєте, хоч за традицією і шануете; геній, якого ви не в силі зрозуміти, через те, що вам приступне тільки філістерське; геній,

* Див. „Гарт“, альм. перший, 1924, стор. 143. — Німецькою мовою: Max Herrmann, Die bürgerliche Literaturgeschichte und das Proletariat, Berlin, 1922. Російською мовою див. статтю Т. Ф. Шлієра „Ультра-левые тенденции в немецком литературоведении“ — Литература й Марксизм, 1931, кн. 2.

І ось — славлена єдність, оспівана Юлусом Бабом „die Einheit“, виявляється на ділі єдністю суперечностей. І святкуючи столітній ювілей генія — ми можемо залишити буржуазії шанувати й прославляти вічно-любого та близького їй філістера.

2

Життя цієї людини повне різноманітних слабостей, то великих, то маленьких, і даремні намагання зробити з нього святого, хоч би й буржуазного. Сумнівна теорія про те, що філістерство було для нього тільки захисним кольором генія, що він стримував у собі поривання та протест. На цей погляд завжди стає А. В. Луначарський, коли йому доводиться писати про особу Гете. Але ще Гайне зауважив, що "таке стримування себе дуже подібне до самогубства: воно подібне до вогню, що не хоче горіти, боячись зникнути". Залишило буржуазним критикам дивуватися з самооблуди Гете, коли, наприклад, одержавши з Італії листа з чорною печаткою, він залишає його не розконвертований на столі, бо думає, що в ньому повідомлення про смерть його сина, а йому треба зберегти спокій, щоб закінчити чергову літературну роботу. Ні, ваймарський міністер що „з урочистою серйозністю вів мізерні справи та дрібні витрати наймізернішого німець-

22 марта 1932 г. СПб. 1867, я II, стор. 338.

* Демьян Бедный — Гретхен из Таннрода" или социальный внутренний мир Гертруды Штайн. — *Вопросы литературы*. 1986, № 1, с. 107.

кого двору" (вислів Енгельса), що примирився з убожеством оточення — нас тепер мало цікавить. На жаль, його не можна відділити від поета. Це він — філістер примушував поета писати різноманітні оперетки, комедійки, алегоричні дійства для двірського вжитку, він навіював йому контрреволюційні форси, як от — "Громадянин Генерал", він водив його рукою, коли творено грандіозний епос тільки в біографії, у творчості Гете філістерство вибухає інколи пишним фонтаном — і тоді він пише вірші як, скажімо, XXXIV венеційська епіграма (*Oft erklärt ihr euch als Freunde des Dichters, ihr Fötter*), де стилізоване під Марціала самовдоволення все ж таки лишається типовим міщанським самовдоволенням — або зриваються висловлювання, як наприклад, найцікавіше зауваження Вільгельма Майстера про те, як акторові треба грати високопоставлену особу. — "Адже це не жарт", говорить Вільгельм, "пограти через народження на високе місце в людському суспільстві!" — Як не пригадати та не протиставити цьому вигук іншого буржуазного письменника тієї ж епохи: "Високе походження, здатність — можуть хоч кому заморочити голову! Що ж ви зробили, щоб мати стільки добра? Завдали собі клопоту народитися та й тільки!" Це говорить Фігаро у відомій комедії Бомарше. Перед нами не тільки різниця двох письменницьких темпераментів, але й різниця двох психологій: французької буржуазії, що стоїть у революційному авангарді та буржуазії німецької, що намагається сховатися під вітами підгнилого, але ще могутнього на вигляд феодального дерева.

Перекладена всіма європейськими мовами книга "Розмов Гете", що зібрав Екерман — яку Ніцше називав найкращою німецькою книгою, а російський словесник Ф. І. Буслаєв своєю "естетичною євангелією" дає особливо багатющий матеріал і для вивчення цієї — філістерської сторони особи Гете. Найрозумніше, міркує тут старий філістер, "це — щоб кожний тримався тієї справи, для якої він родився, і щоб він не заважав іншим робити їхню справу. Нехай швець сидить за колодкою, селянин їде за плугом, а державець уме порядкувати" (25 лютого 1824 р). Або ще: "Багато говорять про аристократію та демократію, а річ дуже звичайна: замолоду, коли ми нічого не маємо або коли ми невіждою будемо цінувати спокійного володіння — ми демократи; але, якщо за довге життя ми назбираємо собі власність, то вже хочемо, щоб вона була забезпечена не тільки нам, але щоб і наші діти і внуки спокійно користувалися спадщиною. Ось під старість ми всі стаємо аристократами, хоч би замолоду додержувалися інших думок" (15 липня 1827 р). Такі і подібні до цих висловлювання тепер просто цілющий бальзам для наболілого буржуазного серця. Отак цитатою з Гете приємно буває виправдати свій консерватизм, опортунізм бажання заспокоїтися, влаштуватися так, щоб і "внуки спокійно користувалися спадщиною"! І не треба великої праці, щоб назбирати цілу купу таких цитат. Кажуть, що буржуазія фальсифікує Гете. Розуміється, багато випадків навмисної фальсифікації, але вони все ж такі відособлені. Якщо відкинути також випадки свідомо створених "мітів про Гете" (відома книга Гундольфа) — залишаться не фальсифікації, а просто творчість "на свій образ і подобу", клясове сприймання, цілком природне і наскрізь суб'єктивне. Для буржуазії епохи загнилого капіталізму і неможливий інакший, об'єктивний підхід до Гете. І все ж таки плоть від плоті і кість від кости буржуазної кляси — Гете тепер багато де в чому їй чужий. Де що доводиться зовсім замовчувати, де що затушовувати, де чому давати довільне тлумачення, з портрету робити ікону. На всяке "так", що сказав Гете буржуазії у нього є своє "ні!", і історія, зважаючи на вазі потвердження і заперечення, приїде до висновку не на користь буржуазній інтерпретації Гете. Його славлений націоналізм ("Герман і Доротея") — позбавлений будь-якої воєвничості, а тільки вона і робить націоналізм корисною зброєю для фашиста. Його "моральність" — це зовсім не та мораль, якої потребує буржуа. Він сам не без прихованого єхидства колись зауважив: "Дивно — я писав найрізноманітніші речі, а проте жодного з моїх віршів не можна вмістити у лютеранську книжку духовних пісень". — "Я засміявся", говорить від себе Екерман — і додав, що це цікаве зауваження має більше значення, ніж здається" (4 січня 1827). А головне — славлена рівновага, спокій,

„благовістя внутрішнього світу“ (про яке згадують автори зазначеної вище ювілейної відозви) виявляється — чистий міт. І не тільки для того періоду, коли писано „Прометей“, „Гец фон Берліхінген“, „Вертер“ — але і для тих періодів, коли настрий „бурі й натиску“ заступила удавана гармонія Первісний „Фавст“ (фрагмент 1790 р., перша друкована редакція) в той час зазнав багатьох змін, поправок та перероблень. Але вулкан залишається вулканом і в ті періоди, коли з джерела його не льється розпечена лава. Під неокласичним покривом залишається така потай клеткоюща лава ідей, що буржуазний читач походить коло неї з побоюванням. Найпроникливіші вартові громадського ладу це почувають. Пригадується приватний епізод російського двірського життя, про який розповіла у своїх „Записках“ А. О. Смірнова і який належить до „страшного“ 1848 року. Секретар російського посольства привозить з Берліну неприємні новини для російських височайших осіб. „Тоді Грімм (вихователь дітей Миколи І) читав імператриці „Фавста“, який їй дуже подобався. Він тільки що почав читати, коли почувлися кроки державця. Він, склавши навхрест руки, передав імператриці ці прикри звістки. Вона розплакалася і повторювала: „Мій бідний брат, мій бідний Вільгельм!“ — „Що тут говорити про вашого брата, боягуза, коли в Європі все рушиться, все в огні, і коли так само може бути повалена і Росія“. Імператриця знепритомніла. Грімм стояв біля дверей з Фавстом під пахвою. Імператор напустився ва нього: „А, ви смієте читати цю безбожну книжку моїм дітям і розбещувати їхню молоду уяву! Це ваші очайдушні голови Шілер, Гете і подібні до них падлюки, що підготували теперішній гармидер!“* — Певна річ, у хвилину роздратування хто завгодно — а то більше російський імператор — за зміст своїх слів не відповідає: та все ж, класовий нюх Миколи І не обдурив його на цей раз. „Фавст“, друга частина якого закінчується таким ніби то все примирливим та всіх заспокоїливим акордом — лишається книжкою небезпечною для пропаганди загального замирення та заспокоєння. Пригадаємо тлумачення „Фавста“, яке давав І. Франко у передмові до свого перекладу. „Велике революційне, історичне значіння „Фавста“ лежить іменню в тім, що показана в ньому боротьба сильної одиниці не тільки, як каже Льюїз „проти границь її духовного існування“, але й проти гнетучих пут суспільного існування... Ані наука само собою, ані сводбідне й безжурне життя, ані почести ні слава — ніщо те не може ушасливити чоловіка, як довго той чоловік усе й усюди має на оці тільки себе самого. Аж коли він усі свої здобутки, всю силу свою поверне на працю коло ушасливлення інших, коло запевнення їм безпечного, хоч і ненастанним трудом окуплюваного життя й розвитку, тоді чоловік може бути щасливим. Ця велика правда, котрою завершується „Фавст“, надає тому творові ще й тепер, у наш вік, живу революційну силу“**.

Гете не сподівався на велике поширення своїх творів. „Мої твори ніколи не будуть популярні. Вони написані не для маси, а для окремих людей, що бажать та шукають того самого, чого шукав і я, що охоплені тими самими пориваннями“ (Екерман, 11 жовтня 1828). Цікаво, що російський радикальний різночинець 60-х років, Д. І. Писарев, руйнуючи „естетику“, скидаючи Рафаеля та Пушкіна, зупинився перед Гете і визнав його „корисним“ поетом. Ніби розвиваючи думку самого Гете про неприступність його творчости для широких мас, Писарев стверджував зате „корисність“ Гете для „наставників та керівників мас“. — „Для них його твори складають величезну гальванічну батарею, що постійно постачає їхнім стомленим мозкам нові електричні сили. Вони читають Гете і глибоко задумуються над його сторінками, і їхній розум зростає і міцніє у цій живлющій роботі“. Одержану наснагу енергії, вони віддають тим таки масам — „і байдужий тайний радник та кавалер фон Гете діє так, і сильно діє на користь бідних та простих ближчих через ті ідеї та відчуття, які він збуджує своїми творами у тісному колі своїх вибраних і високорозвинених читачів“***.

* А. О. Смірнова. Записки, дневник, воспоминания, со статьями Л. В. Крестовой, М. 1929, стор. 2 6

** І. Франко, Твори, т. ХХVIII, вид-во „Рух“ 1929, стор. 112 та 115.

*** Д. І. Писарев, Сочинения, вид. 1897 р., т. IV: Реалисты (1864) розд. XXV, стор. 101 - 102.

Гете, розуміється, не передбачав у історії людства такого моменту, коли розуміння „маси“ та „окремі люди“ перестануть існувати. Не передбачав і Писарев, що настане час, коли „наставники і керівники мас“ будуть голосом цих самих мас — і тільки. А проте Франкові слова про живу революційну силу „Фавста“, слова Писарева про „величезну гальванічну батарею“ дають нам деякий ключ до розуміння у Гете того, чого не могла і не може вже й тепер розуміти у ньому плеяда його буржуазних біографів, тлумачів та цінителів. Зважуючи Гетевські „так“ і „ні“, зважуючи співвідношення елементів філістерства і геніяльності у його творчій особі, вивчаючи цю творчу особу в її клясовій обумовленості, у діалектиці її розвитку — ми починаємо розуміти, через що Енгельс називав його колосальним, Зевсом Олімпійцем тощо, через що Маркс залучав його поруч з Есхілом, Сервантесом, Шекспіром, Данте до своїх улюблених поетів, через що В. І. Ленін, ідучи на заслання серед небагатих книжок бере з собою Гетевського „Фавста“. Через що ж? Спробуємо, через вузькі рамки статті стисло, хоч би накреслити риси, які революційний пролетаріат доби соціалістичного будівництва не може не підкреслити, не оцінити у творчій особі великого поета німецької буржуазії XVIII століття.

3

Перше, що в ній вражало і вражає при першому ж до неї наближенні — це її незвичайна різнобічність, виключна універсальність.

„На все отозвался он сердцем своим,
Что просит у сердца ответа“

писав про Гете Баратинський. Але не тільки серцем, а й розумом: у Гете вони були неподільні. Він завжди не тільки митець, але й мислитель: мистецьке сприймання та інтелектуальне осмислення у нього — єдиний і неподільний процес. Звичайне в буржуазній естетиці протиставлення суб'єктивного свавілля, поетичного натхнення — об'єктивному науковому пізнанню знає краху на вивченні Гете. Вся його творчість у цілому, навпаки, є блискуче ствердження Ленінової теорії про органічну єдність чуття й думки у художньому світогляді. Щождо Гетевської „універсальності“ — то дійсно, буржуазія не багато може привести у себе аналогічних прикладів. І всі вони тепер уже в далекому минулому. Там, ще на перших щаблях буржуазного розвитку ідеал італійського гуманізму l'homme universale, втілений, наприклад, у Леонардо да Вінчі — живописці, природознавці, філософі: пізніше — Ляйбніц, філософ і математик, почасти Гегель, — значення його однаково велике і в галузі філософії і в галузі історії: але найбільше з них Гете. Гете, поперше, поет, що залишив зразки у ліриці, драмі, епосі, романі — у всіх видах та жанрах, які тільки знала буржуазна поезика. Подруге, він — вчений, що збагатив науку багатьма винаходами, наслідки яких відчуває і науковий рух нашого часу. Нагадаю хоч би про міжшпелену кість у людини, яку відкрив Гете ще 1784 року. Здавалося б, яке нам, неспеціалістам, діло до цієї приватної справи остеології? А проте, якщо пригадати, що до Гете анатомія доводила, що цієї кости у людини не існує, і що на цьому доводі трималася довгий час теорія корінної різниці між людиною та мавпою, ми зрозуміємо, що це відкриття знищило прірву між людиною та природою, що була до того, — і разом з іншими досягненнями природознавства розчистило шлях дарвіновій теорії розвитку. Своїм твором про метаморфозу рослин Гете поклав основи морфології рослин — науці про форми рослинних організмів та їхній розвиток. Ми не маємо змоги характеризувати тут Гете, як вченого*. У нього були в цій галузі своєрідні ухили, як от: він уперто заперечує значення математики у природознавстві. Але для нас важлива та цікава думка, що червоною ниткою проходить через усю його науково-дослідну діяльність: думка про основні типи, про внутрішнє споріднення організмів, що передувала ідеї Ламарка про походження ви-

* Матеріали для цієї характеристики добре підібрані у книзі В. Ліхтенштадта, „Гете. Борьба за реалистическое мировоззрение“ М. 1920. Див. також статтю І. Лупола в „Известиях“ від 23 березня.

дів від небагатьох основних форм, що передувала і Дарвінові. Багатогранність наукових інтересів Гете важко навіть підрахувати. Черговий номер німецького науково-популярного журналу „Forschungen und Fortschritte“ (1—20 березня 1932) присвячено Гете: один зміст його може дати уявлення про цю багатогранність. Тут вміщено статті відомих німецьких спеціалістів про Гете та естетику, про Гете та образотворчі мистецтва, про Гете та філософію, про значення Гетевої науки про кольори для сучасної фізіологічної оптики, про місце Гете у чистій та прикладній хемії, про інтереси та наукові дослідження Гете в галузі мінералогії, геології, медицини, метеорології, про інтерес Гете до питань техніки і т. д.

Звички думати, що до питань техніки Гете був байдужий, що прогресу техніки він цурався, почуваючи, що цей прогрес зруйнує патріархальний уклад та феодальний лад, під шатами якого він шукав спокою та захисту. У своїй книзі „Людина й техніка“ О. Шпенглер* стверджує це як аксіому: „Ідеалісти та ідеологи, мезинці гуманістичного класицизму епохи Гете, зневажали технічні речі та господарські питання, як щось, що стоїть за межами культури, під нею“. Твердження це наче б то має під собою деякі підстави. Словами одного з героїв „Років мандрювань Вільгельма Майстера“ автор нарікає: „Дедалі більше поширюване машинове виробництво мучить та лякає мене. Як буря, стиха набігає техніка в наше життя, але вже буяє: вона приїде в країну і заволдіє нею. Про це думають, про це говорять—але ні думки, ні розмови не допоможуть“. Проте, сам Гете, мабуть, був іншої думки, як його герой. У своїй життєвій практиці він не пропускає нагоди оволодіти тією чи тією проблемою техніки, доповнити технічними відомостями свою недостатню в цій галузі освіту. Він відновив гірничі розробки у Ваймарському гірничому училищі, поїздки до Шлезії, наприклад, він старанно вивчав гірничу справу, а в себе, у Ваймарі, текстильну промисловість: з ієнськими професорами щораз він обговорює проекти цукроварень, гуралень, газових заводів і навіть такі питання, як вплив електрики на рослини—питання, яке тепер знову поставлено у нашому Союзі і викликає багато найцікавіших досвідів. У розмовах з Еккерманом ми можемо прочитати то міркування Гете про проект прорити Панамську ший, Суецький канал, Райнсько-Дунайський канал, то про значення залізниць для об'єднання Німеччини: йому не довелося дожити до здійснення цих проектів, він жив у країні, що не знала теперішньої машинової техніки, про залізницю він міг скласти уяву тільки з чуток та з газет—а всеж він із захопленням думає про майбутній прогрес: для того, щоб його побачити „варто було прожити ще років з п'ятдесят“. Прочитавши про дослідження Монгольф'є—він у себе у Ваймарі пророблює аналогічні досліди і, таким чином, зойк Фавста про те, що до крил духа не можна причепити тілесних крил, має значення особистого призначення поета. А в той самий час романтична молодь усіх країн, у поезії і в прозі, розливалася скаргами на позитивні науки, наче б то згубні для поезії. Антитеза поезії та науки—найудюбленіша тема представників німецького, англійського, французького, російського дворянського романтизму. Лямартін скаржиться на „холодну манію розрахунків“ (des calculs la froide manie), Альфред де Вьні („Потоп“), Мюссе („Rolla“), Кітс („Lamia“) оплакують перевагу „байдужої філософії“ над животворчою наївною мрією; Пушкін, Лермонтов, Баратинський говорять про „пішну марноту наук“, „отруту освіти“, про те, що з прогресом техніки та промисловості поезія відходить від життя—

„Исчезнули при свете просвещения
Поэзии ребяческие сны,
И не о ней хлопочут поколенья,
Промышленным заботам преданы“.

(Баратинський).

* O. Spengler, Der Mensch und die Technik. Beitrag zur einer Philosophie des Lebens. München 1931.

У німецькій літературі теж перевага позитивних наук викликає прикрі думки у Гомана; Ю. Кернер, ненависник залізниць та пароплавів, з обуренням розпості соняшної блакиті порушила поява огидної повітряної кулі*. Нічого цього не боїться Гете. Поезія та наука для нього не антитектичні; „техніка“, з його слів, „покроху підіймає людину над самим собою і готує для найвищого розуму, для найчистішої волі надзвичайно пристосовані органи“. Ось відповідь Гете ідеологові занепадницької буржуазії Шпенглерові.

Пильний інтерес до техніки не заважав не менше пильному інтересові до мистецтва у всіх його видах — поезії, малювання, архітектури, різьбярства, театру, музики. Від юнацького захоплення з німецької готики поет переходив до вичтвення Ренесансу, античної старовини: майже один він видавав, пише книгу про Вінкельмана, перекладає та коментує записки Бенвенуто Челіні. Від інтересу до німецької поетичної старовини — до уважного студіювання античних літератур — і далі, до ідеї „світньої літератури“, що містить у собі і великі літератури азійського Сходу — такий його шлях у галузі історії поезії. А поруч цього він пробує свої сили у малюванні, у музичній композиції; протягом довгих років він працює як директор, режисер, а деколи й як актор Ваймарського театру; засновник Ваймарського художнього музею тощо. Помилково було б назвати все це дилетантизмом: бо ж у все він поринає з тією серйозністю, яка змусила його говорити* буття — є обов'язок, навіть, коли воно триває одну мить"; він не має сліпої опанованості спеціаліста — але має серйозність та ревність, щоб віддати себе ділу; дилетантові це чуже.

Скарги дворянського романтизму на ворожу „поезії“ науку не можуть знайти у ньому відгуку. Задовго до того, як буржуазна поезія винайшла термін „наукова поезія“ (*poésie scientifique*) Гете на практиці здійснив цей ідеал наукової поезії — і при тому без будь-якої схоластики, без будь-якого педантизму, властивого, скажімо, Рене Гілю або навіть нашому Валерію Брюсову. Надзвичайна легкість, з якою він переходить від однієї галузі до іншої давала змогу йому поруч з цими науковими та науково-політичними досягненнями — в галузі поезії давати час-від-часу твори такої ліричної чистоти, що лірика ця і по наш день жива і має можливість різнобічно впливати. Гете, безперечно, великий ліричний поет XVIII століття. Півтора століття не в силі були послабити поетичної сили хоч би такого ліричного узагальнення, як славнозвісна „Нічна пісня мандрівника“ (*Über allen Gipfeln ist Ruh* — „На всіх верховинах спокій“). Звісна річ, це не „позаклясове мистецтво“ — але це максимальна ступінь ліричного узагальнення, до якої підіймався буржуазний поет. Гете-лірик живе і окремими своїми п'єсами, і своїм „Фавстом“, що кінець-кінцем є теж збірник ліричних п'єс у драматичних рамках. Через що з цією живучістю і силою не можуть рівнятися твори німецької романтичної школи, через що такої сили немає ні у Новалиса, ні у Тіка, ні у Брентано, ні навіть у Уланда та Айхендорфа? Чим не тому, що всі поезії Гете, як він сам зауважував, це — „поезії про випадок“, що мають коріння в реальному переживанні, ним продиктовані і з ним найтісніше ув'язані. Так, наскрізь „земна“ лірика Гете стала живучішою від позамежної ліричної млости та пісенних стилізацій німецького романтизму.

Отак і в галузі свого філософського світогляду Гете наскрізь „земний“, „закоренений реаліст“, ein Stockrealiste, як він сам себе звав. Навколо нього кишили різні ідеалістичні системи. Зовнішній світ філософи взяли під запитання. Кант учив, що речі в собі не пізнавані, Фіхте оголошував увесь світ створенням суб'єкта, що пізнає. Шопенгауер дивувався, що Гете ніяк не може погодитися з цим ствердженням ірреальності об'єктивного світу. — „Як!“ вигукнув Гете, слухаючи

* „Satt last mich schaun vom Erdgetümmel — Zum Himmel, eh'es ist zu spät — Wann, wie vom Erdball, so vom Himmel — Die Poesie still trauernd geht“ (Kerner). Поети наступного буржуазного покоління відповідали романтикам такими віршами, як от: „Poesie des Dampfes“ Анастасіа Грюна (Gedichte 1838, 205 — 207).

його: „Соняшне світло існує, тільки оскільки ви його бачите? Ні, *ви* існуєте, оскільки світло бачить вас!“. Коли невдоволені з Фіхте студенти кидали каміння у вікна філософа, Гете іронізував, що ось Фіхте довелося найнеприємнішим способом переконатися, що існує „не — я“. Для Гете істина завжди конкретна, завжди цілокупна в своїй різноманітності та внутрішніх суперечностях. Через те синтетичне і цілокупне має бути й пізнання. Не „плазущий емпіризм“, що губиться в деталях, за яким зникає думка про ціле — а синтетична жива творчість людської свідомості, що створює живу діяльність природи, є справжнє пізнання. Здоровий розум поставив межі цьому пізнанню. Переступати їх — значить витрачати даремно мисльову енергію. Немає потреби працювати над питаннями про „сутність“, про „абсолюти“: треба вивчати явища у їхньому відносному значенні, „людність під далі, питаючи — як? (wie?)“. — „Прихований зміст“, „безумовне значення речей“ — це пусті розумування. Кинувши їх, людина уважніше розглядатиметься навкруги, відкинувши мрії про абсолютне — рівно працюватиме для свого земного щастя. „Людина путяща, що й на землі думає, що чимось порядним, і якій через це доводиться щодня пориватися, боротися й працювати, залишає „майбутнє життя, робить своє діло і приносить користь у теперішньому““. (Екерман, 25 лютого 1824 р.).

Філософський світогляд Гете — що потребує, певна річ, особливої характеристики, ще далекий від діалектичного матеріалізму. Але його реалістичний інтуїтизм, пов'язаний з філософією Спінози, його головного вчителя — звичайно, ближчий нам, як ідеалізм Фіхте, Шелінга, Канта та інших філософів і натурфілософів його епохи. Дальше за це „універсальна людина“ XVIII століття піти не могла: бо, хоч і універсальна людина, вона була обмежена своїм часом, своєю класою, як ця кляса в Німеччині, і собі, була обмежена багатьма соціальними, економічними перепонами на шляху свого розвитку.

Намагаючись переступити ці перепони, Гете переживав смугу романтичного бунту, виявивши в ньому кволість та недозрілість своєї класи; заспокоювався на самообмеженні, пристосуванні та компромісі — відходив у світ естетичного споглядання, сховавшись під шатами фєвдальної кляси. Але від цього „зречення“ (*entbehren du, du sollst entbehren*) негнатовний шукач прийшов до патосу активної світозміни, до патосу творчого будування другої частини свого „Фавста“. Ми не будемо розглядати, за прикладом інших, кінцевий монолог Фавста, як прозирання у соціалізм — або, як каже А. В. Луначарський *, як передчуття „пост-капіталістичних форм розвитку людського суспільства, тобто соціалізму“. Буржуазний поет лишається і тут буржуазним поетом. Не воля колективу, а індивідуальна воля освіченого героя, для якого маси тільки зброя — здійснює грандіозний задум старого Фавста. А проте, саме цей кінцевий монолог дає нам наочні виміри шляху, що пройшла буржуазна свідомість від зеніту до її теперішнього приречення. Ідеологи загниваючої буржуазії, як Шпенглер, оплакують „фавстову культуру“. — „Скепсис — остання філософська позиція, яка ще можлива для нашої епохи, яка гідна її“, — говорить Шпенглер у своїй останній книзі. — „Ми народилися в цю епоху і повинні мужньо йти до кінця, визначеним для нас шляхом, бо іншого шляху немає. Залишатися на ньому, як той римський солдат біля брами Помпеї, якого забули змінити і який загинув, коли вибухнув Везувій. Ось де велич, ось де краса! Цей почесний кінець — єдине, чого не можна відняти у людини“.

Які протилежні ці настрої пасивного самогубства з настроями Гетевого Фавста, що пройшов довгий шлях, „що вплив своє власне я у я всієї людності“ (*mein eigen Selbst zu ihrem Selbst erweitern*) і який все не спинявся у вічному подорожванні, у вічній волі до нової й нової дії! Трагедія Фавстівської людини, стверджує Шпенглер, приходить наче б то до кінця. Твір повстає проти творця. Як

* Соч. Гете, т. I, 1932, стор. XVII.

колись макрокосм-людина повставала проти мікркосма-природи, так тепер мікркосм машина повстає проти людини.

Фавст Гете не боїться цього повстання і в великому технічному підприємстві бачить найближчу ціль свого життя. За часів Гете капіталізм ще міг мріяти про перетворення світу, міг мріяти про незмірні далі майбутнього і, мріючи, падати патосом своєї чимраз міцнішої культури. Тепер він не має і цього патосу і згасли його колись ясні перспективи. І горді слова Фавста, коли він умирав звернені не до його класи, а до тієї, що, будучи слова Фавста, коли він умирав революційній практиці ці слова здійснює:

Das ist der Weisheit letzter Schluss:
Nur der verdient sich Freiheit wie das Leben,
Der täglich sie erobern muss*.

Цими знаменними словами великий буржуазний поет справді перегукується з нашим часом, з нашою класою. Він багато де в чому наш класовий антипод; є в ньому риси, які нам не можуть не здаватися дрібними. Але є в ньому й велике, — і це велике, розуміється, не може належати нікому, крім класи, що створює своєю боротьбою життя і щастя людности.

4

Боротьби за Гете ще не скінчено, і в цій боротьбі не може не взяти участі й український пролетарський читач. На жаль, для цієї боротьби він озброєний менше, ніж будь-хто. Спадщина, що дісталася йому від капіталістичного розвитку, в цьому мізерна. Теми „Гете в українській літературі“ ще не розроблено, але й короткий огляд матеріялів доводить, які розрізнені й випадкові були зустрічі української літератури з Гете. Дрібномаєткові письменники України початку XIX століття не пішли щодо Гете за Жуковським, Веневітовим, Тютчевим, Грибоедовим; українська дворянська інтелігенція не знала того культу Гете, і зокрема, Гетевого Фавста, який пережила російська дворянська інтелігенція — „люди сорокових років“, як Станкевич або Тургенев. Випаковий переклад Гетевої баллади — „Рибалка“ Гулака-Артемовського залишався довгий час без усяких наступників. Тільки в міру того, як зростала і міцніла свідомість української буржуазії — у літературі стала помітна деяка тяга до Гете. Рішучий крок у цьому напрямку зробив, як відомо П. Куліш, перекладач „Римських елегій“ та деяких ліричних п'єс і балад Гете, що закликав українську літературу взяти приклад з великого німця, „що рідну фалш письменницьку покинув і прихилився до греків та римлян“ — цим самим створюючи велику „національну“, тобто буржуазну, літературу. Але і залик Куліша залишився без помітних наслідків. Друга половина XIX і початок XX століття принесли з собою кілька перекладів окремих, переважно віршованих творів Гете — тих, що були найпопулярніші в російській літературі — добрий переклад „Вертера“ (Грушевської), драматичного фрагмента „Прометей“ (М. Славинського) і перші спроби засвоїти українською літературою „Фавста“***. Тепер ми маємо три повні переклади першої частини „Фавста“ — І. Франка, Д. Загула, М. Улезка та два уривки з другої частини (І. Франка і Т. Верниводи). Це небагато, якщо порівняти його з кількома десятками російських перекладів першої частини „Фавста“, або, наприклад, з тринадцятьма перекладами *всього* „Фавста“ польською мовою за час з 1844 по 1931 роки***. Як і треба було сподіватися, „Фавст“ став найпопулярніший в українській літера-

* Останній висновок знання:

Лиш той життям і щастям володде,
хто їх виборює щодня.

(Переклад Тодоса Верниводи — див. „Хрестоматію Західніх літератур“ Білецького О. та Плевака М., т. III, стор. 481 — 482).

** Переклад перекладів з Гете до 1917 р. — див. у бібліографічному покажчику, що його склав Калитович, як додаток до окремого видання Франкового перекладу „Германа та Доротеї“ Гете (Львів, 1917).

*** Про польські переклади „Фавст“ і взагалі про Гете в польській літературі — див. наприклад, статтю В. Губриновича (Gubrynowicz) „Kilka notatek o Goethe w Polsce“ (Much Literacki 1932, № 3, 69 — 77).

турі твір німецького поета. У наш час на невірні стлумаченні ідеї „Фавста“ фашист Донцов будував свою теорію фавстової культури, а кілька років тому звертався до того ж таки Фавста і М. Хвильовий у своїх відомих статтях, які сам він потім засудив. Проте оригінального в цих звертаннях мало: вони йдуть шляхом, який указав Шпенглер і мають справу не з справжньою творчістю Гете, а з фальсифікацією Гетевого образу, що належить ідеологові заєпадницької німецької буржуазії. Цю фальсифікацію тонко підмітив один із найбільших наших поетів — Павло Тичина у відомій поезії, що протиставляє мудрого старого Фавста „з молитовником в руках“ — бунатареві Прометею. У Гетевого Фавста немає молитовника в руках, і Прометей Тичини відразу викриває самозванця („а тому, що ти — не Фауст“). Треба покласти край таким фальсифікаціям. А зробити це можна тільки давши українському читачеві наших днів у руки вибраного Гете, куди, крім повного „Фавста“, увійшли б і такі невідомі досі в українському перекладі речі, як наприклад, „Гец фон Берліхінген“, „Вільгельм Майстер“, „Римські елегії“ (старий Кулішів переклад і в свій час не можна було назвати вдалим) тощо. Не треба проєктувати видання на десятки томів та розтягати його на багато років, як це, на жаль, у нас часто буває. Але дати українському пролетарському читачеві можливість почути голос великого поета — чергове завдання.

Російська Гетеана

Гетевський ювілей у РСФРР викликав, як відомо, гряд зібрань, силу відгуків у газетах, чимало журнальних статтів; сер д них покищо найсолідніша стаття — Ф. П. Шиллера в журналі „Пролетарська Література“ № 32, № 1-2 (стор. 136—166; вишла окремю книжкою). Розпочато ювілейне видання творів Гете за редакцією Л. Намнева, А. Луначарського, М. Розанова (на 13 томів). Має бути дуже цінною № 4-5 журналу „Литературное Наследство“ з статтями та матеріалами про Гете взагалі та про Гете в Російській літературі.

Проте, поряд з цим не обійшлося без помилок та непорозумінь, які порядком товариської критики треба відчитати. Шийй № (14-ий, 23 березня) присвятив Гете московська „Литературная газета“. На першій сторінці, на видному місці — хронологічні дати життя та творчості Гете. Хто складав цю хронологічну канву — невідомо, але вона — типовий зразок того, як не треба писувати. Ось приклади. „1803 — поворот до Ієни“. Відкіля і для чого? Чотач, що не знає відділі Ієни від Ваймару, а також того, що „повороти“ та „поїздки до Ієни“ були для Гете явищи звичайніші, ніж, наприклад, поїздки київських поетів у більш ві дасний для них Харків — може подумати, що 1803 року відбулася якась таємнича подія в житті Гете, зв'язана з цією поїздкою до Ієни. Далі: „1806. Хворіть Гете. Перекладає „Сіда“ Расіна тощо“. Навіть під час хвороби Гете все ж таки не перекладав цього твору хоч би тому, що Расін ніколи не писав „Сіда“, а писав його Кюгель — але Гете не перекладав і Кюгеля, а писав „Сіда“, а писав його Кюгель — але Гете не перекладав і Еккерманом до Італії, як це доходить також таблиця (залив у неї час до Італії син Гете, але це вже інша справа); не писав 1815 року загадкового твору „Емелін“ (спробуй догадатися, що мова йде про „Побудженні і Епіменіда“) тощо. А взагалі кажучи, „хронологічних таблиць“ до життя Гете є досить — і не важко було „Литературній Газеті“ доручити списати дати та факти комусь більше тямущому!

Недбайливість у роботі властива, на жаль, не тільки „Литературній Газеті“. У № 4 „Марксистсько-ленинського искусствознавства“, органи „Института Литератури і Мистецтва Комкадємії“ (і назва, і марка зоб'язують) надрукувало бібліографічну довідку про російські видання творів Гете і пращ про нього російською мовою — „Русскія Гетеана“ (стор. 132—141). Не будемо пелантично перераховувати пропуски. В перелікові російських пращ про Гете ми не знайдемо, наприклад, ні статті *Сторожєнка* („Юношеская любовь Гете“, 1892), ні статті *Дашкевича* („Вымысел и действительность в Зенгеймской идиллии. Эпизод из истории юношеских стремлений и творчества Гете“), ні книги *Н. Котляревського* („Мировая скорбь“ вид. 3-тє. 1914, стор. 63—102), ні статті *Калашова* („Русские отношения Гете“), ні статті *О. Вілєцького* („Легенда о Фаусте“ в „Записках нео-филологического общества при Петербургском Университете“, вип. V, стор. 59—193, вип. VI, стор. 1—6); застаріліші статті Шаховського 1880 та Корєліна 1882 на ту саму тему позначено, ні перекладних статтів *О. Вальмєля* („Художественная форма в произведениях Гете и немецких романтиков“ у збірникові „Проблемы художественной формы“ 1928), *Емєрсона* („Избранные человечества“, М. 1912, стор. 209—228; Гете или писатель), *Дюрінга* („Великие люди в литературе“ 1897, стор. 127 і дальші), *Брандєга* („Различные стили в „Фаусте“ Гете“ — в збірникові „Под знаменем науки“ М. 1902) та багатьох інших. Але покажчика без пропусків, оч видно, не було. Важніше інше. Відділя „Литература о Гете“ покласти до рубрики: „Маркс, Енгельс і Ленин о Гете“. І ось виявляється, що укладач покажчика не задався собі (не такого вже складного) клопоту хоч би заглянути, наприклад, у відповідні томи творів Маркса та Енгельса, а не тільки в додані до тмів іменні покажчики! Під № 69, наприклад, бачимо „Письмо К. Маркса к Ф. Энгельсу от 27 февраля 1861 г.“ — „Сочинения“ т. XXIII, о Гете на стр. 15“. А в оригіналі листа читаємо: „келийні добре розпорядилися мого бібліоткою. Украдено всього Фур'є, всього Гете, всього Гердера, вього Вольтєра, і що мені найгірше — украдено „Economistes du 18-е siecle“ тощо (стор. 15). Далі під № 71: „Письмо К. Маркса к Ф. Энгельсу от 19 октября 1867 г.“ (стор. 469 о Гете“. В листі: „Якщо Льюїс (прихильник Гете і на жаль теж напівконтинст), завдяки критичній зацікавленості книгою („Капиталом“), а він також негласний співласник „Review“ — то знайти видавця буде легко“. Чи це ж „висловлювання Маркса про Гете“? Чи не треба було б раніше позначитися, про що мова мовиться? Не будемо наводити інші приклади (скажимо з листа 1861, 20 січня, Твори т. XXIII, стор. 173). Ясно, що ніякої допомоги в справі орієнтування читача у справжніх висловлюваннях про Гете класиків марксизму, такі довідні дати не можуть.

Ювілейне видання Гете, розпочате ГИХЛ'ом (див. вище), певня річ, велика вкладка в Гетевську літературу. Щоправда, важко ніколи погодитися з методами перекладницької роботи нових перекладачів поєта. Ледве чи ці методи (намагання зберігти „трудність та кострубатість“ багатьох п'єс,

агхаування мови тощо) багато сприятимуть зближенню нашого масового читача з Гете. Але про це можна сперечатися. А ось щод великої вступної статті оди го з редакції, т. Луначарського, — це можна вважати безперечно недбайливою та проріхою, що свідчать про спішність і непродуманість роботи. На сторінці 8 Карла Грюна, проти книги якого написав статтю Енгельс (Твори, т. V) написано, Анастасію-ом Грюном (псевд-ним відомого австрійського п'єта — графа фон Ауерсперга 1806 — 1878, що нічого спільного з К. Грюном не мав); на стор. 30 фігурує динний „Готфрід Займа“, у якому не відразу впізнаєш Йогана Готфріда Зейме (Seume); на стор. 70 цитується вигаданий твір Гете „Діяльність і тво честь у моєму житті“ („Поезія і правда мого життя“) тощо. Все це, можливо, коректурні недогляди, але в них неприпустимі в ювілейному виданні. А ось цитати іншого порядку. Стор. 51: „Адже несларма Маркс казав, що тільки ідіот може не розуміти, яке значення матиме за точність цієї цитати? Або ось зразок вивиснення класового бачення Гете (стор. 53): „Представляя с-бой идеолога буржуазии, во многом сдвинувшегося изживающ-му себя феодальному порядку, Гете не чувствовал никакой симпатии к буржуазным началам в точном смысле слова“. І отаким, справді „неслаопиним“ стилем написано, на жаль, усю статтю.

Треба сподіватися, що „українська Гетсана“, яка перебуває ще в ембріональній стадії свого буття, буде обережніша, зважить на ці помилки, винявши більше обачності та пильності у своїй роботі.

М. А. РУБАЧ

Буржуазно-куркульська націоналістична ідеологія під "машкарою демократії „трудового народу“

(Соціально-політичні погляди М. С. Грушевського).
(Продовження)*

III

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНА ПЛЯТФОРМА М. С. ГРУШЕВСЬКОГО 1920—1921 р. р.**

„Сільською стежкою, минаючи розбиті великі міські центри, велику промисловість, розпорошену й знищену індустріально-робітничу верству... Іншою сільською стежкою наблизити Україну до кінцевого завдання...“
(М. С. Грушевський, „Чергові завдання української інтелігенції“).

На початку 1920 року Грушевський примушений був визнати, що, починаючи з 1917 року, соціалісти-революціонери й він сам були буржуазною державою— „Федеративну республіку, в котрій політична влада спочиватиме в руках буржуазно-капіталістичної класи“. (З декларації за підписом Грушевського—М. Р.)

Він „визнає“ Радянську владу. Але тут виникає питання—на які позиції став Грушевський після свого „каяття“? Чи визнав він диктатуру пролетаріату? Чи навчився його чомусь пролетарська революція? Щоб уяснити позиції Грушевського, головне значення мають його дві основні статті, надруковані в еміграції в есерівським журналі „Борітеся—Поборете“ 1920-1921 р. р. *Перша стаття*—це „Українська партія соціалістів-революціонерів та її завдання“. *Друга стаття*—„На село“—чергові завдання української трудової інтелігенції“.

Ці статті, не кажучи вже про інші матеріали, вичерпливо доводять, що він в основних питаннях залишився на старих буржуазних контрреволюційних позиціях.

ГРУШЕВСЬКИЙ КАЄТЬСЯ ТА ШУКАЄ НОВИХ ДОРІГ

Шукаючи нових доріг, Грушевський кається, критикує минуле. Визнає, що більшовики були справжніми керівниками революції, визнає навіть, що наступила доба світової соціальної революції. Але було б помилковим, як побачимо далі, гадати, що Грушевський переходить на бік пролетарської революції та соціалізму.

„Старий буржуазний світ переживається і падає... Еволюція відступила місце революції, а революція орудує скрізь і зівсідні знаряддями грубими й елементарними.

Наша Україна чиститься від влади *чужого* капіталу і буржуазного зисля (а як справа з *своїм* капіталом, українським?—М. Р.) методами дуже стихійними і грубими (правда, забирали вони в свої руки теж не в рукавичках, се не треба забувати, для порівняння).

І та соціалістична, радянська, мушкетерська Україна, яка родиться в сім ревлюційнім огні, в своїх початках теж буде майн характер грубий і елементарний“.

„Ми відкидаємо боротьбу з Сівітською Росією, з комуністами-більшовиками, явну“

* Початок дивись у № 5—6.

** Спеціально-історичні концепції М. С. Грушевського освітлював тов. Карпенко, в окремій доповіді, що її було зачитано на тому ж засіданні—М. Р.

й тайну: тактику збройних повстань і політику зривання з середини. Ми навчилися шанувати в більшовиків—провідників садової революції, котрим за се мусимо пробачити не одно з того, що нам боком вилазити, тим більше, що наші власні помилки оправдують не одно з їх упереджень і помилок у відносинах до нас.

Ми переконалися також, що об'єктивні дані, реальні умови українського життя, спадщина царської Росії не дають змоги будувати українське життя без змирнення, без порозуміння з Росією. Зложивши пилу з серця, ми мусимо шукати порозуміння, мусимо доходити добросусідських відносин з нею. *навіть ціною певних уступок, бо інакше не зійдемо з мертвої точки*" (курсив наш—М. Р. № 1. „Б. П.“ стор. 48).

Ці останні слова є ключем, що пояснює справжній сенс нового етату політики Грушевського. Хоч і гірко, але доводиться, — нема іншого виходу. Він, залишаючись на своїх старих *класових* позиціях, *примусений* рятувати становище своєї класи „навіть ціною певних уступок“. Приходиться каятись.

„Жаль, розуміється, що наші плани безкровної революції і мирної будови українського національного життя можливо без конфліктів і різних перетурбацій, з якими ми вступили до революції і вся та марудна, з якою Центральна Рада збирала українські землі, розбилася о втручання сторонніх сил, і революція, вивахши з нашого керівництва, пішла своїм стихійним суто революційним розвитком...“

Жаль, що українська інтелігенція не витримала революційного іспиту, *в значній часті відсочила від народу, відірвалася в контрреволюцію й антисоціалізм*" (М. С. Грушевський, „На село“ — журн. „Борітеся — Поборете“, № 4, стр. 4-5).

Українська національна буржуазна інтелігенція — вилізе Грушевський, — переслідуючи свої зрозумілі по буржуазному національні інтереси, грає ролю легалізатора ворожих інвазій, закликаючи для будівництва української державності буржуазні сили Європи за ціну нечуванних в історії визволення людськості самонизень, уступок території і наслідств над українським народом: віддаючи його економічну будущисть, культурну творчість, незалежність в руки цинічних ворогів його національної і соціальної свободи... польськість шляхти, румунських бояр, московських царських генералів і поміщиків, за спільною котрих стоїть міжнародний капітал**.

Грушевський дипломатично мовчить, що він сам на протязі двох десятиків років до Лютого, на протязі 1917 — 1919 років був на чолі цієї буржуазної інтелігенції. Ну, а як же з добою 1917-18 року? Хто відповідає за політику Ц. Ради, заклики німецьких імперіалістів, боротьбу з пролетарською революцією? Зовсім обминути це „делікатне“ питання не можна.

Цен ралія Рада... стараючись обійтися по можності без конфліктів з неукраїнською буржуазією й її переконанням, що революція має зістати політичною, в рамках старого класового парламентарно-бюрократичного устрою, українське громадянство (яке? — М. Р.) не пішло дорогою, вказану йому більшовиками... Тільки довгий ряд ганебних вчинків зиподняних буржуазією трудовому народові протягом 1918 р., привів всіх, хто обстоював його інтереси, до рішення розірвати з буржуазною демократією й прийняти принципи влади трудових рад... Саме життя методами грубими й жорстокими, понараховало за нас, *занадто обережних в поводженні з буржуазним ладом...*" (№ 1, „Борітеся — Поборете“, стор. 36-37).

Отже в „безбуржуазній українській нації“ знайшлася і власна буржуазія і власна буржуазна інтелігенція. Але зверніть увагу, як м'яко, еластично Грушевський обходить власні „помилки“, контрреволюційність своєї політики.

Від демократії він переходить не до диктатури пролетаріату, а до „власти трудових рад“. А про „трудові“ ради та про „Трудовий“ конгрес гадаю, Ви ще не забули.

За Грушевським виходить, що він, буцім то, і раніш був за соціалізм, проти парламентарної демократії, але буржуазія“ поплутала, все заважала піти дорогою, „вказану більшовиками“.

„За час громадянської війни на Україні, починаючи від 1918 р., значна частина зде-класованої української інтелігенції була загнана подіями в кут, вона все більше відривалася від народних українських мас і поривала з визвольним українськими традиціями, шукаючи у європейській капіталістично-буржуазній реакції підтримку для своїх політичних планів і підготовляючи тим яро для свого народу“ (Тамже, стр. 46).

Хоч Грушевський і 1920 р. не розуміє, що ця інтелігенція зовсім не була здекласована, а навпаки, репрезентувала інтереси української буржуазії та куркульства, хоч він і 1920 р. не розуміє, що безкровної революції на світі не буває,

„Борітеся — Поборете“ № 1, стор. 61, декларація від 24 травня 1920 року.

коли відбувається справжня революція, але важливим у цих свідченнях Грушевського є те, що він по суті, залишаючись на своїх старих класових позиціях, примушений виявити, викрити буржуазний, контрреволюційний характер "держави трудового народу", про соціально-моральні wartości, що ми їх спочатку подали, з тими визнаннями, що зробив сам Грушевський 1920 р., то стає наочним маскування Грушевського під соціалізм, під "труд-вий нарід". Це маскування, в такій формі 1920 р. після поразки від пролетарської революції, стало вже неможливим.

Пролетарська революція розгромила буржуазно-поміщицьку та дрібнобуржуазну контрреволюцію. Українські дрібнобуржуазні партії, зокрема УПСР, розконалися, розпалилися, — кращі, дійсно революційні елементи перейшли до пролетаріату, вступили до компартії. Права частина стала відверто на службу світової контрреволюції. Але були ще широкі кола дрібної буржуазії, певні частини есерівської партії, що ще хиталися між контрреволюцією та пролетарською революцією.

1920 рік. Наступ на Варшаву, революційні події в Італії, величезні перемоги радянської влади. На II Конгрес Комінтерну приїжджають навіть представники німецької "незалежної" соц.-дем. партії. Ленін, щоб одгородити Комінтерн від нетривких попутників, об'єктивних та суб'єктивних агентів буржуазії, висуває 21 умову для вступу до Комінтерну.

УПСР розкладається, "боротьбісти" вступили до компартії. І ось Грушевський знов виступає в ролі спасителя, в ролі організатора дрібної буржуазії проти пролетарської революції. Нові обставини — потрібні нові методи, нова аргументація, нова тактика.

"Події останніх місяців — пише Грушевський — поставили питання: бути чи не бути українській партії соц.-революціонерів".

Позиція її між тріумфальним походом комуністів і тими бездоріжжями, на які позаходила різна націоналістична публіка під проводом різних головних і не головних отаманів, справді, не дуже вигідна...

У високій мірі не бажано, щоб поодинокі, скількинебудь цінні члени, кидаючи партію, одиначили чи невеличкими компаніями перебігли в "стан торжествуючих". Партія мусить зліпити таку дезертирську, перевернувши в світлі нових досвідів свою ідеологію і свої позиції, щоб змилити їх відповідно, коли треба, і на нові позиції перейти по можливості в повну складі всього цінного, що є у нас не розвиваючись і не відриваючись від свого ґрунту".

Отже, ми бачимо, що це не перехід на бік пролетаріату, а примушений відступ на нові позиції "не відриваючись від свого ґрунту".

Яке за Грушевським є те есерівство, яке він, шукаючи "нових доріг", обстоював на протязі 1920 — 21 років? Яка його соціальна база?

"Справді — писав він 1920 року. — приложіть загальні принципи соціалізму, *свободно від марксистської догми*, до українських відносин. Дайте йому орієнтуватись в реальних обставинах країни де трудова маса — селянська, *де індустріальний пролетаріат грає роль зовсім другорядну і не має і в якійсь близькій часті грає роль літаючу*. Додайте спеціальні політичні й національні обставини. Дайте цьому соціалізові не тільки можливість, але й необхідність бути активним, революційним, тому що ніяких інших методів соціалістичної роботи в сих обставинах і не може бути — *ог і буде мати українське с-р-івство, як місцевий, чи національний варіант світового соціалістично-революційного руху*"* (курсив наш — М. Р.).

Грушевський хоче обов'язково відокремити селянство від пролетаріату:

"Се ж ясно, що індустріальний пролетаріат і селянська трудова (цебто зліжня — М. Р.) верства по своїй економічній структурі, наслідком відмінних умов своєї продукції, конкуренції інтересів (в теперішніх умовах ще не пережитого старого ладу), нарешті — через свій духовний психологічний склад вимагає окремої і рівнорядної організації поруч пролетаріату індустріального" (стор. 22 № 1 "Борітеся — Поборете").

* Мих. Грушевський, "Українська партія с.-р. та її з'звання", журнал "Борітеся-Поборете" № 1, стор. 6.

Отже, захист потреби дальшого існування есерівської партії — це заперечення вирішальної керівної ролі пролетаріату, його диктатури, це організація „трудового“ селянства проти пролетаріату, це дальша боротьба на нових позиціях проти пролетарської революції. Ле треба добре пам'ятати, щоб зрозуміти позиції Грушевського після повороту на радянську Україну.

Який же соціальний ґрунт вважав своїм Грушевський 1920 року?

„Мусимо сказати ширі й твердо: Україна — се селянська країна й вона може стати чимсь серйозним, дати щось поважне — не тільки місцевого, але й загального значення, тільки розвинувши якповніше, культурніше й доцільніше сей свій мужицький, селянський характер.

Тільки селянство на Україні має в собі якийсь своєрідний зміст. Воно виробило в собі і твердий моральний світогляд, і естетичні прикмети, цілу оригінальну культуру з котрою справедливо відчувало себе не нижчою перетвою якоїсь нації, але нірідом, нацією вповні єдиною репрезентативною... тільки спираючись на селянство... Українці зможуть утворити щось цінне й оригінальне — чи то в сфері культурній чи соціальній (соціалістичній). Ми, по иній усвідомити собі, що це процес далеко довший, трудящий менш ефективний (тому, мабуть, його й пропонує Грушевський — М. Р.) творення України на її селянській базі — дасть наслідки в кінцевім ріхункві далеко ширші і тільки сею дорогою можемо їх досягнути — Україну, як із рець селянської глибоко соціалістичної й глибоко культурної країни“.

Весною 1918 р. Грушевський вже раз обіцяв, за допомогою німецького імперіялізму збудувати взірцеву „трудову“ державу. Весною 1920 р. він знову обіцяє Україну як взрєць селянської глибоко соціалістичної... країни. Нема жодної рації дискутувати з Грушевським про його мітичний селянський „соціалізм“, цікаво тільки, який селянин повинен бути господарем України 1920 року Грушевський сам розшифрував, що під терміном *трудове* селянство він має на увазі *зможне* селянство.

„Термін „середняк“ вживається в різних значіннях — писав Грушевський — я пропоную вживати його на означення селянства, яке займає посереднє місце між селянством бідним і селянством *зможним* — *трудовим* (зі котрим уже йде селянство багате, нетрудове яке вживає в хазяйстві найману працю). (№ 1 журналу „Борітєся — Поборєтє“, стр. 30).

Отже, з цього з цикловитою безсумнівною виходить, що „трудове“ селянство Грушевського — це не селянство взагалі, це не селянство *бідне*, безземельне чи малоземельне, це навіть не *середнє* селянство, а селянство *зможне-куркульство*, яке взагалі найману працю 1920 р. вживало дуже рідко.

Отже нового в „ґрунті“ ми тут нічого майже не бачимо, це той „селянський“ ґрунт весни 1918 року напередодні гетьманського перевороту.

Ле був якраз час нечуваної загостреної боротьби на українському селі. 1920 року на чолі остаточно глибоким плугом орала пролетарська революція. Сільська біднота організована в комнезами за керівництвом і допомогою міського пролетаріату провадила „розкуркулєння“. Селянська буржуазія, організуючи сотні, тисячі великих і малих банд, гучуваним терором боронила свої класові позиції.

Петлюра, продавши Правобережжя польським поміщикам за допомогою світового імперіялізму йшов визволяти українське куркульство, українську буржуазію, і в цей час Грушевський знов базикає про „трудове“ селянство, заперечуючи диктатуру пролетаріату. Намагається на „нових позиціях“ ідеологічно обґрунтувати нову політичну платформу, організувати навколо неї розпорошені есерівські сили.

Плян „ЕКОНОМІЧНОГО РОЗСЕЛЕННЯ“

У цей таки час, на кінці 1920 року, М. Грушевський формулює свій плян „економічного й культурного відбудування України“.

Розгляд, аналіз цього плану має особливе значіння, щоб зрозуміти *сучасну* позицію Грушевського, його політичну платформу на протязі останніх 1924—1931 років поперення до Радянської України.

Грушевський звертається зі своїм пляном до „людей, що виходять не з теоретичних формулювань, а з реальних обставин нинішньої України“. Ле був

* М. Грушевський „Чергові завдання української трудової інтелігенції“, журнал „Борітєся-Поборєтє“, № 4, стор. 17-18.

Чи є потреба критикувати ці дитячі мрії куркульського ідеолога, що далі околиці свого хутора нічого не бачить.

У чому полягає політичний сенс цієї наскрізь реакційної назадницької маніловської ідилії? Це не тільки болтологія чоловіка, що елементарно не розуміє суті економічного життя доби капіталізму та імперіялізму, навіть того, що дала буржуазна економічна наука — не розуміє суті соціалізму, його економічних підвалин, соціалізму, що є можливим тільки на основі високо-розвинутої техніки, індустрії, словом не розуміє того, що тепер знає майже кожний учень семирічки. Але суть не в цьому. Вартість цього пляну „економічного розселення“ не більша, ніж теорії „Єдиного національного фронту“, „буржуазності українського народу“ і т. д.

Безперечно, цей плян органічно зв'язаний з цими теоріями. Але справа не в тому, чи „розуміє“ Грушевський чи ні. — Дивіться, як чоловік маскується під радянську владу:

М. Грушевський — „за“ соціалізм, „за“ радянську владу, навіть „за“ світову революцію.

І одночасно той же Грушевський *проти* гегемонії і диктатури пролетаріату, *проти* індустріалізації, *проти* міста. „Соціаліст“ Грушевський висотує наскрізь реакційний, контрреволюційний плян дальшого „розвитку“ України.

Грушевський, детально обгрунтовуючи свій плян „соціалістичного“ будівництва України, на жаль, жодним словом не кине, як він гадає *реалізувати* свій плян, особливо в умовах 1920 року. Відкіля він гадає достати „мотори та різну машинерію“, без якої навіть грушев'янської „індустрії“ не збудуєш.

Грушевський не каже, як бути з тими підприємствами (млини, олійниці, ткацькі і т. д.), що належать сільській українській буржуазії, що робити з куркульськими бандами, що „трошки“ заваджали розвитку нормальних умов господарства. Мабуть, Грушевський резонно про це не пише, гадаючи, що куркульство з банд зразу піде в організатори грушев'янського „соціалізму“. Не думайте, що Грушевський гадає будувати не соціалістичне господарство. Ні, навпаки. Грушевський підкреслює, що ці дрібні та середні підприємства на селі повинні бути громадськими, колективними.

„Я звертаю увагу читача на те, — пише Грушевський, — що я скрізь говорю про організацію всякого рода громадських промислових чи культурних підприємств. Не індивідуальних чи приватно-спілкових... розвій підприємств приватних і індивідуальних чи спілкових вноситиме духа конкуренції приватного зиску, дивіденти, які справді гальмуватимуть потім пляни соціалістичного господарства“ (стор. 14).

Добре, — за Грушевським невеличкі майстерні будуть громадськими „соціалістичними“, — ну, а як же з мільйонами індивідуальних селянських господарств?

Коли вони за цим пляном економічного розселення повинні стати громадським, колективним?

Про це — *мовчить* Грушевський.

Він гадає тільки, що проєктована після економічного розселення сільська індустрія „сей громадський процес виробництва могутньо (!?! — М. Р.) зрівноважитимуть і неутралізують впливи рільничого господарства, введеного на своїм ґрунті, своїм інвентарем, і доведеного до певних *своїх* цілком конкретних сільсько-господарчих продуктів“ (там же стор. 14).

Розсіпані по селах України напів-кустарні майстерні та фабрики будуть за Грушевським *вести* мільйони індивідуальних приватно-капіталістичних селянських господарств. Чи можна знайти зразки більшого знущання із простого розуму?

Мовчить Грушевський в своєму пляні про куркульські землі, про куркульські господарства — чи будуть вони мирно „вростати“ в громадський соціалізм. Про *жорстоку* боротьбу на селі, звичайно, ні слова.

Ну, а що ж тоді, коли польські поміщики, французькі, англійські капіталісти „попросять“ назад свої землі й фабрики? Ну, а що, коли вони нападуть на грушев'янський громадський рай, де індустрії мало, зате „меду й горілки“ вистачає всім?

Грушевський страхує себе тим, що „повне здійснення цього плану можливе тільки тоді, коли соціалістична революція обхопить світ, а принаймні — коли вона міцно опанує не тільки Україну, але й комплект країн і держав, які її оточують — Росію, Білорусь, Польщу, Угорщину, Румунію і Балкани, Малу Азію і Кавказ, і соціалістичний лад стане тут твердою ногою, не боячись ніякої атаки зовні, ані контрреволюції всередині“ (там же, стор. 1). Грушевський звичайно теж проти можливості будівництва соціалізму в одній країні, навіть будівництва соціалізму *свого* гатуку.

Тільки після перемоги соціалізму в інших країнах Грушевський дає гарантію реалізації свого плану. Крім того він, очевидно, резонно гадає, що такий „соціалізм“ капіталістам не страшний.

А в крайньому разі, Грушевський, очевидно, згоден буде повернути назад непотрібні за його планом великі фабрики й заводи розбитих фабричних районів, зруйнованих міст*. Цю аномалію, що ввесь час заваджала провести „безкровну революцію“ та „Єдиний національний фронт“.

* * *

Важливим для характеристики політичної позиції Грушевського залишається ще питання: чи вважає він свій план економічного розселення *тимчасовим*, викликаним тимчасовими умовами господарської розрухи?

Чи цей план є генеральна програма, розхована також і для інших країн? Сумніву бути тут не може, хоч і в різних місцях статті він застерігає, що цей план може грати допоміжну „страхову“ роль але дійсні його симпатії на боці цього плану, його він вважає *основним*, єдино можливим для України.

Про це ми маємо цілком категоричні заяви. Ось його резюме:

„Я вище се значив, — ще раз повторює Грушевський, — що сею „сільською степою“, минаючи розбиті фабричні райони і знищені міста, ми можемо скоріше наблизитися до нашої кінцевої мети — організації федерації праці в міжнародних і міждержавних формах. *Можемо не тільки самі йти в сім напрямі, а оказувати дорогу й іншим агрокультурним країнам, у котрих теж не стає такої абсолютної перемоги індустріального пролетаріату, що він сам оден і на собі одним міг виводити соціалістичну будову“.*

Оже, не порушуючи питання, що пролетаріат „сам оден і на собі одним“ будував соціалізм, — це інтерпретація ворожого комунізму політичного діяча — можна бачити, що Грушевський утворює з свого плану генеральну програму для багатьох народів, дає спробу його навіть теоретично обґрунтувати.

„Такі невеличкі твердо організовані і соціалізовані сільські громади чи волості — такі твердо обточені ґранітові соціалістичні кубки легше буде зложити в планую соціалістичну організацію міжнародного масштабу, ніж великі але аморфні безформенні загально-державні апарати, зв'язані твердим загально-державним економічним корканням, але заповнені сипучим піском приватного господарства.

Тому я вважаю за собою право сказати, що з становища останніх завдань соціалізму *сам план розселення економічного життя* виступає не яким і регресивним назад-ийшим, а навпаки дуже прогресивним і прийнятним — впади приспосібленим для переходу до найдавших соціалістичних завдань в сфері господарства (стор. 15)*.

* В трохи іншій інтерпретації Грушевський висловив цю концепцію в своїй попередній статті „У. П. С. Р. та її завдання“.

„Зуважу, що в інтересах витворення єдиної трудової людності, витворення великих міських і промислових центрів представляється небажаним. З економічного, культурного й організаційного погляду теж краще, що елемент промисловий, ремісничий, інтелігентський не скучувався в небагатьох центрах, а більш рівно мірно розселювався по краю.

Генер. іде стихійне розселення, розпорощення міської людності, особливо з великих центрів, по селах, по краю. При відбудуванні економічного життя замість того, що б наоколо концентрувати промисел і культурне життя в кількох великих містах як Київ, Харків, Одеса, було б краще планувати розселення його по можливості в менших осередках.“ („Борьба за Побороте“ — № 1, стор. 43). Грушевський зокрема, виступає проти будівництва великих електростанцій, що, мовляв, їх легко зруйнувати.

Такий був план будівництва Грушев'янського „українського соціалізму“.

В дійсності це був план не будівництва соціалізму, а захист інтересів куркулства, інтересів дрібної буржуазії, план глибокого відступу під захистом „радянської“ платформи перед переможною пролетарською революцією. Це був план максимальної затримки будівництва соціалізму, зміцнення індивідуального селянського господарства, збільшення його незалежності від міста, відгородження від впливу пролетаріату, план розпорошення пролетаріату, зриву й ліквідації його диктатури, план встановлення гегемонії та диктатури „найцінніших та свідоміших елементів селянства“, цебто куркулства. Розгромлена в одвертій громадянській війні селянська буржуазія, її буржуазна інтелігенція утворила план відпочинку („передышки“) для назбирання своїх сил. — Ось в основних рисах політично-класова суть грушев'янського плану „економічного розселення“.*

Не зважаючи на його абсурдність, нереальність, утопічність, він мав певний політичний сенс, і в цьому його значення. Грушевський намічав навіть організаційні заходи для здійснення свого плану.

„Які ж мали б бути перші наступні кроки для переведення цієї програми?“
І далі він вважає konieczним скликати мітинги по селах, розгорнути широку агітацію, організувати інструктивні курси.

„Не приймаючи ніяких відповідальних постів, поки не буде переведена ця нова організація на місцях, У. П. С. Р. повинна вжити всього свого впливу, щоб п'юдити тих, хто в своїх руках держатимуть ключі до цього, аби вони зробили все можливе для переведення в життя цієї економічної і культурної програми“...

На протязі 1921, 22, 23 років значна група укрїнських есерів „центральної течії“, що розійшлася з Петлюрою, що зрозуміла безнадійність, шкідливість орієнтації на польське шляхетство, навіть для інтересів буржуазно-фермерської України, група в минулому, що схилилася до німецької орієнтації, намагалася на основі цієї платформи, „визнавши“ Радянську владу, навіть перевагу в ній компартії, затримати дальший розклад есерівської партії, створити з решток її легальну есерівську партію. Сюди входила більша частина керівної верхівки Ц. Ради: Грушевський, Шраг, Чечель, Христюк, Шаповал, Жуківський та інші.

Група видавала свій журнал, скликала закордонні конференції, вела переговори з радянською владою про „легалізацію“ після початку НЕПу У. П. С. Р. М. С. Грушевський навіть пробував критикувати радянську владу та більшовиків „зліва“, що, мовляв, вони йдуть на великі поступки капіталові — що це небезпечно для „соціалізму“ і т. д.

У „Відкритому листі“ Мих. Грушевського, закордонного делегата У. П. С. Р., до Голови Ради Народніх Комісарів УГРР — Х. Г. Раковського від 15 листопада Грушевський пише:

„Уступки, котрі правляча комуністична партія робить капіталізові, буржуазіям апетитам, щоб урятувати свою партійну диктатуру, тільки прикро й болюче для кожного радянського соціаліста-революціонера, підчеркують її неохоту чи може неуміння примиритися з суголосними соціалістичними елементами. З другого боку ці уступки так великі неоправдані надміри не досягають своєї цілі, не витягають серйозного капіталу ініціативи на економічну й культурну роботу, тому що ізолюваність і відірваність правлячої партії, ні довіря до її уступок, ні охоти зв'язувати з нею свою долю“ (стор. 6).

Грушевський кличе „більшовиків“ „поширити“ свою соціальну базу, поділитися владою:

„Необхідно змінити с'єтему, відмовитись від партійної виключності, ввійти в шире й чесне порозуміння з соціалістичними радянськими партіями України, як Укр. Ком. Партія, укр. пар. соц.-рев. і інші аналогічні їм не українські течії, щоб поширити соціал-революційну базу і в поліч пролетаріату, здіюючи її в ор-яду принятикам, одночасно всі зусилля скерувала на зміцнення та розгортання великої індустрії, як основної бази економічного розвитку та соціалістичного наступу.

* Знайдуться може „теоретики“, які скажуть: чого ви смієтеся з цього плану Грушевського? А хіба Н. Е. П. не зв'язала велику увагу на кустарні та дрібні підприємства, з них починаючи від будови пр. мисловості. Але тут „маленька“ ріжниця. Радянська влада, розгортаючи кустарну, дрібну промисловість як допоміжну силу, здіюючи її в ор-яду принятикам, одночасно всі зусилля скерувала на зміцнення та розгортання великої індустрії, як основної бази економічного розвитку та соціалістичного наступу.

активні елементи українського революційного селянства й інтелігенції. Треба по-
ділитися з ними властю, працею і відповідальністю, щоб піднести кредит
соціалістичної України й притягти на службу на рідну землю елементи чесні... які ні
всё ще хитаються між признанням УСРР і повстанством, не можуть знайти задоволення
своїй національній і громадянській солідарності при цій системі*.

Грушевський, представник куркульства, буржуазної української інтелігенції
яка за його власним визнанням „всё ще хитається між признанням УСРР і пов-
станством“, гадає, що Радянській владі потрібна ця соціальна база. Грушевський
проливає „крокодилові сльози“ за те, що „ми — я і мої товариші — протягом цілих
двох років неустанно повторяли в наших писаннях і усно Вашим закордонним
представникам... Ми були готові працювати під Вашим проводом, підпорядковуючи
ідеологічні і тактичні розходження інтересам цієї світової акції... Ми були певні,
що праця наша нас оправдає, але Ви, Ваша партія, Ваш уряд не дали нам цієї
змоги“.

Він ще раз пропонує свої послуги. „Не переоцінюючи наших впливів і ролі
в українському житті, я все таки можу сказати з значною певністю, що коли б
Ваша партія послухала нашого голосу й прийняла ту програму кооперації україн-
ських соц. радянських (?) партій, яку ми Вам пропонували, ту систему громад-
ського співробітництва з радянськими установами, котру особисто висував
я в переговорах з Вашими представниками, для інтернаціональної провадки не
знайшлося би того місця, котре знайшла вона ще раз... Поки час і можливості
не страчені, поки українські соц.-радянські партії мають силу й змогу підтримати
нинішній Радянський режим, поки реакція не перекотилася через голови наші
й Ваші, — треба спільними силами всіх, зрікшись партійної виключності, скріпити
радянську будову, наповнити її живим змістом і живими силами...“*

Грушевський рятує радянську Україну, він гадає, що репрезентує живі, *рево-
люційні* сили.

Якось без Грушевського, проти нього прожила Радянська Україна 1922 —
1924 роки. Прожила та зміцніла. Вернувся Грушевський на Україну, але вже не
як „закордонний делегат“ У. П. С. Р., не як відвертий представник „живих“ сил.

Грушевський в своїй заяві про дозвіл повернутися з еміграції на Радянську
Україну, хоч і „покаявся“, хоч і підкреслив, що буде працювати на користь пра-
цюючих, але, як побачимо далі, фактично не відмовився від своєї програми, від
основних підвалин своєї буржуазної, контрреволюційної ідеології.

Коли уважно прочитати його численні статті, виступи на протязі 1923—1931 рр.,
здебільша опубліковані в його журналі „Україна“, легко відчуті, побачити, як
стирчить, як висовується, як шило з мішка, його стара ідеологія, прикрита маш-
карою, „радянської“ платформою, прикрашена навіть іноді „марксистською“ фразе-
ологією.

У нових умовах — нові форми, нові методи соціального маскування, але
соціально-політична суть в основному стара. Глибоко помиляються ті окремі
товариші, що гадають, ніби Грушевський „полівішав“, наближається до марк-
сизму тощо. Факти говорять про інше.

Але про це далі.

(Закінчення буде)

* „Борітєса — Поборєтє“, № 10, стор. 7 — 8.

Економічна криза на Балканах

Економічна криза в цілій капіталістичній світі день-у-день поглиблюється та поширюється. Охопивши одну по одній всі галузі народного господарства (за винятком військової промисловости, що не знає криз, а навпаки переживає тепер період особливого розквіту в зв'язку з готуванням нової війни), вона спричинилася до катастрофічного занепаду всієї системи капіталістичного виробництва. Надії на поправлення і „близькість кінця“ кризи, не розквітнувши, зів'яли.

Особливо криза вдарила по балканських країнах. Тут період відносної й часткової стабілізації капіталізму був значно менший своїми економічними наслідками і далеко коротшого часу. Ще за тих років, коли інші країни не відчували в такій мірі грізного наближення загальної економічної кризи, в країнах південно-східної Європи були всі ознаки наступної економічної катастрофи. Вже 1926-27 р. р. у цих країнах різко збільшується безробіття, бо скоротилося виробництво й цілком та частково закрито силу підприємств; починається наступ на заробітну платню робітничої класи, посилюється податковий тягар селянства тоді, коли праця селянина знецінюється через труднощі збуту продукції і т. ін.

Балканські країни, в основному, — це сільсько господарські країни. Балканським країнам, екстенсивним господарством, тому розвиненіші сільсько-господарські країни рік-у-рік, конкуруючи з продукцією балканських країн, витискували їх з ринку інших країн. Якщо зважити, що людність балканських країн майже на 85% селяни, які працюють у сільському господарстві, то стане ясно, що аграрна криза в цих країнах визначає кризу всього народного господарства. Не вважаючи на подачки цим країнам, які вони одержували як позики, головню, від Франції, не вважаючи на шалений наступ буржуазії на життєвий рівень робітників і селян, криза не тільки не послаблюється, а, навпаки, істотно поглиблюється та загострюється.

Стан в окремих балканських країнах подаємо нижче.

РУМУНІЯ

Сільське господарство Румунії деградує день-у-день. Селянські маси зруйновані. Засівна площа скорочується. Один з головних об'єктів румунського експорту — хліб не знаходить собі ринків збуту. Румунія, що перед війною давала на ринок половину свого виробленого хліба, вивезла 1929 року лише 11%, а наступних років ще менше. Чи визначає це, що більше хліба залишилось людності, що в Румунії немає голодних? Саме зараз в небувалих розмірах тяжкості, що в Румунії немає голодних? Голодують цілі області, вимирають з голоду цілі села. Стан селян такий тяжкий, що навіть у парламенті змушені про це говорити. 4 квітня цього року у парламенті виступив колишній міністер хліборобства; він змушений був визнати, що: „Селянська людність Семираддя та Буковини перебуває під загрозою голодної смерті“. Про те ж повідомляють і з Басарабії. Безцеремонне господарювання румунських окупантів спричинилося до повного занепаду сільського господарства цього краю. В Басарабії немає насіння і тому цього року буде різко зменшена засівна площа, понад третину ярого клину не засіють.

Яких же заходів вживає румунський уряд?

Він поставив за мету „полегшити“ становище селянства способом фактичного повернення селян до стану... кріпаків. Річ у тім, що фінансовий тягар такий великий, що на кожний га землі припадає 8 тисяч лей (100 лей — 1 крб.) боргів, тоді як продукція з одного га ледве коштує 4 тисячі лей. „П легшення“ полягатиме в тому, що частину боргів скасують, а виплату другої частини розстрочать. Але господарства, до яких застосують ці „пільги“, потрапляють в справжнє рабство. Вони цілком підпадають під контроль місцевої влади. Незаконання будьяких вказівок потягне за собою скасування „пільг“.

Цей законопроект, що іменується законом про „конверсію селянських боргів“, є лише маневр буржуазії та румунських бояр, мета якого заспокоїти зруйновані й голодні селянські маси, що перейшли до метод активної боротьби з урядом, не тільки відмовляючись платити податки та борги, але й б'ючи збирачів податків, організовуючи збройні виступи проти влади. Лей маневр, що нічого не дає селянським масам реального і лише повертає їх в стан кріпаків, дуже швидко усвідомлять та викриють, і румунський уряд не досягне сподіваного „заспокоєння“.

Становище в місті не краще, аніж на селі. Одне по одному закриваються підприємства. День-у-день зростає безробіття. З 800 тисяч працівників торговельно-промислових підприємств за офіційними даними є 300 тисяч безробітних. За матеріалами революційних профспілок безробітних є понад 400 тисяч. Отже, половина працівників — безробітні. По окремих категоріях робітників справа стоїть ще гірше. Наприклад, у Жилавській долині, де раніше працювало понад 20 тисяч гірників, нині працює тільки 7 тисяч, тоб о третина. Більша частина безробітних не одержує ніякої допомоги, їх виганяють з приміщень, де вони жили, і вони змушені селитися в землянках та печерах, вкопаних в землю.

Службовцям і надто вчителям протягом багатьох місяців не платили зарплати. На Семиградщині вчителі не одержують зарплати більш як півроку і таки добре голодують. Пенсіонерам пенсії не дають.

Такий стан спричинюється до посилення революційного руху. Маси починають усвідомлювати, що єдиний вихід з кризи вони зможуть знайти тільки в боротьбі з буржуазією, в зміні всього соціального ладу. Економічна боротьба переростає в політичну. В низці промислових центрів Семиградщини відбуваються бурхливі демонстрації безробітних. В Клужі, Арадї, Брашові та інших місцях сталися великі сутички робітників з поліціями. Чималі заворушення на заводах спонукали навіть соціал-фашистські профспілки звернутися до уряду з вимогою „звернути увагу на загрозливе занепокоєння серед робітників і сплатити їм гроші“. Конференція вчителів ухвалила, якщо не сплатять зарплату — оголосити страйк. В Бухаресті — столиці Румунії, тривали протягом кількох днів бурхливі демонстрації кількох тисяч студентів. Організують виступи навіть пенсіонери, керівник яких заявив: „Пенсіонери не бояться більше кулеметів поліції, бо їм все одно загрожують смертю з голоду“.

Найближчими місяцями становище в Румунії ще більше загостриться через різке погіршення фінансів. Замість щомісячних надходжень в два мільярди лей, передбачених бюджетом, фактично надійде далеко менше. Так за лютий цього року надійшло лише 500 млн. лей, а за березень — 995 млн. Якщо взяти до уваги, що Румунія має платити цього року 6 мільярдів лей зовнішніх боргів, два мільярди внутрішніх боргів, 6 мільярдів промисловості за державні поставки і т. ін., то стане зрозумілим, що фінансове банкрутство неминує. Воно себе вже дало відчувати і на міжнародних біржах, де курси румунських цінних паперів знижуються. Наприклад, курс облігацій румунської стабілізаційної позики останнім часом впав на 15%. Почасти до цього спричинилося і те, що значна частина цих акцій належить концернові Крайгера, що збанкрутував.

Румунська буржуазія, бачачи прірву, яка відкривається перед нею, і не ховаючи свого занепокоєння, в паніці закликає уряд вжити найрішучіших заходів. Недавно буржуазна газета „Аргус“ писала: „Над Румунією бушує буря господарської анархії, загрожуючи знести все, що ще залишилося життєздатно о. Офіційні твердження про різні заходи оздоровлення — викривлення дійсності. Нічого не оздоровлюється.

Навпаки, зносять останні заслонні вали, споруджені для захисту від комуністичних та більшовицьких ідей“.

Румунський уряд перед лицем фінансового банкрутства збирається вжити нових заходів „економії“ коштом робітників та селян. Лише одна стаття в румунському бюджеті не зазнає скорочення, а навпаки ввесь час зростає. Це — військові видатки. Румунія, аванпост французького імперіялізму, посилено готується до нападу на СРСР. Це особливо яскраво видно з таких даних: 1925 року військові видатки становили в румунському бюджеті 15,8 — а 1931 року — 32,3, тобто зросли *більш ніж в два рази*. В румунській армії 1926. року було 162 тис. чол., а 1931 р. її склад дорівнює більш як 220 тис. чол. І це не зважаючи на кризу, не зважаючи на цілковите банкрутство, не зважаючи на „економію“ в державних витратах. Заходи щодо „економії“ повинні цілком лягти на плечі селян, що голодують, вчителів, безробітних, пенсіонерів та робітників, що і без того ледве живуть у злиднях.

ГРЕЦІЯ

Другу країну південно-східної Європи — Грецію, так само охопила гостра криза. Всі галузі її господарства зараз майже паралізовані. Греція, хоч і є сільсько-господарська країна, але виробляє, головню, такі культури, як тютюн, коринку, султанин, виноград, маслини і т. ін. й тому більшу частину продуктів харчування, що їх споживають у країні, вона має ввозити з закордону. Вона могла робити це, хоч її експорт ніколи в ціновому виразі не перевищував і половини імпорту, бо друга половина йшла коштом так званого „невидимого“ експорту (фрахт суден грецької горговеельної флоти і т. ін). Зараз через світову кризу різко скоротився фрахт грецьких суден, і значна частина їх стоїть без руху. Експорт Греції так само зменшується щомісяця. Запаси тютюну, коринки та інших продуктів грецького виробу збільшуються, не знаходять збуту і падають в ціні, а ціни на продукти харчування, що їхній завіз скорочується колосально, зніжують угору. Грецькі селяни й робітники засуджені таким чином на голод і злидні. Буржуазія, щоб звести кінці з кінцями, збільшує податковий тягар, скорочує заробітну плату робітникам, закриває підприємства, викидаючи на вулицю робітників.

Надто гостро стоїть справа з одним із основних продуктів виробництва Греції — тютюном. Ще 1929 року засівна площа тютюну становила 124300 га, 1930 року вона зменшилася до 93500 га, а 1931 року — до 86200. 1929 року тютюну вродило — 74 тис. тонн, 1930 року — 60 тис. тонн, а 1931 року лише 39 тис. тонн. Не зважаючи на таке різке зменшення виробництва тютюну, незреалізовані його запаси збільшуються, дорівнюючи кільком десяткам тисяч тонн, зовсім знецінюючись, через що тисячі й десятки тисяч селян цілком пішли в злидні.

Одна по одній закриваються фабрики. Майже всі текстильні фабрики північної Греції не працюють. Зніжують робітників тютюнові фабрики, газетних заводів, трамвайників. З п'ятидесяти середніх навчальних закладів Греції — со року закривають і кілька сот учителів залишаються без роботи. Зменшують і без того мізерні видатки на народню освіту та охорону здоров'я.

Імпорт, що складається, головню, з продуктів харчування, дорівнював 1929 року 3,0 млн. карбованців, а 1931 року лише 220 млн. карб. 1932 року він зазнає нового зменшення, приблизно на 30%. Це спричинилося останніх днів до нового підвищення цін на продукти, що доходять 100%.

Не зважаючи на ці заходи фінансовий стан Греції гіршає день-у-день. Курс грецької валюти току, що зологе покриття відплило, без кінця падає. Це падіння тільки останніх тижнів дорівнює 50—60%. Державні прибутки Греції, що становили ще три роки тому 300 млн. карбованців, зменшились 1931 року до 200 млн. карб., хоч податки виросли, становлячи 50% прибутків селянських господарств. Національний прибуток в Греції зменшився так само на третину — з 1200 млн. карбова ців до 800 млн. карб.

Греція, що залупалася у безкофечних позиках у великих держав, не має зараз змоги не тільки сплачувати ці позики, але навіть проценти по них. Грецька

буржуазія бачить вихід з... одержанні нових позик, що ще більше затягне петлю на ший робітника та селянина. Проте одержати позику не так вже просто. Ліга Націй (певніше, головний кредитор Греції — Франція), закликаючи допомогти Греції, ставить, як умову нової позики, якої ледве вистачить, щоб сплатити чергові внески за старі позики, — повне поневолення Греції; воно полягатиме в тому, що все народнє господарство, державні прибутки і видатки та інше візьме під контроль Франція. Греція таким чином має позбутися навіть видимості незалежності і самостійності, які власне, вона і вже давно втратила. Це так само визначатиме ввімкнення Греції в антирадянський фронт „від моря до моря“, що на чолі його стоїть Франція.

[БОЛГАРІЯ]

Болгарія, як і інші балканські країни, є сільсько-господарська країна з відсталими формами землекористування. Криза в Болгарії, як і в решті країн, особливо поглибилася останніх місяців. В цій країні, де всього п'ять мільйонів населення, на початок цього року було 500 тисяч безробітних. На селі, процес руйнації селянських господарств іде нечувано швидкими темпами. Тисячі господарств за несплату податків продають за молотка, засівна площа зменшується. Ще й досі квота промисловості Болгарії зовсім зійшла на нівець. Випуск продукції весь час зменшується. Більша частина текстильних фабрик працює з незначною навантагою. Імпорт у Болгарію в січні цього року зменшився проти грудня 31 року на 20%, а експорт з Болгарії за той же час на 26%. Таке різке падіння за один лише місяць показує всю глибину господарського краху Болгарії.

За три останні роки державні прибутки зменшились на два мільярди левів або на 40%, мито на імпорт, що дорівнювало 1929 року близько 2 млрд. левів, становило 1931 року тільки 780 млн. левів. Державні борги на 1932 рік зросли до 27 млрд. левів, причім з цієї суми 21 млрд. зовнішніх сортів.

Кілька тижнів тому Болгарія мусила оголосити, що не може більше сплачувати по своїх зовнішніх боргах. Ліга Націй обслідувала Болгарію і визначила, що вона дійсно, нічого не може платити, але від сплати чергових внесків покищо не звільнила. Відтягли розв'язання питання про допомогу Болгарії тому, що не зовсім „підробили“ справу, яку ж власне компенсацію повинна дати Болгарія. Проте характер вимог, що їй поставлять, досить ясний. Це насамперед категоричне ввімкнення Болгарії в антирадянський блок. Як тільки в Болгарії почали одверто висловлювати симпатії до СРСР і в пресі стали вимагати відновити відносини з СРСР, туди негайно від'їжджали румунську делегацію для переговорів про „взаємну допомогу“. Франція через свого вірного васала — Румунію втягує охоплену економічною й фінансовою кризою Болгарію в активну боротьбу в рядах антирадянського блоку.

Щодо робітничо-селянських мас Болгарії, то вони шукають виходу з кризи в іншому напрямі. Вони, не зважаючи на лютий фашистський терор в країні, посилюють свою боротьбу з буржуазією. Якщо 1926 року було тільки три страйки з 85 учасниками, то 1931 року було 39 страйків з 28 тисячами учасників. Революційні спілки Болгарії тільки протягом останніх кількох місяців у чотирі рази збільшили число своїх членів. Лише за самий квітень 32 року сталося кілька страйків з багатьма тисячами учасників. Робітничка кляса Болгарії на наступ буржуазії відповідає страйками, збройними виступами, зміцненням лав пролетарського, клясового фронту.

ЮГОСЛАВІЯ

Не краще, ніж у решті балканських країн, і в Югославії. За останні три роки у два рази зменшився національний прибуток Югославії (27-28 р. р. — 2400 мл. карб.). Державні прибутки так само дедалі зменшуються і не зважаючи на те, що закриваються школи, лікарні, провадиться шалений наступ на робітничо-селянські маси, державний бюджет Югославії вельми напружений. Стан промисловості катастрофічний. Вибір залізної руди 31 року проти 30 року зменшився на 74%, мідяної руди — на 36%, вугілля — на 11%, піриту — 14%, бокситу — на 31%. Більшість лісопромислових підприємств стоїть. Експорт лісу зменшився на 50%.

Низка галузей промисловости працює з незначною навантагою: шкіряна на 50% своєї виробничої потужности, м'ясна — 30%, а скляна лише на 10%.

Якщо порівняти експорт Югославії в січні 32 року з січнем 31 року, то виходить, що він зменшився в ціновому виразі на 43%. Такого ж скорочення зазнав і імпорт країни. Зокрема зменшився імпорт зняряддя виробництва.

Югославське село являє собою сумну картину, селянство зруйноване й голодує. Не зважаючи на терор, останнім часом стали частіші виступи селян проти влади. В низці місць, в околицях Загреба, Ніша й т. ін. відбувалися криваві сутички. Збирачі податків, натрапляючи на опір селян, починають стріляти, наслідком чого в багатьох селах є вбиті й поранені селяни.

Недавно в Югославії змінився уряд. Це спричинило голод в країні, що дедалі посилюється, різкий занепад зовнішньої торгівлі країни, застій в промисловості, — все це викликало бурхливі заворушення й посилення опозиції до уряду в цілій країні.

Проте й новий уряд, що на чолі його стоїть Маринкович, провадить і далі попередню політику уряду Живковича. Уряд Маринковича, прийшовши до влади за допомогою Франції, що визнала за неможливе тримати далі при владі в Югославії Живковича, який скомпромітував себе, безперечно, залишиться вірним льокаєм Франції й слухняно здійснюватиме її вказівки.

Такий стан балканських країн на сьогодні.

Не зважаючи на лютий терор, в цих країнах день-у-день зростає й шириться революційний рух. Маси робітників і селян зрозуміли, що вихід з кризи тільки один — цей вихід на шляху, що ним ідуть робітники й селяни СРСР. Різкий контраст між СРСР, що незмінно зростає, і народнім господарством балканських країн, яке все скорочується і загнівається, є яскраве ствердження правильности цього шляху. Не зважаючи на потоки брехні й наклепів, які поширює буржуазна й соціал-фашистська преса, симпатії до СРСР зростають день-у-день. Міцнішає революційний фронт у балканських країнах. За проводом революційних організацій провадиться страйкова боротьба, вуличні демонстрації й т. ін.

Недавні муніципальні вибори в Болгарії дали величезну перемогу робітничо-селянському блокові; в Піреї (Греція), під час виборів міського голови, комуністичний кандидат в першому турі здобув у шість разів більше голосів, аніж на минулих виборах. Це свідчить про авторитет, що здобули собі революційні організації в масах.

В зв'язку з тяжким становищем, в яке зайшли балканські країни, Франція поклала „стати на допомогу“, висунувши ідею „Дунайської федерації“. До цієї федерації, крім двох балканських країн, Румунії та Югославії, мають ввійти Австрія, Чехо-Словаччина й Угорщина. „Некорисливу“ допомогу Франції спричинили кілька моментів. Ось головні з них: 1) Франція, лихвар для цих країн, висуває спосіб порятунку свої заморожені кредити: Румунія заборгувала 2.090 млн. франків, Югославія — близько 1.000 млн., Чехословаччина — 600 млн., Угорщина — 574 млн., Австрія — 316 млн.. 2) Ці країни мають інтенсивні економічні стосунки з Німеччиною й почасти Італією. Ізолювати Німеччину й Італію, завівши її в економічний і політичний вдару противникам Франції й послабити їхні позиції в Європі. 3) Збити під керівництвом Франції блок низки держав, якими вона без заперечень і без контролю розпоряджатиметься, значить посилити й поширити антирадянський фронт, бо збільшується число країн, арміями яких фактично орудуватиме генеральний штаб французької армії, що особливо важливо тепер. Ось справжні причини цього плану. Зреалізувати його проте тяжко. З самого початку Німеччина й Італія стали на таку позицію, що конференція чотирьох держав (Франція, Англія, Німеччина й Італія), скликана обговорити цей пля, була зірвана.

Балканські країни, що опинилися поза цією п'яткою, (Болгарія й Греція) вразно висловлюють своє незадоволення з цього.

І нарешті самі наддунайські країни, що їх мають „ущасливити“, досить холодно сприймають пропозиції своєї опікунки. Річ у тім, що три аграрні країни —

Румунія, Угорщина й Югославія неспроможні розмістити на ринках двох промислових країн — Австрії й Чехословаччини — всю свою сільсько-господарську зайвину продукції. А німецький та решта ринків для них, цілком природньо, закриються. Разом з тим слаба промисловість цих країн зовсім занепаде, бо їх завдяки скороченню мита заб'є промисловість розвиненіших країн — Австрії й Чехословаччини. В Австрії й Чехословаччині незадоволення чується з аграрних кіл, що бояться конкуренції трьох наддунайських аграрних країн. Цифри торговельного обороту цих країн показують, що приблизно третина товарообороту падає на товарооборот між наддунайськими країнами. Решта ж країн бере участь у зовнішній торгівлі наддунайських країн, в обсязі близько двох третин. Так, наприклад, 1930 року Австрія вивезла до Угорщини на 40 млн. доларів, до Югославії — на 21 млн. доларів, до Румунії — на 18 млн. доларів, а до Німеччини на 249 млн. доларів. Чехословаччина вивезла до Австрії на 25 млн. доларів, до Угорщини — на 27 млн. доларів, до Югославії на 10 млн. доларів, а до Німеччини — на 249 млн. і т. д.

Суперечності і всередині наддунайських країн, і зовні такі великі, що, не зважаючи на чималий тиск Франції, ледве чи пощастить здійснити цю комбінацію в тому вигляді, в якому вона її запроєктувала.

Тим часом балканські країни, затиснені в лещата небувалої кризи, дедалі швидше котяться в прірву. Господарський організм балканських країн перетворюється на труп. Лише робітнича класа в спілці з трудящим селянством, зламавши машину капіталістичної системи господарювання, зможе вивести ці країни з прірви.

СТЕПАН ВАСИЛЬЧЕНКО

НЕКРОЛОГ

„На дворі осіння ніч — вітряна й видна. Низько в небі стримить, як золотий серп, пізній місяць — блискучий-блискучий, мов недавно викуваний. Через його спотикаються хмаринки, прудкі й ворухливі, як рибки. Біжать вони кудись отарами й табунами, розгойдуючи по землі хвостатими тінями...“

Саме чогось ці рядки з „Осіннього ескізу“ спливають мені в пам'яті, коли згадую Степана Васильченка. Рядки яскраві й живі, але автора вже нема. Обірвалося нагло це гарне, багате на внутрішній зміст, на емоції, барвисте життя: 11 серпня не стало Васильченка...

Зо всіх незлічених питань, що будь-коли турбували людство, зо всіх величезних царин ще нерозгаданого світу, де споконвіку б'ється бентежна людська думка, тільки одне лишається непорушне й нездоланне: смерть. І допитлива мисль людського генія заходить у глухий зазубень, де немає відповіді. В смерті — і природне завершення біологічного процесу, і безглузда перетяї при корні творчої праці. Справді, що відповіси — чому так рано захолинула рука, яка писала чарівні праці. Справді, чому ця рука, яка дбайливо й майстерно плела тонке мереживо з нашого неопрацьованого гаразд, хаотичного, врозкид розсипаного по широких степових просторах слова, ця рука більше вже не візьметься за перо? Здається, завтра, позавтра, днями десь на вулиці, в Будинку Літератури, в місцевкомі на тебе привітно гляне просте, торкнуте вже зморшками, знайоме смугляве обличчя, і ряд білих, по-селянському міцних зубів усміхнеться незлостивим жартом. Здається!..

Годі дати собі зараз вичерпну відповідь, годі уявити сповна вагу небіжчика в нашій літературі: свіжа могила унеможливила спокійний розсуд. Це — справа пізніших днів, діло критиків та істориків літератури.

Передо мною стоїть зараз просто скромна, чула постать поета-вчителя. „Учитель“ — слово, що звучить по-різному. Учитель — це і сусальне поняття нудного ментора офіційної моралі, і зацькований, упосліджений, голодний неборака, що поневірявся в неопаленій убогій сільській школі, „учителішка какой то“, як зневажливо казали про нього колись вершки суспільства, і, з кінцем, у учительську педель, гроза колишніх гімназій і початкових шкіл, учитель „колів“, карцерів, а то й різок, клясична людина в футлярі. Та був ще один тип учителя. Для школярів — це старший, розсудливий і разом лагідний учитель-товариш, а для колишнього казенного громадянства Російської імперії — протестант, бунтівник, непевна особа, для лібералів-земців „увлекающийся по молодости и неопытности“, для поліції — людина на прикметі, під доглядом. Степан Васильченко був учитель у найкращому і найширшому, розумінню цього слова. Він був учитель і для школярів, і для довокільшнього селянства, і для наступної фаланги письменниківшої літератури. В своїй літературній творчості він був учитель у соціальному, класовому сенсі цього слова.

І життєвий шлях його — характерний для українського поета-вчителя перед-революційних часів. Убога хатина сільського шевця в містечку Ічні на Чернігівщині, купа дівтори в хаті і зігнута батьківська спина над недошитим дебелим

селянським чоботом. Нужда, злидні... І маленькі дитячі радощі: смітник коло крамниці, де трапляється часом кольоровий покидьок, пишна хазяйська левада, таємничий заборонений і через те ще принадніший густий папський сад. Дитячі неповстримні ноги постигають крізь — і на смітник, і на леваду й на річку... Дитинство далеке! Батько був голінний до освіти. Віддав Степана до сільської школи, а далі —

„Бачу себе о тій порі, коли ходив із старою та завоженою граматикою в руках і з радісними, золотими надіями в грудях“...

І, з кінцем, учительський інститут у Глухові. „Мужицький університет“, як жартома звали його тоді. Та повіяли вітри 1905 року, закрутила революційна хуртовина, не поминула й глухого Глухова. В учительському інституті страйк. Страйк! Мужичькі безбатченки наважилися протестувати! І на чолі страйку, його палкий організатор і надхненник — чорнявий юнак Степан Панасенко:

Запрягайте коні в шори,
Коні вороні,
Та й поїдем доганяти
Літа молодії...

Літа молодії!.. Втихомирилась хуртовина й одлинуло в каменем скуті береги здіблене море 1905-го. Насунув на брови шапку, вирізав ціпка, з легкою душею переступив поріг приборканого мужицького університету й пішов у життя. Сільська школа на шляху, холод, дівтора-школярі, селяни і лихе око сільського попа, відвідини урядника... Перші несміливі літературні вправи, спочатку, як годилось, російською мовою, а далі — перемогли чуті за дитинства селянські пісні, народні приказки, оповідання про давню бувальщину старих — перейшов на українську. І разом перші спроби самотужки, без будь-якого підручника, під постійною загрозою опинитись без заробітку — вчити дітей українською мовою. Обставини тиснули, гнітили, чавили молодого вчителя ентузіяста, та вчитель не хилився перед злом. З усмішкою на вустах і бадьорим духом у грудях він про-
стував далі своєю дорогою.

Нотації начальства, переганяння з школи до школи, арешт і Катеринославська тюрма — „последний список“ справжнього вчителя, заповнено щецрть. Та не зламало це молодого Панасенка, не зламав його, ба навіть жодного разу не поранив і фронт, де він відбув у шанцях мало не всю імперіалістичну війну. Неначе чужа війна берегла його для того, щоб він чи не першим взагалі у повоєнній літературі виступив із палким протестом проти війни й злком до братання в своєму оповіданні „Чорні маки“, щоб він перший зняв голос проти потворної гримаси перших повоєнних років на Україні — єврейських погромів в оповіданні „Про жидка Марчика, бідного кравчика“.

Револуція розпросторила жакливо-вузькі „кустарні“ межі, в яких ниділо українське письменство, і Степан Панасенко посів своє місце видатного майстра новел — Степана Васильченка — в нашій літературі. Він посів його не через нашу критику, а через свого масового читача. Щодо критики, то його спіткала та ж таки доля, що й Архипа Тесленка. Короткозора (чи не через певне соціальне засліплення?) тодішня українська критика, а подекуди навіть і сьогоднішня обминала Васильченка, та читач, великий читач під сільською стріхою, під шкільним дахом, у робітничій халупі знайшов свого автора. Чи ж не найбільшою подякою замовчуваному в критиці письменникові й найбільшою втіхою скромному авторові був такий випадок, що про нього згадує небижчик у своїй ще неопублікованій автобіографії. Жив він якось у малій комірчині на Соломенці в Києві з одним газетярем. Жилося бідно, перманентна нестача грошей на „найпотрібіше“, який-такий прожиток день при дні... Якось не стало чим накрити подушки, й майстер українського слова одгннув замість подушки на подушку сорочку. Співмешканець газетяр узяв Васильченкове оповідання й подавав до знайомої робітниці. Прочитав гаряче, з почуттям, і коли слухачку так зворушив сюжет, що вона заплакала, він сказав: „А ви знаєте, що автор цього прекрасного оповідання не має навіть подушки на подушці! За кілька днів авторові принесено

чудову вишиту пошивку від невідомої робітничої шановниці... Це — більше за літературний гонорар, більше за легковажну, часто дмухану славу, що її створюють критичні дитирамби. Мимо розсудливої нашої критики, що недооцінювала великого таланту, не добачала великої соціальної суті „мужицького новеліста“, не знайшла слів зважити тонку майстерність його пера, Васильченко сам протоптав собі шлях до масового читача і без критиків та істориків літератури увійшов до української літератури, як класик.

Та не тільки критика завинила перед небіжчиком. Завинив перед ним і український театр, і українська кінематографія, що свого часу не підхопили, не захопили Васильченкового потягу й хисту до драматургії і кіномистецтва. З автором кількох яскравих, мальовничих п'єсок, що облетіли від великого кону до аматорських гуртків усю Україну, та кількох сценаріїв для дитячого кіна лягли в могилу далеко не вичерпані можливості, творча енергія і талант.

Скромність буває і природженою вадю, і симпатичною, приємною в спілкуванні рисою людини, і буває скромність — поза. У Васильченка вона була вада. Вона дошкульно гальмувала творчий рух талановитого письменника. І тільки сила письменникового пера, сила чулого, ненадуманого, непідробленого художнього слова проклала стежки авторовому імені в масі. Якби поруч із званням народнього артиста в нас було звання народнього письменника, воно, без сумніву, належало б серед сучасників Степанові Васильченкові першому. Та нема вже Степана Васильченка...

Шкода.

Боляче.

Борис Антоненко-Давидович

ВОЛОДИМИР ҐАДЗІНСЬКИЙ

НЕКРОЛОГ

День 11 серпня 1932 р. приніс одночасно три втрати літературам народів Радянського Союзу.

— В Коктебелі (Крим, біля Феодосії) помер від астми відомий російський поет Максиміліан Волошін, один із найбільших майстрів дореволюційної російської поезії, автор числених віршів про Росію й революцію (далеких від революційно-марксистського розуміння подій, проте й не білогвардійських настроєм) та видатних науково-філософських поем.

— В Києві помер від хвороби серця відомий український повістяр-новеліст та драматург Степан Васильченко, що його можна вважати за класика української літератури (йому редакція „Червоного Шляху“ присвячує окремий некролог).

— В Одесі помер від сухот український літератор-партієць, — поет, повістяр і критик Володимир Ґадзінський.

Про Ґадзінського, про окремі факти його життя та творчості й маємо ми нагадати українському читачеві в цій нашій жалібній нотатці.

Володимир Ґадзінський дитинство та молоді роки свідомого життя провів на Заході, перебуваючи під європейськими культурними впливами. Він походить з інтелігентної єврейської родини, що під час його народження (21 серпня 1888 р.) жила в м. Кракові, а за п'ять років переїхала в Галичину, до м. Станіслава. Тут відбулася й середня освіта Ґадзінського, вищу ж він одержав частково в Львові, (політехнікум, не закінчив), частково (фіз.-мат. факультет університету) в одному з великих культурних центрів Європи. На терені колишньої Російської імперії Ґадзінський опинився за часів світової війни, що в ній повинен був брати участь, як австрійський підданець.

І громадська і літературна діяльність Ґадзінського почалася ще в Галичині, але радянському читачеві відома й доступна вона тільки з того моменту, коли Ґадзінський став жителем Наддніпрянщини. Ще р. 1918 він вступив до лав комуністичної партії, а з 1920 починає виступати в літературі, як автор художніх творів і критик, провадячи одночасно значну організаційну роботу. Етапи останньої такі: 1920 р. — редактор журналу „Пролетарська Освіта“ (Київ); з часу заснування „Гарту“ (1923) — діяч об'єднання, 1925 — організатор групи й видавництва „СІМ“ (Село/Місто) в Москві; з 1927 — активний робітник одеської філії ДВУ й постійний співробітник місцевих Одеських видань. Останніми роками перебував він спочатку в ВУСПП'ї, потім у „Новій Генерациї“.

В перші часи існування Жовтневої української літератури ім'я Ґадзінського належало до бойових критичних імен; поруч статтів Коряка, Еллана, Йогансена його статті притягали до себе увагу революційного читача, викликали гостру реакцію, впливали на письменницьку репутацію. Так він чимало спричинився до встановлення революційної репутації за творчістю Гната Михайличенка. Те тлумачення (по суті скрайно-суб'єктивне), що його дав небіжчик символіці „Блакитного роману“, до останнього часу було вельми поширене (див. напр. підручник О. До-

рошкевича чи спробу „критико-біографічних нарисів“ — „Трое“ М. Самуся). Очевидно, категоричне визначення „Блакитного роману“ за „архіввір революційного українського письменства“ не було випадковим фактом: воно відповідало й бажанню якомога красніше увічнити пам'ять „першого хороброго“ й намаганням в кожній художній деталі вбачати політичну алегорію, що було властиве українській жовтневій критиці тих років. Отже, тодішня критична діяльність Гадзінського була показником настроїв, що панували в колах співробітників перших радянських літературних видань на Україні. І як така, ця діяльність відіграла помітну суспільно-літературну роль.

Та незабаром Гадзінському довелося „здати позиції“ іншим критикам. З відомого публіциста, співробітника бойових органів, він обертається спочатку на, мовляв, літературного „кустаря-одиначку“ чи „отшепенця“, що в малопоширених і не впливових виданнях обстоює свої непопулярні погляди — а згодом просто на малопомітну літературну постать. Причин цьому кілька, й не в завданнях некрологу на них зупинятися, але одну відзначити слід: — це безсумнівний дилетантизм Гадзінського, як критика й літературознавця. „Література мусить мати культуру“, — написав небижчик колись та й взагалі він нерідко вказував письменникам на необхідність підвищувати культурний рівень. Сам він, безперечно, був освіченою людиною; певна обізнаність із вищою математикою, сучасними космологічними гіпотезами, теорією марксизму — почувається в його творах. Таку *спецпрож* освіченість посідало небагато українських літературних діячів. Але *спецпрож* літературної та літературознавчої освіти небижчик не мав. Його літературна діяльність та доля можуть служити сумним, але корисним доказом того, що ні широка загальна освіта, ні ідеологічна близькість до вимог сучасності, ані критична інтуїція (яка, безперечно, була в Гадзінського), не можуть зробити кваліфікованого літературного робітника, коли нема обізнаності з літературною „спеціфікою“. Відсутність такої обізнаності привела Гадзінського в галузі суспільно-політичної оцінки творів — до скрайної простолінності та примітивізму, що нагадують часи чи то Скабичевського, чи то дореволюційної української „Ради“, в галузі оцінки художньої, до невправного користування сумнівними теоріями, до повного суб'єктивізму та „імпресіонізму“ формальної аналізи.

Гадзінський писав дещо й про музику. На жаль, і в цій галузі він виявляє себе дилетантом. У статті про композитора Січинського („Бодлер української музики“) з особливою яскравістю визначився один із методологічних дефектів Гадзінського — ототожнення „соціального буття“ митця з його особистою біографією (в той час, як ці поняття хоч і споріднені, та не покривають одне одного) й майже цілковите підмінювання особою митця його творчості.

Звичайно, ніяк не можна казати, що в критичній діяльності Гадзінського не було жодних позитивних моментів. Варта спочутливої уваги небижчикова боротьба з брутальністю, некоректністю, неохайністю в полеміці поміж радянськими літераторами. Іноді небижчик ніби передбачав майбутні форми організації літературного життя; його давня ідея про єдине об'єднання радянських письменників — здійснюється на наших очах.

Як поет, Гадзінський очолисе вдавався до творів позаособистого змісту і більш-менш значного розміру (він трохи умовно звав їх поемами), ніж до віршованої лірики. Він є один із вельми нечисленних на Україні представників жанру „наукової“ поезії. Тут він, попри ідеологічну відмінність, має дещо спільного з поетом, згаданим на початку нашого некрологу — з небижчиком Максиміліаном Волошином. Обидва поети присвятили свої поеми славнозвісній Айнштайновій „теорії відносності“. Не будучи фахівцем у фізиці, автор цих рядків не може визначити, наскільки вірно передає твердження „теорії відносності“ поема Гадзінського „Айнштайн“, але як поетичний твір вона надто суха, надто скупо й обережно користується специфічно-поетичною мовою. Проте вартий уваги самий факт звертання до наукової тематики (та ще такої спеціальної). Доречі з поеми „Айнштайн“ дещо перекладе о на російську мову — це доводить, що ініціатива Гадзінського до утворення української наукової поезії не залишилась невідміченою від наших літературних кіл.

Не задовго до смерті Гадзінський закінчив роман „Визволена Україна“. Прозові речі писав він зрідка й раніше, виявляючи себе тут сильнішим, ніж у поезії.

Попри всі свої хиби, В. Гадзінський був безперечно помітною постаттю в українському повоєнному письменстві, й викреслити його ім'я з історії цього письменства — не можна.

М. Степняк

Хроніка

ЛІТЕРАТУРНЕ ЖИТТЯ

▽ **Видатніші письменники приєднались до заклику Ромен Роллана і Анрі Барбюса.** На заклик Ромен Роллана і Анрі Барбюса про готування міжнародного антимперіалістичного з'їзду відгукнулися видатніші письменники і вчені світу. Відомий американський письменник Антон Сінклер надіслав листа, в якому він приєднується до ініціативи комітету в справі скликання з'їзду. До заклику ініціативного комітету в справі скликання з'їзду приєдналися німецькі письменники: Георг Манфред Гог, професор боннського університету Кері, французькі письменники: Віктор Маргерит, Роджер Франс і інші.

▽ **В Оргкомітеті спілки радянських письменників.** 20-й відбулося чергове засідання президії Оргкомітету спілки Радянських письменників України. Голова Оргкомітету тов. Кулик склав інформацію про свою подорож до Москви та ознайомив з роботою Оргкомітету спілки радянських письменників у РСФРР.

Майбутні республіканські з'їзди радянських письменників, зазначив тов. Кулик, скликатимуть по закінченні основної організаційної роботи, мабуть, у вересні—жовтні. До з'їзду Оргкомітет має підготувати всі основні питання, особливо творче.

Питання, на яких засадах оформляти членство в спілці радянських письменників ще не розв'язано. Твердих і певних положень у цій справі ще немає, але, безперечно, в основу цього питання ляже творчий доробок. Отже, до спілки прийматимуть письменників і критиків, що виявили себе творчо. В спілку так само вийде частина ударників, що достатньо виявили себе творчо.

Організацію ударницького руху в літературі принципів не передбачено спрямувати лінією профспілок, але керівні органи спілки радянських письменників мають перебрати на себе другу, найважливішу частину цього руху—творче спрямування й виховання.

Взагалі, трієчим питанням Оргкомітет приділяє, а майбутній з'їзд і майбутні керівні органи спілки радянських письменників мають приділяти, особливо увагу.

Тов. Кулик докладно зупинився на ролі критики і її завданнях у вихованні радянського письменника та формах творчої роботи. Ця робота має проходити двома лініями: 1) масова робота і 2) поглиблена виходячи з письменниками. Щоб художню подати всю багатогранність нашого соціалістичного життя, письменник мусить з ним найтісніше зв'язатись. Звичайно, Оргкомітет має забезпечити організаційні форми цього зв'язку.

Зокрема, велику увагу мусить приділити Оргкомітет інтернаціональним зв'язкам та співробітництву для радянської літератури впливового місця на міжнародній літературній арені. Це можна здійснювати через МОРП, видаючи кращі зразки творчості радянських письменників та альманахи різними мовами. Звісно, чималу роль тут має відіграти й живий безпосередній зв'язок, тобто творчі відрядження письменників за кордон, зв'язки окремих радянських письменників з революційними капіталістичних країн, листування, спільна з ними творча праця.

Побутові умови бігато важать у творчій продуктивності письменника, отже—це ділянка систематичної й послідовної роботи Оргкомітету. Зокрема, треба порушити перед Раднаркомом питання про побудову нового літературного каюбу для поглиблені творчої роботи, залишивши літбудинков ім. Благитязого лише для масової роботи.

Наприкінці тов. Кулик висвітлює низку питань, що їх треба розв'язати в практичній роботі комітету.

Про роботу творчої комісії доповів тов. Микитенко. Відбулося одне засідання комісії, яке прок заало, що творчі питання стоять у центрі уваги цілого колективу письменників, бо в роботі комісії, крім обраних членів, взяло участь чимало письменників. Через те, що творче питання є головне в роботі спілки радянських письменників і з роботи творчої комісії користатимуться всі письменники України, ухвалено охопити це питання якнайширше, а для того перевести потрібну організаційну роботу. На доповідь тов. Микитенка комісія ухвалила:

- 1) Творчі угруповання мають створюватись на принципово творчій основі.
- 2) Визначити низку письменників, яким доручити готувати доповіді про творчу роботу на з'їзді радянських письменників.
- 3) Забезпечити письменникам умови творчої роботи (творчі відрядження на виробництво, подорожі тощо).
- 4) Звернутися до всіх письменників України з листом від творчої комісії—про творчу допомогу. Лист догучено скласти т. т. І. Микитенкові, М. Бажанові, Іванові Ле. П. Тичині, Мик. Хвилювому.
- 5) Погодити подорожі письменників в творчій комісії.
- 6) Критика творчої методи письменника має бути на підставі конкретного твору і всього творчого шляху автора.
- 7) Максимально активізувати участь письменників у поточній пресі, зокрема в «Літературній газеті» та журналах.

8) Коопувати до роботи комісії т. т. Левіка, Шупака, Савченка, Йогансена, Багдюка (Донбас), Шеремета і Первомайського.

9) Доручити т. т. Бажанові та Іванові Ле провести бесіду з письменниками Києва в світлі цього засідання творчої комісії та ознайомити з роботою письменників у Києві. Відповісти бесіди доручити провести: т. т. Корнійчукові — в Одесі, Багдюкові — в Донбасі, Микитенкові, Хвильовому й Тичині — в Харкові.

10) Засідання творчої комісії скликати не менше, як раз на місяць, а коли треба, то й частіше.

Оргкомітет схвалив роботу творчої комісії і ухвалив: а) коопувати до творчої комісії єврейських письменників т. т. Квітка та Гільдіна, б) насамперед скликати нараду критиків, а потім прозаїків і поетів, в) влаштовувати творчі вечори і письменників, г) утворити творчу й фахову консульташню.

Комісія в справі ударнического руху опрацювала детальний план роботи. По цей план оповідав голову комісії тов. Пример-Кушнарів. Насамперед комісія мусить подбати, щоб ударничі гуртки на підприємствах не послабляли темпів роботи і має виробити сталі форми творчого керівництва (організаційну частину цього руху передалася профспілкам). Систематично допомагу ударническим гурткам комісія намітила здійснювати через сталій інструкторський апарат та налагодження виданично-творчої роботи. Вже час диференційовано підійти до ударнических гуртків і поділити їх на творчі й учбові, бо чимало ударників уже оформились і оформляються, як творчі одиниці.

Робота з ударниками надзвичайно відповідальна й складна, отже потребує ретельного добору й інструментального апарату, детальної програми навчання, яку комісія зараз опрацює, і допомоги від письменників та видавництва.

Журнально-видавнича комісія переглядала мережу літературно-художніх і критичних журналів на Україні та опрацювала питання майбутньої видавничої роботи спілки радянських письменників. Голова комісії тов. Шупак доповів про роботу комісії в цій справі. Ухвалено утворити кілька органів спілки: 1) Центральний орган — журнал — місячник „Радфронт”; 2) Робітничо-машовий журнал „Літтех”; 3) журнал для читача — колгоспника „Колгоспна Україна”; 4) єврейський журнал „Літстрой”; 5) німецький журнал, 6) російський журнал „Літстрой”; 7) домататись перекласти „Літгазету” на шестиденний випуск. Журнал „Життя й революція” (Київ), „Зоря” (Дніпропетровськ), „Забой” (Артемівськ) з листівки, як органи місцевих організацій Вєсукраїнської Спілки радянських письменників. Журнали: „Червоний шлях” (Харків), „Метал і дім” (Одеса), „Кривбас” (Кривий Ріг) та єврейський журнал „Ді Ройт-Вєлт” мають існувати як органи ІЛМ’у.

Схвалено також проєкт журнально-видавничої комісії — утворити кооперативне видавництво спілки радянських письменників на основі ліквідованих видавництв „Гарт”, „Плужини” і „Маса”.

Сопублїкує комісія, як видно з доповіді голови цієї комісії т. Остапа Вишия, перебрала велику роботу щодо оздоровчої кампанії. На спілку письменників домоглися 127 безплатних місць у санаторіях та будинках відпочинку. Але треба ще домогатися для спілки письменників свого санаторію і будинку відпочинку. Письменників у постачанні прікріпляно до спеціалістів, але грапляються переїзди в самій організації постачання

за браком відповідного приміщення тощо. Незадовільно стоїть справа і з побудовою нового кооперативного будинку письменників.

В новому будинку „Слово” обов’язково мають забезпечити успішний сектор — амбулаторію та приміщення для лікарів.

Зважаючи на велику вагу нормальних побутових умов для творчості, Оргкомітет доручив комісії якнайшвидше домогтися усунення хиб у постачанні.

Президія затвердила правління ліфтобуду у такому складі: О. Вишня (голова), В. Штєнєй, Ол. Слісаренко, М. Терещенко, Г. Багдюк.

▽ *Київське місцеве бюро Оргкомітету.* На преїдї Оргкомітету від 29-VI п. р. з складу останнього виділено київське місцеве бюро з т. т. Івана Лє (голова бюро), Миколи Бажана і Миколи Терещенка.

Бюро доручено безпосередньо керувати всіма питаннями перебувань літературного фронту в Києві.

▽ *Спілка радянських письменників і ЛОЧАФ.* Найближчим часом Оргкомітет має скликати нараду вкупі з Вєукраїнським секретаріатом ЛОЧАФ та активом, щоб обговорити питання спільної роботи. Очевидно, незабаром ЛОЧАФ також увійде в спілку радянських письменників.

▽ *Політичні та громадські кампанії і письменники.* На черзі низка важливих політичних та господарських кампаній, у яких письменники мають взяти активну участь. Отже оргкомітет має звернутися до всіх міських письменників з листом про участь у таких кампаніях, як засідання, мачєрти та, зокрема, повідомити про пропозицію Наркомістету Оргкомітету виділити бригади письменників до колоній правопорушників, щоб вони влобозрили в творчаролю перешкоди радянської системи в цих установах.

▽ *Бюро виступів.* Останнім часом Оргкомітет дістає багато прохань від різних установ та підприємств — надіслати письменників виступити з своїми творами. Оскільки Оргкомітет, переважний іншою роботою і не може взятися до неї, ухвалено при міських організаціях бюро виступів, що визначатиме кандидатури письменників на певний виступ.

▽ *Редакційні колегії журналів і літературної газети.* „Радфронт” (центральный літературний журнал, орган спілки радянських письменників України): Іван Кулік (редактор), Іван Микитенко (заступник редактора), Микола Хвильовий (заступник редактора), Аркадій Любченко, Павло Тичина, Петро Панч, Михайло Семенко, О. Корнійчук.

„Червоний Шлях”: Михайло Ялович (редактор), Володимир Кузьмук (заступник), Олександр Слісаренко, Олександр Коппель, Дмитро Гордієнко, Михайло Майський, Вадим Меллер.

„Життя й Революція”: Іван Ле (редактор), Сергій Якубовський (заст. редактора), Микола Терещенко, Микола Бажан, Яків Качура, Гео Шкуріпий.

„Літературний Цє” (масовий робітничий журнал): Гриць Білє (редактор), Іван Кириленко (заст. ред.), Роман Кушнарів-Пример (заступник редактора), Вишнєвський, Павло Усенко, Іван Калаяник, Микола Нагнібїда.

„Колгоспна Україна” (масовий колгоспний журнал): Дмитро Грудина (редактор), Сергій Пилипенко (заст. ред.), Анатолій Годовко, Кость Гордієнко, Володимир Гжицький, Натан Рибак.

Журнал тину „30 дней“: Микола Любченко (редактор), Ахма ов (заст. ред.), Михайло Семенко (заст. ред.), Юрій Смолян, Майк Йогансен, Дмитро Бузко, Анастас Петрицький.

Берейський Журнал: Іван Фефер (редактор), Хайм Гільдін (заст. ред.), Ф. Альтман, Мейер Альбертов, Гірш Орлянд, Лейб Квітко, Абрам Пінхус Абух.

„Літстрой“ (російський журнал): Я. Горюхін (редактор), М. Тарлов (заст. ред.), С. Левітін, Г. Шиншов, В. Юреанський, І. Кісельов, С. Радугін.

„Літературна газета“: Іван Кулик (редактор), Дмитро Грудина (заст. ред.), Я. Горюхін, Остап Вишня, Самійло Шупак, Леонід Первомайський, Мирослав Ірчан, О. Левада (відповідальний секретар).

▽ *Соціально-правава робота Оргкомітету.* До цього часу у нас не було ні літературних конвенцій з іншими країнами, ні належної поставленої юридичної допомоги письменників та оборони його авторських прав. Отже, Оргкомітет тут доведеться починати з самого початку. На одному з останніх засідань президія Оргкомітету доручила матеріально-побутові комісії запросити компетентного юрисконсульта та опрацювати план робіт в цій галузі.

▽ *Літфонд.* Цей фонд Оргкомітет передбачає використовувати якнайефективніше на поліпшення побуту письменника: організація санаторіїв, будинків відпочинку, дач, тощо. Основний капітал літфонду має бути неперорний. Отже, кошти, що відходять у безповоротні позики, треба поповнювати коштами відрахованих відповідних установ. Безповоротні позики видаватимуть у виключних випадках (інвалідність, смерть, стихійне лихо, тощо).

Правління літфонду може видавати позику й допомогу до 1.000 крб., а заяви на допомогу в більшому розмірі розглядає Оргкомітет. Щоб добре налагодити роботу побутового забезпечення письменників, правління літфонду має тісно пов'язати свої заходи з роботою соціально-побутових комісій при місцевих письменників на периферії. При різних установах, або видавництвах збиралося чимало коштів з відраховань до культурного, але використовували їх іноді не за призначенням, а іноді вони лежать мертвим капіталом. Через те Оргкомітет ухвалив звернутися до відповідних ВУКів та видавництв з пропозицією об'єднати ці кошти в єдиному літфонді при Оргкомітеті Спілки Радянських Письменників. Покищо, до згоди з літфонду соціально-побутові комісії позичково 10.000 крб. на поточне обслуговування членів колективу письменників.

▽ *Допомога народній артистці Марії Занковецькій.* Довідавшись про скрутний матеріальний стан народної артистки республіки Марії Занковецької, Оргкомітет ухвалив просити Всесоюзним негідно виділити з своїх коштів 1000 крб. на однакову безповоротну допомогу Занковецькій.

▽ *Індивідуальна допомога Київським письменникам.* Президія Оргкомітету доручила матеріально-побутові комісії Оргкомітету виділити спеціальні кошти на індивідуальну допомогу київським письменникам.

▽ *Письменники за працю.* — Кузьмич Володимир працює над другим томом повісті „Турбіни“ (другий період Дніпробуду), де особливу увагу звернено на лєнінсько-філософське тракту-

вання гасла „ударна праця є справа честі, відваги і героїзму“. Поруч з цим автор розробляє показ ідейних засад робітничого винахідництва на Дніпрєлєстані.

Одночасно автор закінчує сценарій звукофільму „Вуки Фавста“ та написав п'єсу „Турбіни“. В квітні вишло в Лейпцигу єсєранською мовою „Solidarose“ повість про міжнародно солідарність пролетаріату.

Вийшов перший том повісті про перший період Дніпровського будівництва „Турбіни“ (в-во „Молодий Більшовик“).

Незбаром вийде третє видання роману „Крилат“ та четверте видання цього роману, пристосоване для шкіл.

О. Копилєнко — працює над романом про залізничний транспорт. У в-ві „Рух“ вийшов його новий роман „Народжується місто“ на тему про будівництво соціалістичного міста. Так само виходять з друку два томи збірки творів. До Жовтєвого альманаху готує нове оповідання. Роман „Народжується місто“ російською мовою вийде видавництвом „Федерация“ та єв. єйською „Емес“.

Гордій Коцюба написав роман „Нові береги“ на тему Дніпровського будівництва. В романі дається цілий вузол взаємовідносин і боротьби між представниками окремих успішних прошарків, перероблення психіки і свідомості винахідників, що стають свідомими будівниками соціалістичної промисловості. Вийшов наказом видавництва ЛІМ.

Закінчив недавно друге нових оповідань з робітничого життя, що вийдуть з друку збіркою „Змагання“ (видавництво РУХ).

Тепер працює далі над другим томом роману з Дніпровського будівництва.

С. Пилипенко за в ЛІМ'у перший том творів, куди входять байки, написані протягом 1918 — 1932 рр. з коментарями й критичними примітками. В збірці близько 150 байок оригінальних та перекладаних з російської, білоруської, польської та німецької мов. Зараз працює над збіркою перекладань байок з німецької мови (Лессінг). Одночасно виготовляє збірку військових новел з часів громадянської війни і працює, як організатор, історії зводу „Серп і Молот“.

О. Сісєаренко працює над юнацькою повістю (військова тематика) та романом „Місто Білого Сонця“. Вийшли з друку перші шість томів повної збірки творів.

Петро Палч працює над романом „Переїжд“ з життя Донбасу і над низкою коротеньких новел. Накладом видавництва ЛІМ виходить незабаром збірка творів (том I і II), збірка повістей під назвою „Голубі ешелони“ німецькою та польською мовами, повість „Муха Микар“ та його п'єска „єврейською мовою. Масовим тиражем виходить сьоме видання збірки „Голубі ешелони“. В-во „Молодий Більшовик“ друкує збірку вибраних творів для шкільних бібліотек.

М. Бажан за в друку видавництву РУХ збірку вибраних поезій. Працює над великою драматичною поемою, де взяв за основу тему — капіталістичну в'язницю.

Ю. Яновський працює над книгою прози до XV роковин Жітнєвої революції. Закінчить її восени ц. р. Далі має написати сценарій для титанового фільму. Видавництво РУХ друкує збірку творів Яновського на п'ять томів та переклад книги німецького революційного письменника Е. Глеєра „Рік народження 1902“. Це ж видавництво окремим накладом видає п'єсу Яновського

„Завойовники“. Видавництво „Prager Verlag“ (Відень) видало німецькою мовою роман „Чотири шаблі“ (Vier Säbel).

Д. Колышкінський — закінчив першу частину роману „Острів голубих пісць“. Роман видає „Рух“. Нині письменник працює над другою частиною роману та над п'єсою для театру юного глядача: „Сине плем'я“.

Варвара Чередиженко кілька років живе в Хуссар Ірстоні (Південній Осетії), де опрацювала матеріали для роману „Кавказька стіна“. Одночасно брала участь в науковій роботі на діяльності краєзнавства та етнографії Осетії. Написала п'ять оповідань на тему про колективізацію гірського сільського господарства (збірка „Велика Люхва“). Двоє оповідань друкує ЛІМ. Готує „Антологию Ірської поезії“. Роман „Кавказька стіна“ здає до друку восени.

Мик. Шеремет видрукував збірку нових військових поезій „Крута траєкторія“. Працює над віршованим романом про майбутню війну. Виходить з друку збірка вибраних поезій „Розгорнутим френтом“ (ЛІМ).

Ол. Полторацький разом з А. Диким закінчив музкомедію „Сухий закон“. Закінчує театральну працю з історії українського панфутуризму. Незабаром виходить з друку його книжка мандрівок до Монголії під назвою „Останні дні бурханів“. РУХ видає збірку репортажів „На шістьох меридіанах“.

▽ Журнал „Критика“ переіменований на „За мачхою левинську критику“. Під новою назвою журнал виходить з п'ятого номера.

▽ Теоретичь ударника. — С. Рогович здав до ЛІМ'у збірку поезій. Працює над поемою „Перший рейс“.

Марко Реаніков видає в ЛІМ'і в серії масово-художньої бібліотеки оповідання „Одна доба“. Здав видавництву „Молодий Більшовик“ повість „Останній крок“ та готує збірку комсомольських оповідань „Кінець Анатолія Отарі“. Працює над великою повістю з боротьби комсомолу за нову техніку „Його шлях“.

Микола Нагнибда працює над поемою „Д—40“, де висвітлює боротьбу комсомолу ХПЗ за звільнення від чужоземної залежності (дизель „Зульцер“). Розробляє матеріали до поеми про боротьбу монтажників — комсомольців першої домни Дніпросталі. Найближчого часу здає до ЛІМ'у збірку поезій „На ліній вогню“. В ЛІМ'у виходить збірка поезій „Дніпровська весна“.

Зельман Кач здав до ЛІМ'у велику поему „Тело Германи“. Працює над циклом віршів „Севастопольська тишина“. Збирає матеріали для великого нарису про ударника „Серпа і Молота“ тов. Пірога.

Натан Рибак. У в-ві РУХ видав другу збірку новель „Наснага“. Здав до друку другу збірку поезій. Закінчує роман „Суховій“ про будівництво Цукрокомбінату на Кубані. Одночасно працює над сценарієм.

Г. Гітис здав видавництву ЛІМ збірку „Грушина бригада“. Підготував збірку „Відчуженості“. Працює над новелями з радгоспної тематики.

М. Рудой здав до ЛІМ'у роман на тему про життя інженерно-технічної інтелігенції „Полю Веронез“. Для видавництва „Укр. Робітник“ пише нарис „Дизель ХПЗ“ для радіоцентру-радіофільм про економічну незалежність.

▽ Літературний конкурс про Дніпробуд. Комітет сприяння Дніпрельстанові при ВУЦВК

і Державне Видавництво ЛІМ оголошують відкритий конкурс на:

а) Капітальний, не менше 8 друк. аркушів, літературно-художній твір (повість, роман) про Дніпровське будівництво.

б) Показ героїв Дніпровського будівництва (нарис не менше 1 аркуша).

Термін подачі твору до ЛІМ'у — а) до 1 січня, 1933 року включно; б) до 1 жовтня, 1932 року включно.

На творах, посланих на конкурс, опріч повного прізвища чи псевдоніма, під яким друкуватиметься твір, треба подавати ще й точну адресу та коротенький життєпис автора, і написати „На конкурс про Дніпровське будівництво“. Твори на конкурс неодмінно треба надсилати в двох примірниках, друкованих на машині і технічно цілком виготовлених до друку.

Твори розглядатиме конкурсна комісія з представників Комітету сприяння Дніпрельстану при ВУЦВК, ЛІМ, ДВОУ, ВУРС, і всеукраїнські радянських письменників. Комісія визначить і премії за найкращі твори через 4 місяці після останнього терміну подачі творів на конкурс. Премії визначені в таких розмірах: а) За повість, роман, перша премія — 3000 карб., друга премія — 1000 карб.; б) За нарис про героїв будівництва — перша премія — 600 карб., друга премія — 400 карб.

Премійовані твори друкуватиме видавництво ЛІМ, залативши авторам ще й підписаний гонояр. Твори, що їх не преміюють, але ухвалять до друку ЛІМ друкуватиме за окремими договорами з авторами.

Всі довідки про конкурс усно і листово можна одержати в Індустріальному або Організовому секторі ЛІМ (Харків, Сергіївський майдан, ДВОУ — ЛІМ).

▽ Історія фабрик і заводів. Секретаріат Всеукраїнської редакції історії фабрик і заводів зслухав інформацію про стан роботи на заводах: ХПЗ, „Серп і Молот“ і ДКЗ.

На ідею написання історії Харківського партабоду великого заводу (ХПЗ) жваво відгукнулися робітники заводу.

Укладено програму книги. В цехах працюють бригади, що збирають матеріал і записують спогади робітників.

В цій роботі бере участь Інститут історії. На Харківському заводі „Серп і Молот“ активну участь у створенні історії беруть старі робітники. Організовано виставку документів з „Історії заводів“. Зібрано багато матеріалу, що дає можливість за найближчого часу розпочати творчу роботу.

На „Комунарі“ (Запоріжжя) випущено спеціальний номер багатотиражної газети „Комунаровець“, присвячений історії заводів. На заводі створено бригади, що мають збирати спогади від робітників. Опрацювано плян книги, якого прийняв і затвердив запорізький парком.

▽ Заочна-консультативний відділ Літератури ВУАМЛІН'у. Розгорнене соціалістичне будівництво в країні рад вимагає кваліфікованих кадрів. Наявність кваліфікованих кадрів — це одна з передумов успішного будівництва соціалізму. Наша країна має колосальну потребу в них.

На літературному фронті ця потреба, зараз, ми почувалимо, як ніколи. Практичне виконання гасла — створити „Магнетобуд літератури“, виконання постанови ЦК ВКП(б) про перебудову

літературних організацій певною мірою гальмує брэк кадрів.

В справі успішного готування літкарів у нас багато зробано, але це все ще не задовольняє нас їх потребі і тому готування літературних кадрів має надзвичайну вагу.

Наші стаціонарні улюбні заклади не можуть охопити всіх т.т., що бажають учитися, не можуть підгтовувати в короткий термін літературні кадри. І тому набирає великого значення добре налагоджене заочне навчання.

Заочно-консультаційний відділ літературної катедри ВУАМЛІН, що вже почав працювати, якраз і має завдання—готувати літературні кадри, дати можливість т.т., що цікавляться літературою і не мають змоги вчитися на стаціонарному відділі катедри, підвищувати свою літературну кваліфікацію не відриваючись від своєї роботи, поповняти та систематизувати набуті знання, запліднити здобутий практичний досвід марксо-ленінською теорією.

Як зазначено в умовах прийому, заочно-консультаційний відділ літкатедри, має обслуговувати 2 категорії т.т.—тих, що навчаються за програмами. І тих, що систематично консультуються з певних питань. Кожен хто не має часу вчитися систематично вивчати літературу, може уривками, по зміов, вивчати ті чи інші питання, одночасно консультуючись на заочному відділі.

В зв'язку з цим, методи й форми навчання на заочно-консультаційному відділі будуть цілком пристосовані до конкретних умов кожного заочника — кожної категорії. Заочник матиме повний програмовий матеріял теми, методичної розробки, вказівки про літературу для використання (навіть з описом) тощо і протягом року — потрібні вказівки від заочного відділу.

Контролюється роботу аспіранта — заочника через тези доповіді, що він готує за тєю чи тією темою, через установчо-перевірні конференції тощо.

Характерне те, що в умовах роботи є пункт, у якому говориться, що коли аспірант виявить здібності наукового робітника, то його вже на 2-му році навчання переводять на відповідний стаціонарний курс.

Це дає можливість кожному заочникові виявляти свої здібності.

І ще одна важлива деталь. Заочний відділ готує не лише викладачів та теоретичних робітників, а й підвищує світогляд та кваліфікацію заочника з суто творчих питань, та питань практичної роботи, як от редакторської праці, тощо.

ТЕАТР І МУЗИКА

▽ Харківська опера має розпочати сезон у серпні-вересні. На початок сезону будуть готувати дві прем'єри: "Яблуневий полон" — музика Чижика (режисер К. Кошевичий) і "Борис Годунов" — Мусоргського. Партию Бориса виконає артист Ів. Штенченко, що недавно приїхав з Америки і залишається на гастрольну роботу на Україні.

▽ Підсумки олімпіади самодіяльних мистецтв. Закінчилась Харківська обласна олімпіада самодіяльних мистецтв, що мала на меті готування до світової олімпіади та популяризації роботи самодіяльних гуртків.

В олімпіаді взяло участь 25 самодіяльних гуртків області, що об'єднують 737 гуртківчан. Олім-

пиада провадилась за такими жанрами мистецтва: хор, темафор, духова оркестра, драмгуртки, струнні оркестри. Причому найпоширеніші з них, як виявилось, це хор та духова оркестра, менш поширені темафор (театр малих форм) та драмгуртки і майже занедбані струнні гуртки. Репертуар в основному ідеологічно витриманий. Добрі зразки подали гуртки наменшностей — польський клуб — хор, Тиняківка — єврейський темафор.

Отже, заочно-консультаційний відділ літкатедри ВУАМЛІН-у дає велику можливість підвищувати кваліфікацію.

▽ Умови прийому аспірантів на заочно-консультаційний відділ літературної катедри ВУАМЛІН-у. 1. Заочно-консультаційний відділ літкатедри обслуговує заочників 2 категорій: 1) т.т., що проходять навчання повністю за програмами катедри. 2) робітничий, партійний та літературний актив, викладачів, письменників, ударників, призваних до літератури, які працюють самостійно, але систематично беруть консультацію з певних питань літературного порядку.

2. Заочників 1 категорії приймається за таких умов: 3 роки партстажу для робітників, 4 роки для колгоспників, 5 років для інших, з підготовкою в обсязі Комвизу. Для другої категорії вимагається партійність.

3. Набирають безперервно.

4. Термін навчання для заочників 1 категорії — чотирирічний. На 4 рік заочника переводять на 3 стаціонарний курс. В тому випадку, коли заочник виявить здібності наукового робітника — його вже другого року навчання переводять на відповідний стаціонарний курс.

5. Навчальні профілі: Історичний (укр. література, література народів СРСР, всесвітня література); Літературознавчий (критика, підвищення кваліфікації авторів, редакторів тощо).

6. Для вступу на заочно-консультаційний відділ потрібні такі документи (для 1 категорії):

- заяву про прийом,
- рекомендацію Райпаркому,
- характеристику та біографію від пів., що її затверджено РПК, довідку про партійний стаж, про партстигнення,
- довідку про освіту, стан здоров'я.

Примітка: Для осіб II категорії, крім довідки про партстаж і заяви, що в ній буде зазначено: прізвище, оовіта, місце роботи, адреса та характер питань, з яких буде братися консультація — нічого не потрібно.

7. Заяви і документи надсилає на адресу: м. Харків, вул. К. Лібкнехта, № 33, ВУАМЛІН, заочний відділ літкатедри.

▽ Кілотання про надання персональної пенсії К. Яновській. Президія ВСЕУКОМДРАМУ ухвалила підтримати перед НКО прохання про надання персональної пенсії старій українській письменниці — драматургові Л. Яновській, який зараз минуло 72 роки. До революції та за перших часів громадянської війни п'єси Л. Яновської були в репертуарі більшості українських театрів.

п'єда провадилась за такими жанрами мистецтва: хор, темафор, духова оркестра, драмгуртки, струнні оркестри. Причому найпоширеніші з них, як виявилось, це хор та духова оркестра, менш поширені темафор (театр малих форм) та драмгуртки і майже занедбані струнні гуртки. Репертуар в основному ідеологічно витриманий. Добрі зразки подали гуртки наменшностей — польський клуб — хор, Тиняківка — єврейський темафор.

Найкращі гуртки визначено для участі у все-союзній олімпіаді самодіяльних мистецтв: темафор — Тиняківка, духова оркестра — ХПЗ та капеля бандуристів.

Олімпіада внісла велике зрушення у роботі турків самодіяльних мистецтв, ці досягнення повинні закріпити професійні та інші заводські організації.

▽ *Всеукраїнське*. На ближчий час сектори Всеукраїнським планують свою роботу так:

— По драмсектору: 1. Організація вступного театального з'єднання. Сектор візьме найактивнішу участь у розробці репертуарних планів драмтеатрів, так великих («Березиль», «Театр Революції» тощо), як і менших: самодіяльних, ювілейних, колективних, санітарної культури тощо. Сектор аналізуватиме творчі заяви драматургів, організуватиме свої бригади для розподілу їх поміж театрами, широко контрактуватиме драматургів та бригади драматургів для театрів та виробництв, зацікавлених справою показу театральних засобами їх життя та роботи. Внаслідок цих заходів не повинно залишитися жодного автора-драматурга не з'язаного з соціалістичним будівництвом країни та виробничими процесами в театрі. Постановка ЦК ВКП від 23-IV 1932 р. дає найширші можливості для цього.

2. Участь у жовтєвому конкурсі. Завдання сектору не лише в тому, щоб узяти матеріальну участь у конкурсі, асигнувавши відповідну суму в преміальний фонд, сектор мусить пошукати так же, як і вийти якийсь ефект цього конкурсу. Конкурс до Х роковин Жовтня по дрімлішій дав лише «Республіку на колосах». Наступний конкурс мусить показати, наскільки виросла з того часу ніша драматургів і дати твори незрівняно вищої якості, так ідейної, як і мистецької. Для цього драмсектор мусить якнайдовше активізувати драматургів до участі в конкурсі та всебічно допомогти їм у конкурсному змаганні матеріальною підтримкою (для цього виділено спеціальний фонд), аналізом творчих заявок на конкурс та методологічними вказівками щодо опрацювання обраних для конкурсу тем.

3. Драмсектор організував: а) Методцентр, б) Постійне бюро перекладачів, в) Бюро рецензентів; голова методцентру — Роман Пример, бюро перекладачів — Мирослав Ірчан, бюро рецензентів — Юрій Смолич.

4. До цього часу у Всеукраїнському працював дуже невеликий актив. Величезна більшість членів товариства стояли осторонь і, коли мали якісь стосунки з товариством, то це були переважно стосунки фінансового та юридичного характеру. Зараз, коли організація відповідає не лише за авторський збір, а також і за творчу продукцію своїх членів, таке становище абсолютно неприпустиме. Кожен драматург мусить організувати свою роботу через Всеукраїнське, інакше йому нема чого бути членом т-ва. Але, з другого боку, це зобов'язує і Всеукраїнське (а найбільш драмсектор) добре ознайомитися з обставинами життя та творчості кожного свого члена, щоб якнайкраще допомогти йому з становища кустарно-одинака перейти в становище організованого творця великого мистецького виробництва. Це завдання покладатиметься на спеціальну комісію вивчення умов праці драматургів.

Методцентр Драмсектору ближчого часу, на опис, має організувати 3 широкі творчі події: 1) Українська драматургія реконструктивної доби, 2) Сучасна українська музкомедійна творчість і 3) Сучасна драматургія дитячого театру. На доповіді для першої доповіді запрошено вже т. Шукача, на співзгодовдів — керівників театрів, діячів театру та аспірантів Вишнього Інституту

ім. Шевченка. Доповідачів на дві останні доповіді мають визначити.

— Сектор малих форм. Сектор розробляє вже практичну роботу з створення естрадного репертуару для Україну, Ніччелорова, Домашу тощо. Щось 30 авторів склали вже з ВУДР'ом умови, що мають забезпечити низьким установи потрібним їм репертуаром, серед цих авторів багато є таких, що в перше притягуються до естрадної творчості — Ол. Влизько, М. Гаско, К. Гордієнко, Ів. Кілянич, Т. Масенко, В. Поліщук, М. Семченко, Ю. Смолич, В. Фельдман, І. Фері і інші, а також ударники, покликані до літератури.

Президія Ради доручила секторові поповнювати список авторів кращими письменницькими силами, охоплюючи для цього, так Харків, як і периферію.

На ближчий час бюро намітило скликати загальні збори авторів-естрадників з представниками закладів установ, зацікавлених у справі естради — на зборах буде поставлено і обговорено доповідь про сучасний стан естради про шляхи її дальшого розвитку.

▽ *Спільна практична робота Всеукраїнському з театрами*. В буд. ім. Благинного відбулися сильні збори про зиді та драмсектору Всеукраїнське для керівництвом Театру Революції ім. ХМРПС. Збори розглядали тематично пертурбарій план Театру Революції на 1932-33 р-р.

Театр Революції завжди орієнтувався на твори драматургів, членів пролетарських літературних. Тепер, після історичної постанови ЦК ВКП(б) від 23-IV ц. р. театр має намір спертися на ширші письменницькі кола.

Театрові не робилося закидів щодо загального спрямування його роботи, щодо ідейних засад його творчості, бо типова практика театру була скерована на виконання завдань, поставлених перед мистецтвом, зокрема перед театром — партією.

І саме через це керівництво театру вважало за непотрібне і зайве ревізувати переїдений творчий шлях.

На наступний сезон театр накреслив висвітлити на кону такі теми:

Розгорнутий соціалістичний наступ — тема розгалужується на підтеми: а) Боротьба робітничої класи і всіх трудящих за будівництво Дніпростану, б) Криворізький рудний басейн, в) проблема кадрів, г) історія ХПЗ, д) організаційно-господарське зміщення колективів, е) боротьба з посухою.

Підгладіть роковини Жовтня — театр вважав за потрібне дати п'єсу, що висвітлювала б Жовтень у Харкові.

Небезпека війни та інтервенції проти РСРР. Міжпартиї революційний рух — а) Революційний робітничий рух у Німеччині, б) на Далекому Сході.

Комсомольська тематика — комсомол — виробничий сила на виробництві.

Роль партійної організації в громадянській війні.

Трудящі маси і їх матеріальний стан на кінець 21 п'ятиріччя.

Класичний театр.

Сезон у театрі починається і пересна. До цього часу вирішено вже спільно з постановками таких п'єс: а) «Мігма» — Довгил'я; б) «Ета» — Левітін; 3) «Амліада» — Р. Пример, тема II - боротьба з посухою, с. т. п'єс з циклу творів, що

трактують питання соціалістичної реконструкції сільського господарства.

Назваві п'єси театр опрацює.

Крім цих п'єс розглядає театр також п'єсу "Німецьчина" В. Вишневецького та "Турбіни" Володимира Кузьмича.

▽ **Заньківчани в Харкові.** Влітку, в помешканні театру "Березіль" гастролював протягом 2 тижнів держтеатр ім. Заньковецької, що в вересні відзначатиме свою десятирічну роботу.

До Харкова театр приїждить вдруге. Преса і глядацька громадськість дали театрові під час його минулого приїзду найкращу оцінку і відзначили заньківчани, як один з найсильніших містських закладів.

Ця оцінка не випадкова і не перебільшена. Театр рік-у-рік зростає, невпинно поліпшуючи свою роботу, дбаючи про добір репертуару, виховуючи режисерські та акторські кадри та провадячи величезну масову роботу. Протягом десятих років театр бачили в себе і найбільші центри України і її найглухіші закутки. Аж до останнього часу театр працював, як пересувний, а оце два роки його прикрипили до певного місця. Театр стало тепер грає в Запоріжжі. Серед робітників він набув величезної популярності і робітничий глядач кожному нову постанову театру зустрічає з захопленням.

Треба віддати належне одному з організаторів і незмінному керівникові театру Б. Романючичу.

Використовуючи свій багатий досвід, залучаючи на допомогу широку громадськість, застосовуючи до своєї роботи сувору критику, він разом з колективом театру дав низку дуже цікавих постанов, виховавши одночасно в своєму мистецькому закладі низку молодих режисерів. Деякі з них тепер уже працюють по інших театрах як керівники.

Протягом цього року театр поставив такі п'єси: "Гута", "Страх" та "Запорожець за Дунаєм" (в постанові Б. Романючича), "Справа честі" (режисер Богаченко), "Вячеслав" — комедія Остапа Вишні (режисер Богаченко), "Містечко Ладено" (режисер Іваненко) та дав нову постанову трагедії "Отелло" (режисер Чабаненко).

На наступний сезон театр намічає поставити "Вулицю Радости", "Дівчата нашої країни" — Микитенка, "Пляцдарм" М. Ірчана, "Ета", Левітійну одну клясичну п'єсу і те, що з'явиться кращого на драматургічному ринку.

Наступного року театр гратиме в новому приміщенні, що його тепер закінчують у Запоріжжі.

▽ **Зміни в театрі ім. Шевченка.** На художнього керівника театру ім. Шевченка, що грає тепер у Дніпропетровському, призначено на режисера К. Кошівського. Протягом літа перевели реорганізацію театру в цілому. Зокрема до роботи в ньому залучено ряд нових акторів та поповнено його склад молоддю.

Р І З Н Е

▽ **Шевченко й Франко на поштових марках СРСР.** На всесоюзному конкурсі на поштові марки СРСР одержав першу премію український графік В. Касія.

Він надіслав 4 зразки марок: 1. Тарас Шевченко, 2. Іван Франко, 3. Бригада ударників, 4. Вугільний фронт.

▽ **Харківський Тракторобуд — шеф Народного Комісаріату Освіти.** В червні на Харківському тракторному заводі відбулися засідання колегії Наркомосвіти. На цьому засіданні ХТЗ взяв шефство над Народним Комісаріатом Освіти.

▽ **Ювілей польської газети "Sierp".** В червні святкувала свій десятилітній ювілей польська газета на Україні "Sierp". У святкуванні ювілею взяли участь Фелікс Кон, предтавник Польщі при виконкомі Комінтерну т. Брацько, представники польських культурних і наукових установ України, делегація робітників-подаків і представники польської національної преси в БСРР і РСФРР.

▽ **Видання бібліографічного бюлетеня перекладної літератури.** Міжнародна комісія інтелектуального співробітництва (Commission Internationale de coopération intellectuelle) зняла нещодавно питання про видання міжнародної бібліографії перекладів і звернулася до Міжнародного Інституту інтелектуального співробітництва з пропозицією взяти на себе це видання. Інститут доручив спеціальній комісії скласти план роботи.

Бюлетень міжнародної бібліографії перекладів передбачають випускати раз на три місяці. Крім того, комісія ухвалила низку резолюцій щодо видання перекладів і складання національних бібліографій.

▽ **Новий план "Історії громадянської війни".** Секретаріат редакції "Історії громадянської війни" за вказівками головної редакції переробив план видання "Історії".

В новому плані приділяється значно більше уваги не тільки воєнним епізодам і описам боїв, але також і революційно-економічним та політичним процесам громадянської війни.

План передбачає випуск спеціального тому, присвяченого періоду воєнного комунізму; збільшиться розділ тематики 1917 — 1919 року. Передбачається також художнє висвітлення класової боротьби, що визначає закономірність громадянської війни. Після обговорення в літературних організаціях плану буде передано на затвердження головної редакції.

Ілюстрування "Історії" доручено музеєві Червоної Армії і Музеєві Жовтневої Революції, що вже розпочали збирати плакати, фотографії та інші матеріали. До 1 січня 1930 р. до секретаріату редакції надійшло понад 300 рукописів.

Роботу щодо складання окремих томів передбачається місцевим організаціям.

Так наприклад збирання матеріалів про боротьбу з Юденичем передано Ленінградському Обкому Парті.

ЗАХІДНЯ УКРАЇНА

▽ **Нищення української культури.** Після ліквідування польсько-фашистською владою майже всіх українських сільських товариств і читальень на Волині, почався дикий наступ в Галичині. 6 червня польські старости розпустили і заборонили діяльність філій Просвіт у Скалі, Грималові і Боршеві, тобто на величезній смузі галицького Поділля, здовж Збруча.

Одночасно поліція перевела широкі труси в сільських читальнях, що за статутом належали до

згаданих фільм. Поліція забрала бібліотеки цих читальень, ніби тому, що в них мали знаходитися книжки „протидержавного змісту“. До тих книжок зачислили польські фашисти навіть „Кобзар“ Шевченка, навіть довоєну „сторію української літератури“ та Франкову казку для дітей „Лис Микита“.

▽ **Противоєнна акція.** 6 червня ц. р. відбулася у Львові конференція українських, польських і єврейських представників літератури, науки, театру, музики і пластичного мистецтва. Конференція привітала почин великих письменників Ромен Роллана, Адрі Барбюса і Максима Горького скликати Міжнародний Війновий Противоєнний конгрес та прийняла резолюцію, що в ній ствердила безпосередню загрозу нової імперіалістичної різанини та небезпеку нападу на Радянський Союз.

Конференція закликає західно-українське робітництво, селянство й трудящу інтелігенцію всіма зусиллями протиставитися інтервенції проти країни Рад і вибрати противоєнний комітет, що мали б за завдання повести противоєнну кампанію.

Противоєнні постанови прийняв також цілий ряд профспілок, як от малярів, цукерників, металістів, залізничників тощо. Текст відозви надруковано у 1 числі журналу „Widnokregi“.

▽ **Новий двотижневик.** 13 червня ц. р. появився у Львові новий двотижневик польською мовою, присвячений сучасній культурі — „Widnokregi“. Перше його число сконфісковано трохи не все, а відповідального редактора М. Буха арештовано.

▽ **Новий журнал єврейського письменства на Західній Україні.** Наприкінці м. р. у Львові зачав виходити новий єврейський журнал — „Onhoj“ (Початок).

У вступній програмовій статті першого номеру (вийшов у листопаді м. р.) редакція зазначила:

„Наш журнал буде початком єврейського пролетарського письменства на західно-українських землях. Він гуртуватиме всіх єврейських пролетарських письменників, притягатиме початкуючих авторів і робітників цілого краю. Наш журнал виріс з економічно-класових відносин і служиме робітничій класі сточки на базі діалектичного матеріалізму“.

Журнал з першого номеру зазнав цензурних утисків (в першому номері сконфісковано було 15 сторінок).

Журнал містить крім літературно-художнього матеріалу (поезії, проза), статті на політичні, гро-

мадські тощо теми. Багато подає також матеріял інформаційного характеру так Західної України, як і з України радянської та цілого Союзу.

▽ **Виставлення режисера Льва Шіллера.** Наслідком виставлення „Кричи, Китаю! Третьякова, нового оформлення „Срібного сну Сальомеї“ Словацького й підписання противоєнної відозви усунуто Льва Шіллера з посади головного режисера Великого міського театру у Львові.

▽ **Виставка сучасної української графіки.** У місяці червні мистецький гурт „Асоціація незалежних українських митців“ (АНУМ) zorganizував у Львові в залах музею наукового т-ва ім. Шевченка оригінальну виставку сучасної української графіки.

Виставка мала великий успіх і звернула на себе увагу чужинців.

Місцева чужоземна преса помістила про виставку дуже прихильні статті, а значні мистецтва були здивовані кількістю наших мистецьких сил і високою якістю численних експонатів.

Виставка дала огляд праці більш як сотні митців і понад тисячу творів; вона мала чотири основних відділів: оригінальну графіку, праці Нарбута та експозицію загрозливих державних паперів України, третій відділ — книга, окладника, оздоба та ілюстрація, четвертий — екслібрис.

У виставці взяли участь в найбільшій мірі члени АНУМ, далі найближчі прихильники цієї організації, що постійно працюють на чужині (Берлін, Париж тощо) і митці Радянської України, твори яких були репрезентовані переважно обгортками книжок радянських видав.

Варто зазначити, що на цій виставці виступила значна кількість жінок митців. Находимо такі жіночі імена: Олена Кульчицька, Ярославка Музика, Олена Сахновська, Олена Рубасова, Софія Левицька, Софія Зарицька, Надіппинська-Бойчук, Олена Вильзюк, В. Єніна, М. Котляревська, Л. Кривинська, Т. Москалева та Розанова.

▽ **За рисунок протидержавного змісту.** У червні ц. р. переведено труси й арештування поміж студентами краківської Академії Мистецтв. Особливу увагу спинала влада на Л. Левицькому, що в його майстерні знайдемо карикатури, які демаскували капіталістичну систему.

Проти ув'язнення Л. Левицького студентська молодь Академії і проф. Богуш склали протест у виді відкритого листа.

Згадувані рисунки Левицького показували нещодавно на прилюдній виставці й нагороджено їх.

ПО РЕСПУБЛІКАХ СРСР

БІЛОРУСЬ

▽ **Підсумки й перспективи культурного будівництва.** До імперіалістичної війни в Білорусі не було жодної національної школи. Тепер відкрито 252 єврейські школи, 258 — польських, 24 — латвійських, 11 — литовських, 23 — українських, 9 — німецьких, 85 — російських.

Плянком другої п'ятилітки передбачено охопити все населення до 45 літнього віку загальним обов'язковим навчанням обсягом школи — нотириольти.

Широко буде розгорнуто сітку клубів і бібліотек.

Кількість центральних газет зростає з 16 —

1932 р. до 23 — 1937 р., районних — 75 до 85, багатотирижков — з 103 до 350.

Кінофікація Білорусі в основному має бути вивершена 1937 року. Крім того передбачається велике розгортання радіобудівництва та радіозв'язку.

▽ **Десятиліття польського педагогічного інституту.** Дня 28 червня ц. р. Польський Педагогічний Інститут в Менському святкував десятиліття свого існування.

На протязі того часу скінчили Інститут близько 1.000 учителів.

Поточного року інститут поширює свою діяльність і щороку буде випускати 200 учителів.

ЗАХІДНЯ БІЛОРУСЬ

▽ *Розгром білоруських організацій і шкіл.* Польський фашизм заходився біля цілковитої ліквідації останньої національно-культурної організації білоруських трудящих мас — "Товариства білоруської школи". Ця масова організація, що виникла ще 1921 року, утворила в Західній Білорусі кілька сотень білоруських шкіл, велику сітку хат-читальень, бібліотек, драматичних і музичних гуртків, тощо.

Білоруські націонал-фашисти (група Островського, Луцкевича, Акіньчица), за повної підтримки польської охорони, вчинили кілька спроб перебрати керівництво Товариством білоруської школи до своїх рук. Ці спроби однак зазнали цілковитого провалу. 12 травня скликано з'їзд Товариства білоруської школи. Більшість делегатів, що прибули з місць, були прихильниками революційного національно-визвольного руху. З'їзд поліції розігнала. На діячів білоруської школи посилювалися репресії. Поліція закрила найстаріший гурток Т-ва білоруської школи у Вільні, заарештувала все правління і перевела низку нових масових арештів у Вільні та на провінції.

Поряд з розгромом культурних національних організацій, охоранка заходилася біля остаточної

ліквідації рештків білоруської школи. Закрито білоруську гімназію в Клясцоту, закрито єдину вчительську семінарію у Вільні, підготовляють остаточну ліквідацію останніх двох білоруських гімназій у Вільні і Новогруді.

1931 року видано декрета президента Польської республіки Мосцицького, що забороняє на протязі 7 років відкривати білоруські школи. В польських школах проводиться примусова колонізація білоруських дітей.

Водночас з колонізацією та посиленням національного гноблення, продовжується колоніальний грабівж країни, в наслідок того убогіє трудяща людність Західної Білорусі.

Драконівські заходи польського фашизму скеровані проти рештків легальних організацій національно-визвольного руху зустрічають відсіч мас. Про це свідчать широкі виступи трудящих мас в місті і на селі Західної Білорусі під прозодом комуністичної партії: поширення фронту економічних страйкових боїв, масові демонстрації і сутички з поліцією, масові зречення податків на селі, широка боротьба мас проти польської окупаші.

Р.С.Ф.Р

▽ *ГІХЛ до ХV-тих роковин Жовтня* — випустити у світ альманах "Армія мирового октабрія" (30 друк. аркушів), присвячений Червоній армії. В альманахові будуть надруковані кращі твори радянських письменників на оборонні теми.

▽ *Друга п'ятилітка ОГІЗ'у.* Центральна комісія ОГІЗ опрацює другу п'ятилітку ОГІЗ; мінімальний варіант її передбачає потроєння продукції ОГІЗ'у на кінець другої п'ятилітки.

Проектують великий зріст продукції краєвої і національної книги.

Аналогічні комісії для укладання другої п'ятилітки утворено по всіх видавництвах, що входять до системи ОГІЗ'у, треста "Поліграфкнига" і КОГІЗ. Цим комісіям запропоновано опрацювати і подати до Центральної Комісії ОГІЗ'у такий варіант своєї п'ятилітки, який забезпечував би цілковиту потребу читачів у літературі в другій п'ятирічці.

▽ *Збірка творів Гете.* З накресленого видання 13 томового зібрання творів Волфганга Гете вийшло два томи. Разом виворочено і дано до друку черговий третій том. До цього тому вийшли п'єси в прозі Гете: "Егмонт", "Клявіго" тощо. Виготовлено для окремого видання "Фавста" в перекладі Валерія Брюсова. Перша частина "Фавста" незабаром вийде з друку.

▽ *Художня література мовами національних меншостей.* ГІХЛ цього року вперше заходиться біля видання художньої літератури мовами малих націй.

Найближчим часом вийдуть з друку перші книги художньої літератури мовами: асирійською, комі, марі-горній, чиганською і іншими.

▽ *Склад керівних органів Московської спілки рад, художників.* В останніх днях червня відбулися перше засідання московського правління радянських художників. Правління затвердило секретаріат, у складі т. т. Вальтер (голова), Штеренберг, Перельман, Фрейберг, Рязький, Юон, Морр; кандидати: Точилин, Дейнека, Лентулов. До складу оргбюра увійшли т. т. Перельман,

Штеренберг, Лентулов, Пашков, Кузнецов, Дейнека, Богородський, Рязький, Юон, Григор'єв, Рабінович.

▽ *Конференція в справі плану розвитку мистецтв.* В червні (12-15) в Москві відбулася конференція, скликана народним комісаріатом освіти в справі 2-го п'ятилітнього плану розвитку мистецтв.

В роботах конференції взяли участь представники письменницьких і художніх організацій, представники ІЗОГІЗ'у, МУЗГІЗ'у тощо.

▽ *Утворено театральну раду.* При секторі мистецтв Наркомосвіти утворено Театральну раду, що є народним органом. Рада складається з представників театральної громадськості, робітників підприємств і театральних робітників.

На першому засіданні Театральної ради було затверджено план робіт ради. Найближчим часом рада має обговорити такі питання: п'ятилітка театральних кадрів, методологія театральної роботи сектора мистецтв, готування робіт до ХV річницї Жовтня, реконструкція роботи художньо-політичних рад, план капітального обслуговування робітників театру, видавничий план театрів тощо.

▽ *Опера Рімського-Корсакова "Золотий когутик" (Півень),* що за парських часів була ставлена з великими купюрами царської цензури, буде поставлена вперше з повним текстом у Великій Опері в Москві. В основу лібрета покладено революційні події 1905 року і байку Пушкіна той ж назви.

▽ *Виставка документів з історії заводів і фабрик.* В перших днях червня московське обласне архівне управління відкрило виставку архівних документів з історії заводів і фабрик.

▽ *Центральний музей народознавства до річницї Жовтня.* Центральний музей народознавства готує до ХV-х роковин Жовтня велику виставку — "Національна політика ВКП(б)". З цієї метою нещодавно відправлено експедиції наукових співробітників до Бурят-Монголії, Казакстану, Узбекістану і республіки Німців Надвожля.

▽ *Десятиліття Ойротії.* Декретом Все-союзного Центрального Виконавчого Комітету від 1 червня 1922 року утворено Ойротську автономну область, відлучену з колишньої Бійської округи Західно-Сибірського краю. Ойротська Авт. Обл. в південній частині краю (Гірський Алтай) і обіймає територію в 105 тис. кв. кілометрів з високогірським рельєфом, багатими ознаками корисних копалин, з майже неаймайними величезними лісними масивами цінної деревини (кедр, сосна, модрина).

Чудові пасовиська з малим сігровим, настилом у південній частині Гірського Алтаю сприяли розвиткові скотарства у кочевників ойротів-алтайців. Здоровий гірський клімат здавна вабив десятки тисяч людей на відпочинок, поправляти своє здоров'я.

Алтай знають тільки поглядно його чарівної природи. Але мало хто знає про надрі Гірського Алтаю. Алтай мало вивчено з погляду його продукційних сил.

Тільки тепер розпочато розшуки надр Ойротії, що довели наявність таких корисних копалин, як золото, мідь, кришталь, азбест, тощо.

Триста років тому ойроти-алтайці були під ярмом хинського богдыхана і російського царя, платили данину тому й другому (дводанники). Не менш були ойрати пригнічені і своїми зайсанами (старостами родів) та баями, що мали необмежену владу. Всі найкращі пасовиська були загарбані владиками.

Років 150 тому ойроти-алтайці за договором царської Росії з Хінгою стають „одноданиниками“. Але від цього добробут ойротів-алтайців аж ніяк не покращав. На початку XIX століття до Гірського Алтаю посувається російський капітал. Церква в особі місіонерів, і тут творить своє кубло, Ошуканство, насильницькими заходами, за допомогою канчука, пристана та зайсана — місіонери запроваджували християнство серед алтайців.

З місіонерством з'являються школи суто релігійного напрямку. Місіонерська школа випускала малописьмених людей, в ривих посібників царизму, фанатиків релігійного дурману. Поряд з цим, місіонерство будувало монастирі, захоплювало землю, оподатковувало алтайців, що опинялися на загарбаній землі.

Експлуатація алтайців від місіонерів, купців, приставів, зайсанів, баяв, усього російського царського чиновництва не здала меж.

З цього рабства ойрот-алтайців визволила Жовтнева революція. Характеристичною особливністю Ойротії є те, що громадянська війна тут, на Алтай, затяглася до початку 1923 року, і це, звісно, позначилося на всьому господарчому та культурному будівництву Ойротії. Тоді, як більшість національних республік і областей за мирних обставин налагоджували господарче і культурне життя, в горах і лісах Алтаю гриміли гармати, лилася кров трудящих мас Алтаю за радянську владу.

Основним спрямуванням господарства Ойротії є скотарство. Ще й на сьогодні половина тубільного ойротського населення кочує. Значна кількість скоту та прекрасні природні кормові умови — найкращий стимул для розвитку надалі цього напрямку сільського господарства.

Будиний зріст колективізації сільського господарства спричинився до ряду істотних змін у провадженні скотарства.

Перші паростки колективізації в Ойротії припадають на 1925 р., коли було організовано 9 колгоспів, до яких увійшло 323 господарства, 1926 р. — 26 колгоспів з 515 господарствами і 1927 р. — 29 колгоспів з 581 господарствами.

1925-27 р. до колгоспів входило виключно російське населення.

За даними на квітень 1932 р. в Ойротії колективізовано 50,3% господарств.

Значні досягнення має Ойротія на ділянці культурного будівництва. Так, 1931-32 р. запроваджено загальне початкове навчання на території всієї Ойротії.

За минулі десять літ значно зросла мережа шкіл. Якщо до утворення Ойротської Автономної країни на її території було 56 шкіл, та на десяту річницю Ойротії — автономної країни, мається 201 школа, з яких 77 алтайських, 51 мішаних і 81 російських. Цими школами охоплено понад 15 тисяч дітей шкільного віку, що становить 86% дітей цього віку.

Крім мережі шкіл першого ступня на території Ойротії за минулі десять літ організовано мережу шкіл підвищеного типу і шкіл професійної освіти. Початок закладу шкіл підвищеного типу припадає на 1926-27 р. Цього року були організовані 1 ШКМ, 2 семилітки, 1 школа II ступня. В цих школах навчалось 416 чол., в тому числі 118 алтайців.

За п'ять років впертої боротьби за підвищення і професійну освіту партійні і радянські організації досягли значних успіхів, і на 1932 р. Ойротії вже має 18 шкіл підвищеного типу, в тому числі: педагогічний технікум, зооветеринарний технікум, колгоспський інститут, робфак, художня школа, радпартшкола, школа II ступня, комбінат кооперативної освіти і 10 шкіл колгоспської молоді.

Школами підвищеного типу охоплено близько 2.500 чол. з яких 51% алтайців.

На день утворення Ойротської автономної області було тільки 63 вчителів. 1922 року Ойротія має 426 вчителів, з яких 184 алтайців і 15 казаків.

Поширено сітку політико-освітніх установ. За даними поточного року в Ойротії 36 хат-читалень, 33 юрт-пересовок, 18 бібліотек, з яких 10 бібліотек в районах і 8 в столиці країни в м. Улаані; 61 бібліотека-пересовка і понад 200 червоних кутків.

Організовано сітку кін і радіоустанов про як до революції алтайці не мали повятти. На сьогодні в Ойротії 29 кінопунктів і понад 100 радіопунктів.

Розгортають мережу дошкільних установ, кількість яких доходить до 151. Відкривають дитячі садки, дитячі майданчики тощо.

Перелічені досягнення в царині культурного будівництва і поширені потреби трудящих мас Ойротії стоять перед партійними і радянськими організаціями ряд невідкладних завдань, рішення яких є черговою роботою сьогоднішнього дня. Зріст кількості шкіл потребує поширеного будівництва шкільних приміщень, бо значна кількість шкіл перебуває в непристосованих приміщеннях. І якщо 1923 року на культурні залоги за бюджетом було асигновано 74.500 крб., і видатки на народню освіту на 1 чол. населення становили 66 коп., то 1931 р. було асигновано на справу народної освіти 1.659.000 крб. а 1932 — 2.517.000 к

і видатки на 1 чол. наслення становлять 22 крб. 60 копійок.

До поданого треба ще додати, що ойроті вперше в історії дістали свою ойротську письменність, ойротську (латинізовану) абетку, мають три газети ойротською мовою.

До революції в Ойротії не було медичної допомоги; справою охорони здоров'я населення віділи шамани та знахарі, і як наслідок цього — значне поширення соціальних хвороб, зокрема венеричних, очних тощо.

ЗАКОРДОННА ХРОНІКА

АМЕРИКА

▽ П'єса про безробіття в буржуазному театрі. В ньому-йоркському Менсфілд-театрі, одному з театрів на вулиці Бродвей, була поставлена п'єса Пауля і Клер Сифтон — „1931“ — що трактує актуальну тему американського безробіття 1931 року.

Розуміється, буржуазна критика на один голос виглобляла, що „1931“ — погана п'єса, гниуча п'єса, що відображує „громадське лихо безробіття в надто загострених тонах і не показує ніякого виходу“. Деякі критики просто писали, що це пасквіль на Бюро допомоги безробітним.

Великою хибкою п'єси, на думку журналу „New Masses“ є те, що воно не подає ніяких ознак свідомости зусиль з боку робітничої маси, не відбиває її класово-свідомої активності.

▽ Смерть письменника Генрі В. Фішера. В Маймі на початку червня кинувся з дев'ятого поверху готелю і заподіяв собі смерть 77-літній Генрі В. Фішер, автор багатьох книжок, між ними кількох, в яких списує приватне життя європейських монархів. Нимець з роду, Фішер був довгі роки кореспондентом американських газет та європейських столичних. Причиною самогубства були зайдні, до яких він потрапив в останніх роках свого життя.

▽ Відозва до письменників і журналістів. Робітниче Освітнє Карпатське Т-во в Торонто

На десяту річницю Ойротія вже має 10 аймахів і 1 обласну лікарню. Є 6 консультатій і 4 гінекологічно-фельдшерських пункти.

Господарчі та культурні заходи в Ойротії втираються в питання одягання кочового та напівкочового алтайського населення.

Основна робота рад Ойротії тепер — це за допомогою краєвих та центральних органів, в найкоротший час перевести алтайців на осідле життя.

ЗАКОРДОННА ХРОНІКА

АМЕРИКА

видає „Карпатський Альманах“, присвячений історії й сучасному становищу Підкарпаття. Т-во прохає надсилати до Альманаху матеріали: з історії українських земель, зокрема Карпатської території (про Лемківщину, Бойківщину й Гуцульщину, тощо), з етнографії та сучасного економічного і політичного життя.

Робітниче Освітнє Карпатське Т-во існує три роки. За цей час Т-во здобуло поперек сотні членів і членкинь, але можна було б досягнути більше, калі б була відповідна пропагандистська література. Цю прогалину має заповнити „Карпатський Альманах“.

В Сполучених Державах Америки виходить газетка слов'янським жаргоном для виходців Лемківщини під назвою „Лемко“. Її редагує Д. Вислоцький — „Ванько Гулянка“, москвофіл. Ця газетка віддає робітників-імігрантів з Лемківщини від класового фронту.

Робітниче Освітнє Т-во в Торонто запрошує українських пролетарських письменників і журналістів узяти участь в „Альманахові“, щоб книжка могла з успіхом протиставитися Замахам на іммірацію з Лемківщини, Бакіївщини й Гуцульщини.

Матеріали слати на адресу: Workers Educational Carpathian Society (W. Cheluk), 800, Bathurst St., Toronto 2, Ont. Canada.

ЛАТВІЯ

▽ З фронту пролетарської літератури. Найбільша роль в пролетарській літературі Латвії за останнє десятиліття налажить Лінарду Лайценсу. Обумовлюється це тим, що Лайценс

найпопулярніший серед латвійських письменників, — незмінно підтримуючи тісний зв'язок і співробітничавши з революційним пролетаріатом та його організаціями, — свідомо і без естетичного аристократизму підкоряє свою літературну творчість вимогам поточного моменту революційної боротьби. До цього треба додати, що Лайценс, щодо так би мовити, техніки літературної праці — виключно явище в латвійській літературі, яке стоїть поза межами досягненості латвійських буржуазних письменників, для яких стиль і конструкція твору править за мету.

Лінард Лайценс — поет, прозаїк, драматург, публіцист, критик.

Його речі, призначені для робітничої сцени, побудовано в плані агітаційних творів на актуальні теми класової боротьби, що викривають перед глядачем з революційних позицій господарчі і політичні відносини капіталістичного суспільства та їхній обопільний зв'язок.

Вірші письменника, ламаючи традиційний розмір, дають чітко окреслені образи. Прозаїчні

твори побудовано надзвичайно просто, без лірики і патосу, з чіткою ниткою розповіді, міцно пов'язаною з основною ідеєю твору.

Деякі твори письменника відомі радянському читачеві.^{*)}

Нині накладом ГИДЛ'у російською мовою виходить збірка творів Лайценса. В передмові цього видання більш-менш докладно характеризовано його твори і творчу методу.

1928 року Лайценс організував був журнал „Kraisa Fronte“ („Лівий фронт“), присвячений літературі, критиці й іншим питанням пролетарської культури.

„Kraisa Fronte“ — перший журнал революційної літератури післявоєнної Латвії. Своє існування журнал почав раніш своїх колег інших країн, Німеччини тощо.

З одного боку, це була відважна і ризикована справа, яка давала надію сподіватися на успіх

*) Українською мовою: Лінард Лайценс. — На Алжирській газеті. ЛІМ — 1931. ст. 40. Ц. — 15 к. Лінард Лайценс. — Батьківщина. ЛІМ — 1932. ст. 32.

Російською: Лінард Лайценс. — Каменем в око. Раб. изд-во „Прибой“. Л — 1927. ст. 116.

тільки завдяки тому, в що робітничих професійних і культурних об'єднаннях було переведено за активної участі Ляйпенса і покійного революційного поета Паєге велику виховну роботу, і що до лав революційних борців вступило молоде покоління, яке намагалося виявити себе і в літературі.

З другого боку — тільки з утворенням „Kraisa Fronte“ зайшла можливість об'єднати ці молоді з робітничого шару літературні кадри і мати передумови для подальшого їхнього розвитку. Журнал не завжди мав можливість виходити регулярно, бо „терпів не тільки від матеріальної скрути, але й від того, що редактора — Ляйпенса частенько ув'язнювали. Проте, не дивлячись на жорстокі репресії, буржуазії не пощастило ані знищити журнал, ані припинити розвії латвійської пролетарської літератури.

Правда, грудневий номер журналу за 1930 рік було конфісковано і надалі журнал припинив своє існування. Але з 1931 року замість „Kraisa Fronte“ виходив „Tribune“ („Трибуна“).

Кадри молодих письменників, що згуртовані біля „Tribune“ порівняно численні. Поетів пишуть Андрей Балодіс, Юл. Іє, І. Северс, К. Лугандс, В. Булос і ряд інших. З нарисами, нотатками, теоретичними і критичними статтями з питань літератури, мистецтва тощо, виступають І. Северс, Е. Каліс, Юл. Іє, Е. Судманс, К. Приватс, О. Янкус, Аліса Сікманс, Е. Фросс, А. Лекабон тощо. Поки що не всі з них володіють своїм витворенням стилем, але певна частина творів дає змогу говорити, які конкретні питання і яка тематика приваблюють молодого автора.

І з цілковитою певністю можна говорити про розвиток журналу в цілому а, відтак, і про розвиток всього авторського колективу.

НІМЕЧЧИНА

▽ *Антивоєнний мітинг німецьких письменників.* Наприкінці червня ц. р. в Берліні заходами „Спільки оборони інтересів німецьких письменників“ відбувся мітинг на тему „Письменник і Війна“. Велика зала, де відбувався мітинг була переповнена.

Ряд письменників, що перебувають не в Берліні, надіслали листи, в яких рішуче виступають проти нової імперіалістичної війни. На особливу увагу заслуговують листи Стефана Цвайга і Франка Тисса, які категорично висловлюються за підтримку Радянського Союзу на випадок антирадянської інтервенціоністської війни.

Відомий публіцист Корбах, який виступав на мітингу, заявив, що пацифістський рух в Німеччині в розпачі. Шлях до нової війни заславо красними пацифістськими принципами.

Корбах підкреслив, що наколи пацифісти не розуміють, що причиною нової війни є капіталістична система, то нова війна буде для них такою ж несподіваною, як і війна 1914 року. Деякі з присутніх на мітингу, в тому числі Арнольд Цвайг, намагалися виступити на оборону буржуазних пацифістських настанов, що викликало бурхливе заперечення з боку більшості присутніх. Проти цих пацифістських настанов виступив Карл-Август Вітфогель, який виклав погляд революційних письменників і закликав усіх присутніх

Серед молодих авторів нема кабінетних письменників і кожен з них посідає своє місце на позиціях класової боротьби, докладаючи всіх зусиль виконати також і в своїй літературній діяльності всі вимоги, що постають у боротьбі робітничої класи.

▽ *Латвійські письменники і громадські діячі вітають скликання антивоєнного конгресу.* Латвійські радикальні письменники і громадські діячі опублікували відозву проти війни. У відозві говориться:

„Інтереси латвійського народу і держави вимагають певної антивоєнної політики. Остання світова війна ставила під серйозну загрозу існування латвійського народу. Нові сутички великих суспільств неминуче втягли б і Латвію у війну, бо ми не повинні забувати своєрідного географічного становища Латвії у Балтицького моря, де за всіх часів перехрещувалися шляхи держав, що воювали.

Сучасний момент зобов'язує найширші латвійські маси твердо виступити проти всіх тих тенденцій, що хотіли б втягнути Латвію у війну. Тому ми вітаємо ініціативний антивоєнний комітет, великих письменників — Анрі Барбюса, Ромена Роллана і других, що скликають міжнародний антивоєнний конгрес. Разом з тим висловлюємо глибоке переконання, що тільки заохочуючи мирну політику в міжнародному житті, ми забезпечимо культурний і господарчий розвиток нашої країни і її добробут“.

Відозву підписало багато видатних латвійських письменників і громадських діячів, серед них: Антон Біркерс, Петро Біркерс, Андрій Курійс, Павло Розіт, Андрій Упіт, професор Зеліт і багато інших.

безперестано викривати готування до нової імперіалістичної війни і разом з робітничою класою боротися проти плянів інтервенції.

Одностайно ухвалено резолюцію, в якій між іншим говориться: „Палії війни в усіх капіталістичних країнах загрожують культурі і миру.

Одночасно по всьому світу розвивається чорною хвилею реакція. Письменники, що зберігли чуття свободи і готовності до боротьби, мусять виконати свій священний обов'язок провадити всіма засобами, що вони мають, боротьбу проти загрози нової світової війни, мусять об'єднатися з усіма прошарками населення, які дійсно ладні боротися проти війни і проти небезпеки, що загрожує будівництву СРСР“.

▽ *Заява Віктора Марперіта.* Нещодавно в Берліні перебував відомий французький письменник і публіцист Віктор Марперіт. На бесіді з представником лівой „Berlin am Morgen“, письменник між іншим заявив: „Реакційна політика капіталістичних урядів, ясна річ, не спроможна розв'язати величезної економічної кризи. Як і як і Ромен Роллан та Анрі Барбюс, вважаю, що кулемети зрештою обернуться проти своїх урядів. Розпадатиме буде жажна. Я — пацифіст і знищення кожної людської особи викликає в мене жагучий біль, але я свідомий того, що неминуча розпалата не обійдеться без кривавих жертв“.

▽ Десятий міжнародний конгрес Пенклубів. У другій половині травня, протягом п'яти днів у столиці Угорщини—Будапешті працював X-й міжнародний конгрес пенклубів. Назва пенклубів (PENclub) походить від перших літер, репрезентованих у цих клубах: публіцистів (Publicists), есеїстів (Essayists), і новелістів (Nouvelistes), а також від слова „pen“ з латини — перо.

Пенклуби, що існують у 49 країнах і які об'єднують у своїх лавах 3.000 письменників, вийшли як об'єднання пацифістські настроєних літераторів, що стоять „позапартійною“.

Ювілейний будапештський конгрес пенклубів дуже добре характеризує фізіономію цієї організації „майстрів культури“, чия „аполітичність“ покликана бути заслоною їхнього політичного служіння інтересам своєї капіталістичної класи.

У своєму вступному слові голова міжнародного об'єднання пенклубів Джон Гелсворсі напослідливо підкреслював: „Пенклуб відстоює той принцип, що його члени не можуть писати і взагалі не можуть мати нічого спільного з усім тим, що сприяє виникненню війни. Щодо політики Пенклуб стоїть на позиції миру. Пенклуб немає нічого спільного з державною і партійною політикою і не може бути використаний в державних або партійних інтересах“.

У цілковитій відповідності до звичаїв Ліги націй делегати різних країн у Будапешті боролися погляди своєї буржуазії.

„Ми — єдина людська каста, — гордовито заявляв у своїй доповіді угорський поет Михаель Бабич — що, необтяжений інтересами і релігійно воєвничої групи або релігійної громади, каста, яка репрезентує лише інтереси і релігію духу і правди.“

Ми стоїмо поза націями, бо замість того, щоб їти за ними, ми ведемо їх і формуємо їх дух. Або ще більше, ми живемо в їх душі, як сумління, адже ніщо в світі так пильно не потрібне народам“.

Як то п.п. з пенклубу уявляють „лише інтереси і релігійно духу і правди“, кривомовно показав виступ французького письменника Крємьє. Для цього „аполітичного борця за мир“ священною непорочністю є Версальський мир — основа поневолення Німеччини і гегемонія французького імперіалізму в Європі.

Югославський представник Стефанович боровив той погляд, що тільки національні ідеали, себ-то служіння інтересам своєї національної буржуазії можуть запалити літературу.

На конгресі головував президент угорської академії наук Берцвечі. Берцвечі — кольоритна особа. Це — призначенець пануючої в Угорщині

фашистської ватаги. Він опинився головою конгресу в наслідок усунення (за безпосередньої участі уряду) опозиційних письменників, що стояли раніш у кермі угорського пенклубу.

На конгресі вперше був репрезентований не-давню організований італійський пенклуб.

Виступавши в його імені футурист, запеклий поборник фашизму і смертельний ворог Маринетті, вихваляв „свободу творчості“ в Італії і співав дитирамби Муссоліні. Ніхто не знав його на глум, і тільки один Ернст Толлер мав „безтактність“ запитати конгрес, як пов'язується принцип аполітичності пенклубів з виголошенням і спокійним вислухуванням фашистських промов.

За це „зухвальство“ Берцвечі позбавив Толлера слова, але потім під натиском багатьох делегатів змушений був дати йому змогу закінчити свою промову. Толлер висловив протест проти переслідування лівих письменників у фашистських і напівфашистських країнах і заборони їхніх творів. У Німеччині заборонено фільм за романом Ремарка „На західному фронті без змін“, книжку поезій „Червоні сигнали“ і інша революційна література. В Англії заборонено „Уллс“ Джемса Джойса. У Франції проти Аррагона розпочато справу за єдиний вірш. Розпочато також справу проти угорських перекладачів роману „Повернення“ Ремарка. Перекладачі Саду тортур“ Октава Мірбо засуджені за порнографію на чотири місяці ув'язнення кожні і мають відсидіти цей термін. Перекладача „Компаньйона“ Маргерита також засуджено на ув'язнення, а один письменник дістав не більш і не менш, як шість років в'язниці за використання революційної штати.

Одмітно, як конгрес поставився до виступу Толлера. Відчит його виступу передають так: „Толлер (Німеччина) запевняв, що в різних країнах письменників переслідують і оголосив список імені кинутих до в'язниці письменників Німеччини, Франції та Італії“. Стиль від початку до кінця цього відчиту — справжній шедєвр. Для законослужняних буржуазних письменників, що зібралися на конгрес, не існує переслідування лівих письменників. Абсолютно реально кинуті до тюрем письменники для них ніби ув'язнені. Для викінчення картини лишається ще відмітити низьку вкляність конгресу перед угорською фашистською олігархією. Увесь конгрес за винятком Толлера ходив на уклін до кривавого диктатора Хорті.

Конгрес виконав певну роль. Пенклуб ще раз викрив себе як літературу гвардію капіталу.

ФРАНЦІЯ

▽ Асоціація революційних письменників Франції. На засадах творчої платформи Міжнародного Об'єднання Революційних Письменників (МОРП) ініціативна група за активної допомоги газети „Humanité“ згуртувала революційні письменницькі сили і оформила остаточно Асоціацію революційних письменників Франції (АРПФ).

З відомих революційних письменників до асоціації ввійшли Поль Вайян Кутурьє, Леон Муссьєак (автор книги про радянське кіно, спів-автор книги „Батько Юлій“), Поль Нізан (автор

кн. „Адан, Арабія“), Жан Фрєвіль (літературний критик „Humanité“), Люї Аррагон, Трістан Ремі й інші.

Французькі сюрреалісти на чолі з Андре Бретоном подали прохання прийняти їх до членів асоціації. Асоціація зажадала від них рішучого розриву з минулою сюрреалістичною діяльністю й беззастережної позиції на платформі Міжнародного Об'єднання Революційних Письменників.

▽ Наймолодша письменниця Франції, а може й цілої Європи, є Жозефа Клоті (Josette Clotis). Її тепер двадцять літ, перші свої новели

видрукувала 1925 року, себто на тринадцятому році життя. Першу свою повість „Зелений час“ почала писати теж в тому часі.

▽ *Заклик до драматургів Радянського Союзу.* У Франції, більш як рік тому утворилася Федерация Робітничого Театру (ФРТФ).

ФРТФ поставила своїм завданням об'єднати всі артистичні й всі робітничі театри Франції, щоб керувати їхньою роботою. Тому, що робітничий театр Франції був спадковим соціал-демократичним буржуазного театру, федерация не може сподіватися від цих самих груп, які складаються з виконавців, робітників політично й художньо достатньо мірою не підготованих, створення нового репертуару відповідного завданням моменту.

Щоб створити репертуар не тільки для французької федерации, але й для всього міжнародного робітничого театрального руху, ФРТФ звертається до драматургів Радянського Союзу з закликом стати до роботи над створенням такого репертуару. Це буде найкращий засіб здійснити зв'язок між СРСР та Міжнародним робітничим театром.

„Ми чекаємо від радянської драматургії на твори малих форм і п'єси, яких робітничий театр зовсім не має. Нам потрібний репертуар, що враховуватиме відсутність у Франції пролетарських культурних організацій. Слід пам'ятати, що робітничий театр примушений грати на поганих сценах, де можна давати лише примітивні постанови.

„Репертуар робітничого театру має показувати робітникам, як треба страйком, єдиним фронтом класи боротися з наступом буржуазії на робітничу класу, з підготовкою імперіалістичної війни, з капіталістичним гнобленням колоній, за революційний вихід з кризи.

„Робітничий театр має так само показувати героїчні зусилля робітників Радянського Союзу, що будують соціалізм, бо, показуючи досягнення пролетаріату СРСР робітникам, акторам капіталістичних країн легше буде залишити їхніх братів по класі на оборону Радянського Союзу“.

З таким закликом Федерация робітничих театрів Франції звертається до радянських драматургів.

„Ми не маємо сумнівів, що цей заклик драматургії Радянського Союзу почнуть та що відповідь на нього — продукція радянських драматургів, — подасть величезну допомогу міжнародному робітничому театальному руху в його боротьбі з капіталізмом та його культурою, в його боротьбі за світову революцію, за Радянський Союз“.

▽ *Монополізація книгарської справи у Франції.* Монополістичні прагнення книгарської фірми „Hachette“ не дають спокою французьким книгарям. Крім промов з цього приводу на останньому з'їзді книгарів і видавців, — орган французьких книгарів „Librairie“ публікує новонайдений документ, що являє собою винувальний акт проти „Maison Hachette“.

Виявляється, що кампанія проти цього монополіста розпочату, ще 1883 року, знову було знято року 1890 — коли Морис Баррес, відомий французький письменник, виголосив блискучу промову в Палаті депутатів про монополію дому Ашет у бібліотеках на залицяннях. Подаємо кілька цитат з цієї промови:

„Ходить про монополію, яку має Дім-Ашет щодо продажу книжок і журналів по всіх вокзалах. Дім-Ашет залишає за собою право продавати лише ті книжки і журнали які схоче. Отже не є справжнісінька цензура.

Книжки, що їх переслідує фірма Ашет — це, на її думку порнографічні, або соціально-шкідливі, що порушують соціальний лад. Сюди потрапили твори Золя, Мопасана, Катюля Мандеса... А в тім, коли книжка добре іде, фірма знімає з неї заборону й сама починає її розповсюджувати аджеж моральна цінність не встоє перед солідним прибутком“.

На жаль доводитьсязначити, що автор статті французького журналу „Librairie“ утримує від наведення тих місць з промови Барресової, де той спинається на заборону „соціально-шкідливих творів“. Проте, саме питання монополії, й цензури, яку віддано до рук однієї фірми, Баррес уважає за політичне, оскільки під загрозу стає ціла книгарська видавнича, читачівська й письменницька справа.

▽ *IX Міжнародний конгрес видавців.* Перший конгрес видавців, що його організувавний померлий Гетцель, відбувся 1896 р. в Парижі. З того часу з'їзди відбувалися по різних містах Європи. Нинішній конгрес представляв був 267 членами від всіх європейських буржуазних держав. Головував на конгресі Люї Ашет, відомий видавець, що посів майже монополістичне місце в французькому книгарстві. Після широкомовних пишних фраз про високе культурне значення видавничої справи й всьляких розшаркувань перед урядом, конгрес поділився на секції й перейшов до чергових питань книжкової комерції, авторського права, видавництва тощо. Закриття конгресу знов подало привід до пишномовної декларації про „Інтернаціональний дух“ який, мовляв, об'єднує всіх робітників книги на базі високих культурних завдань.

▽ *Свято Івана Франка в Рубе.* Дня 29 травня ц. р. культурно-освітнє товариство ім. Тараса Шевченка в Рубе святкувало 16 роковини смерті Івана Франка.

Програма свята була змістом цікава і широка. Старанням управи товариства виданий був відкритий лист до всіх українських робітників м. Руба й околиць, щоб масово взяли участь у святі.

На святі один з членів т-ва склав доповідь ким був Іван Франко для працюючих мас України. Другий товариш зачитав реферат про життя Франка і його діяльність. За цим відбулася вечірка.

ШВЕЦІЯ

▽ *З'їзд революційних письменників.* Складають організаційний з'їзд Спілки революційних письменників Швеції. Підготовка до утворення шведської секції Міжнародного об'єднання революційних письменників (МОРП) проводиться вже на протязі кількох місяців ініціативною групою, до складу якої входять: Артур Магнуссон,

Марист Пальмер, Пер Фрейденталь, робкор Гільмер Лунд, Ф. Ю. Карлссон і інші.

Група випустила відозву до всіх письменників і робкорів Швеції.

Відозва доводить потребу об'єднання революційних літературних сил Швеції в секцію МОРП і накреслює програму робіт літературної спілки.

UKRAINICA

▽ **Імперіалістичні** плани Польщі і одвертість „*France Militaire*”. Польський імперіалізм гарячково готується до боротьби за свою імперіалістичну програму, що в основному полягає в антирадянській інтервенції. Не дивлячись на катастрофічну господарчу кризу воєнна промисловість працює з повним навантаженням. Обороння зростає прискореними темпами. Прокладають стратегічні залізничні на території Західної України і Західної Білорусії. Особливе значення має будована на гроші концерна Шнейдер-Крезю, залізнична магістраля, що з'єднує польський вугільний басейн з воєнно-морською базою, а також залізниця, що йде на схід від Торна зловж кордону Східної Пруссії.

Польським військовим міністерством опрацьовано спеціальні способи боротьби з страйками та комуністичною роботою в армії. Сейм ухвалив закон про мілітаризацію залізничників, завданням якої є забезпечити безперервну роботу залізниць за війни. Переведатимуться мілітаризація шкіл.

Одночасово фашизм у незнаних досі розмірах загострює білий терор як відповідь на національно-визвольний рух західно-українських і західно-білоруських трудящих мас.

За допомогою цих методів польський фашизм намагається підготувати тил для антирадянської інтервенції.

Французькі покровителі фашистської Польщі шикотно схвалюють окупацію Польщею радянської України і радянської Білорусії. Орган французького міністерства військових справ „*France Militaire*” в передовиці під заголовком „Прагнення українців” одверто висловлюється на користь польсько-української „федерації” під керівництвом Варшави.

„Україна,— пише *France Militaire*, має територію 860 тис. кв. км. з 55-ма мільйонами населенням. Вона простяглася до підніжжя Кавказу, охоплює Українську радянську республіку, весь Крим, частину РСФРР, частину областей, заселених дояскими козаками і всю Кубань”.

Так окреслює орган французької фашистської воєнщини шмат радянських земель, на які так ласо зазіхають імперіалісти.

Готуючись до інтервенції фашиська Польща, підтримувана від Франції морально і матеріально, не криє своєї ненависті до Радянського Союзу і час від часу викидає на шпальтах своєї фашистської та соціал-зрадницької преси (*Gazeta Polska*, *Gazeta Warszawska*, *Slowo*, *Ilustrowany Kurjer Codzienny*, *Nasza Przyszlosc*, *Kurjer Poranny* і інш.) свої заграбничкі імперіалістичні плани. Рівнож і її протектор — Франція не ховає, як бачимо з сторінок „*France Militaire*”, свої симпатії і підтримування цих планів фашистської Польщі.

▽ „*Nasa Doba*” про Радянську Україну. В чеському журналі „*Nasa Doba*”, № 1 за січень 1932 р., видруковано статтю посла чехословацького парламенту Нечаса, присвячену національ-

ному питанню в Союзі Радянських Соціалістичних Республік.

Між іншим посол Нечас підкреслив „культурне й господарське піднесення українців та шикотне урівноваження українців у їхній власній республіці”.

▽ „*Bolshviki i Avang*”—орган асоціації пролетарських письменників Хуссар Гістому (Південної Осетії) в номері 9 (15) від 14 червня ц. р. вмістив великого дописа з України: *Kusetzty kontrol literatury*, в якому описано стисло культурне і літературне життя на Україні зокрема в Харкові.

Допис належить перу української письменниці Варвари Чередниченкової.

▽ *Арк. Любченко молдавською мовою*. Наказом державного видавництва Молдавської Авт. Р. Р. вийшло окреме книжечко оповідання *Арк. Любченка*—Замка. Переклав Кіра-Георгієв. *Arcadi Lubchenko, — Zeama*. Editura de stat. a Moldovei. Tiraspol, 1932, стор. 12, ц.—10 коп.

Tradusă din ucrainceste de Cara — Gheorghiev.

▽ *Місчичик пролет-есперантистів Японії про книжку Петра Панча „Смерть Януляна”*. *Monato Org* no de japana Prolet-espertista Unio Kamagado (Tokio) видрукував рецензію на книжечку Петра Панча—„Смерть Януляна”, що вийшла в перекладі на есперанто в Лайпцігу накладом видавництва FKRELO (Petro Panc. Morto de Janulana. Trad. S. Senickij FKRELO, 1931). Автор рецензії на книжку сховався під літерою М.

▽ *П'еса Я. Мамонтова російською мовою*. Бор. Вакс закінчив авторизований переклад п'єси драматурга Я. Мамонтова — „Його власність” (в перекл. „Собственность”).

▽ *П'яцдарми на кону Білоруського театру*. П'єсу М. Ірчана—„П'яцдарм” недавно виставив 1-й білоруський державний театр. Білоруська преса дає п'єсі загалом добру оцінку.

▽ „*Zensky Svet*” про українських жінок. Феміністично-літературний дрібно-буржуазний журнал „*Zensky Svet*”—орган т-ва слов'янських жінок у Любліні часто і багато приділяє уваги українському життю та українській жінці.

На 32-х сторінках журналу подається цікавий матеріал з життя жіноцтва світу. Перші сторінки завжди присвячені біографії якоїсь видатної жінки, між іншими приміщено там життєписи: Марка Вовчка, Уляни Кравченкової, Ольги Кобилянської. За передовку завжди іде відділ літературний, відділ соціології й господарства—огляд жіночого руху взагалі, гігієна, суспільне життя тощо.

В деяких відділах поміщують також статті з українського життя про працю українських жіночих організацій Західної України, в Канаді, Сполучених Штатах тощо.

Відповідальною редакторкою цього журналу є Марія Бартолова—Наділєшк. Редагує журнал Павла Гочеварева, відома слов'янська публіцистка та щира прихильниця України.

БІБЛІОГРАФІЯ

ГНАТ ХОТКЕВИЧ — ТВОРИ, Т. VIII „КАМІННА ДУША“, повість „Рух“, 1932, ст. 363, ціна 4 крб., тираж 3.000 прим.

Постать Гн. Хоткевича досить своєрідна своїм життєвим і творчим шляхом. За свою тридцятирічну літературну діяльність письменник написав силу-силенну творів різних напрямків і жанрів, починаючи від новель та оповідань, і закінчуючи великими тетралогіями, але багато з того розбулилося під час переїздів, багато знищено мишами. Отже, видає тепер „Рух“ тільки якусь частину цілого доробку письменника, велика ж частина творів залишається ще в рукописах, серед яких і великий історичний роман „Берестечко“, і низка п'єс, і щось з двадцять сценаріїв для кіна, і історія галицького театру — до восьмидесяти друкованих аркушів, і ціла низка інших творів.

Не зважаючи на те, що з цього великого доробку все ж було видрукувано дванадцять назов окремих виданнями, багато друкувалося по всіх українських журналах та різних збірниках, що вже вийшло вісім томів творів письменника — його творчість маловідома широкому колу радянських читачів, вона не привертала до себе уваги радянської літературної критики. Отже, на сьогодні ми не тільки не маємо жодної статті про творчий шлях письменника, але не маємо і рецензій навіть на його більші твори, бо радянська літературна критика обмежилася буквально двома-трьома рецензіями.

Чим пояснюється цей дивний факт? Адже постать Гн. Хоткевича мусіла привертати до себе увагу критики вже своєю оригінальністю, бо крім того, що він письменник — прозаїк, перекладач, сценарист, драматург, історик літератури і театру, критик мистецтва, мовознавець, видавець, (в минулому), актор, й зокрема літератури, Гн. Хоткевич виявив себе активним діячем у різноманітних галузях: інженер за фахом, за своїми науковими інтересами він історик і дав цілу низку праць з історії України — „... я працював, — пише він в автобіографії, — усе життя в галузі історії. І — цікава річ — історією проходив хлопцем — і все ж я досі „спен“ — Але не тільки з історії, у Гн. Хоткевича низка праць з географії, ортографії, геології, метеорології, ботаніки, зоології... До того ж він був активним громадським діячем, брав участь в організації та організував сам різні товариства, бувши позпартійним, організував разом з іншими укр. с.-д. партію, брав участь у революційному русі 1905 року, був на засланні, сидів по тюрмах...

Отже, справді, було чим зацікавитись радянським критиком, тим наче, що ця революційна робота Гн. Хоткевича позначалася в його творчості; крім декількох творів, присвячених подіям 1905 року, він взагалі не уникав громадських мотивів. Але критики не зацікавилися і широка радянська суспільність так і не знає, що ж власне являє собою Гн. Хоткевич, як письменник, яка його роль в українській літературі, яке художньо-політичне значення його творчості.

Пояснювати це якоюсь випадковістю — не доводиться, тут діяла ціла низка причин і, очевидно, найголовніша з них — це двоїстість авторового світогляду, поміркованість його художньо-політичної лінії, яка не дозволяла йому активно й свідомо включитися в революційну боротьбу, одверто стати на бік пролетаріату і в той же час не дозволяла критиці вважати автора за ворога пролетаріату. Отже, письменника й забуто, бо критиці доводилося приділяти багато сил і часу боротьбі з літературними ворогами, писати про нових пролетарських письменників, що активно включилися в соціалістичне будівництво, і не вистачало часу стежити за всіма хитаннями поміркованого, підкреслено і вперто „аполітичного“ письменника.

Якось Фр. Енгельс, говорячи про діячів середніх віків, про їхню многобічність, енциклопедичну вченість, пояснював її тим, що вони „... не зробились іще рабами розподілу праці, що його обмежений, однобічно діючий вплив ми так часто помічаємо у їхніх наступниках. Але, що їм зосібна властиве, це те, що вони майже всі живуть і дишуть у рухові часу, у практичній боротьбі, стають по якійсь стороні і борються спільно з нею, хто словом і письмом, хто мечем, а хто тим і другим. Звідси та повнота й сила характеру, що робить з них цілих людей“^{*}). Але то було життя, коли на кін виходила нова класа буржуазії, що починала завзяту боротьбу за своє панування і висувала такий цілий людий, що могли керувати цією боротьбою в усіх галузях життя. Далеко ж пізніше, в добу капіталізму, що вже загниває, в добу імперіалізму, коли іноді й з'являються такі енциклопедично розвинені представники великої і дрібної буржуазії, вони вже не можуть мати і не мають тих властивостей, що робили з них колись цілих людей, бо вони бачать неминучість загинути своїм класом, бачать нову класу, що покинана історією бути граблером буржуазії.

* Фр. Енгельс — Діалектика природи, „Пролетар“, 1932, ст. 81.

Отже, постать Гн. Хоткевича зайвий раз нас перекоує в цьому, бо не зважаючи на його многобічну вченість, на багатогранну діяльність, в якій мусіла виявлятися повнота та сила його характеру, ми звсім не бачимо у нього цілості світогляду, яка б дозволяла йому в практичній боротьбі одверто й твердо стати* по якійсь стороні і боротися спільно з нею* до кінця. Він брав участь в організації укр. с.-д. партії, але одмовився стати її членом, брав участь у революції 1905 року, але в еміграції, замість політичної роботи, займався бандурою, після лютневої революції дав собі слово не брати участі ні в якій громадській роботі і... став гласним думи, але одмовився їхати до Києва — до Центральної ради, обраний туди представником від Харкова... „я не поїхав, хоч і догого потім мучився, рішаючи питання, чи добре я зробив, чи зле. Чому я не поїхав, — наврод чи міг би пояснити коротко, дуже то складний процес. Між іншим, грало роллю й те, що я ж був безпартійний, а тож надходила пора, коли хоча тріснути, а записувати в партію. В яку — все одно, аби в партію*». Це побоювання партії, незрозуміння її ролі, ототожнення всіх політичних партій, таке характерне для Гн. Хоткевича, показує, що він протягом цілого життя не підносився над рівень звичайного дрібнобуржуазного поміркованого інтелігента, хоч і брав участь в революції 1905 року та мав багатогранну наукову й громадську діяльність, що ніби мусіли його вивести з кола дрібно-буржуазної обмеженості.

В особі Гн. Хоткевича ми маємо досить типового ліберального просвітителя, тільки дрібно-буржуазного характеру. В цьому нас перекоує увесь життєвий і творчий шлях письменника, його ліберальна тимчасова прихильність до революції, його європеїзм, слугування народоті та „рідному краю“ з певним націоналістичним зафарбленням, безоглядний об'єктивізм, що підносить науку і мистецтво над суспільним життям, над класовою боротьбою, нарешті, підкреслена аполітичність, що іноді дхне поганю політикою, тощо. Багато прикладів останньої ми знаходимо, між іншим, в автобіографії, писаній вже 1928 р. Так, згадуючи про те, як йому „кухаркиному сину“ доводилося боротися за освіту, Гн. Хоткевич пише: „Далися оті кухарки державним діячам. Один закривав школи для „кухаркиних дітей“, другий хоче, щоб кожна кухарка вміла управляти державою“... (ст. 8). Або говорячи про загублені записки — враження від ув'язнення, автор пише: „Вони, сказати, тюремні враження завжди можна поновити: для того варт тільки сісти в тюрму (це вже не так трудно), але враження будуть інші!“ (ст. 27). Нема чого говорити, що саме така „apolitical“ зовсім недалека від політики, ворожой пролетаріятові.

Цікаво, що Гн. Хоткевич сам бачить відсутність в усій своїй діяльності і художній творчості певної сталої лінії, чіткої цілеспрямованості: „Оце вам і моя автобіографія... Загальне враження, бодай на мене, якось безтовковости. Як каже Горький: „Жил-жил, одних шановань может сорок износил“, а толку ніякого. І це я відчуваю найскравіше, власне, тепер, коли видаються оці мої „твори“ (ст. 33). Але він не розуміє, що відсутність такої лінії, поміркованість її пояснюється розщепленням, двоїстим характером його світогляду дрібнобуржуазного інтелігента.

Ясна річ, що саме цим і треба пояснювати багатостійність художньої творчості Гн. Хоткевича, відсутність чіткої художньої цілеспрямованості. Дрібнобуржуазна розщеплена творча метода його спочатку проявлялася в символістичних шуканнях, романтичних, потім письменник ніби відходив від них, дає зразки реалістичного стилю, навіть натуралістичного, але тут же зафарблює їх імпресіонізмом та неперобореним романтизмом.

На початку своєї художньої творчості Гн. Хоткевич прилучився до нової тоді течії модернізмів, брав участь у відомому їхньому альманасі „З-над хмар і з долин“, що дало привід С. Фремонту гостро проти нього виступити (як і проти цілої школи), а модерністам — вважати Гн. Хоткевича своїм і пізніше, вже в „Українській хаті“ присвятити йому декілька статтів та рецензій переважно апологетичного характеру. Проте Гн. Хоткевич і тоді не був типовим і яскравим модерністом, бо, виступаючи проти народників, він боровся, власне, лише проти народницької художньої традиції і то не завжди послідовно, бо перешкоджало цьому його просвітительство, яке у нього не було позбавлене певних елементів народництва.

Отже, один з найбільших творів письменника „Камінна душа“, хоч за своїми стильовими ознаками й мусить бути віднесена до модерністичного періоду творчості Гн. Хоткевича, хоч вона й була визнана своєю хатянками (маю на увазі рецензію Ів. Липи „Наша повість“, „Українська хата“, 1912 рік, кн. II), але і в ній відбилася стильова розбіжність письменника, як наслідок його двоїстого світогляду та поміркованої художньо-політичної лінії.

Як відомо, повість (вірніше роман) написав письменник під час перебування в еміграції в Галічині та на Гуцульщині після 1905 року, написано її десь в десятих роках, вперше вона з'явилася друком в Чернівцях 1911 року, вдруге — в Харкові в 1922 році („овілейне видання в 25-ліття літературної діяльності автора“), а третє видання, що його рецензуємо, припало саме на 35-ліття художньої творчості Гн. Хоткевича, чого, на жаль, ніяк не відзначало видавництво.

В повісті на тлі „чарівної“ гірської природи, гуцульських легенд та пісень, на тлі яскравих, кольоритних картин побуту, розгортає автор широке полотно колишнього гуцульського життя. Молода попадає Маруся, що нудиться своєю життям, б'ється з родиною до красуна Маруська, — отамана опришків. Після короткого шастя починаються її муки, вона ледве не стає „любаскою“ усіх опришків. Маруськ всякою знушається з неї і вона за допомогою опришка-філософа Юрка Неклопотані Голови б'ється від опришків і повертається додому. Банда Маруська після декількох невдалих наскоків розкладається, її зраджує його колишня „любаска“ Олена, але врятує банду від загибелі друга кола „любаска“ Маруська — Катерина. Але все ж таки, нарешті, Маруськ попадає до рук свого найлютішого ворога — отамана пушкарів Юрштаня — чоловіка Катерини. Маруська ведуть на шибеницю, де він перед стратою грає на — „флюері“ і своєю чарівною „лебединою пісню“ зупиняє на якийсь час катів і примушує ридати багатотисячний натовп.

* „Моя автобіографія“, Твори, т. 1, ст. 32.

Ми навмисне написали схему сюжету повісті, щоб показати, що цей сюжет є типово роман-тичним. Але справа, ясна річ, не в сюжеті, не в темі повісті, а в ставленні автора до теми, в тому, яку саме ідею він вкладає в ту чи іншу тему. Адже відомо, що і типово романтичні теми автор в шілковито витриманому романтичному стилі. Історії літератур дають нам досить багато прикладів такої деформації сюжетів; згадаймо один з найхарактерніших розкладання сюжетної схеми лиши-ського роману в „Дон-Кіхоті“ Сервантеса, при чому це розкладання, деформація досягнена саме по-глибленням, поширенням звичайної схеми, що призвело до її заперечення.

Чи не маємо ми чогось подібного і в даному творі? Деформації романтичного сюжету немає, але певні натаки на таку деформацію є. Вже в тому, що автор свій роман назвав повістю, відчува-ється його бажання наблизити романтичний сюжет до реальної дійсності, подати його в реалістичних, правдоподібних тонах, потім у самій повісті автор подає низку реальних ситуацій та натуралістичних картин, ніби намагаючись справді показати, що ніякої романтики в житті отамана опришків немає, що ця романтика існує лише в уяві захопленої ним молодого жінки — Марусі.

„А лицар же де... Блискучий, в панцері золотім, із шоломом у струсвих перах на прекрасній голові, ніжно усміхнений, святочний. А де ж замок, що стояв на високій горі, де сад із тисячолітніх грабів і буків, пляєда русалок у голубім озері. І гондоли, убрані літариками, невидимі хори в тіні дерев, і прекрасні танки сільських дівчат, і пажі, і оксамити, і кришталеві кубки, одежа золота. — Де ж то все... Де ж ви, смілині й дитинячі, але солодкі мрії мої... О-о... Яка ж дурня я була, яка нерозумна... Та чи ж мені, попаді криворівській, марити було о всіх тих небувалих красотах. Та ж того нема й не було ніколи. То лиш у глупих мріях дівочих снується, в незадоволених, стри-воженнях...“ (ст. 206-7).

От натуралістична картина пораненого опришка: „Відкинувся навзак, почалася агонія. Маруся вихопив ніж і, не дочекавшись смерті, живому ще почав крвати і дерти ножем лице. Добрав глибоко в живе тіло, виривав шматки кривавого м'яса — і за хвилину вже ніхто би не впізнав, чий це труп лежить тут.“

Вхова товариша, виконав останню просьбу.

І тремтючими від нервового напруження руками почав стягати з умерлого ремінь і тобівку. Ремінь був замкнений, він ніколи не зіймався, ні в день, ні вночі. І тим же самим закривавленим ножем полосував Маруся ремінь. Забилися в лірі золоті монети, посипалися...“ (ст. 349).

Але не зважаючи на ці авторські намагання, на соціальне вмотивування виникнення опришківства, на всі ці реалістичні й натуралістичні мотиви, роман у цілому витримано в стилі естетичного роман-тизму, *pittoresque*.

Як відомо, одним з найяскравіших представників цього стилю у французькій літературі був молодий В. Гюго, і коли ми порівняємо, прикладом, його „Бюг Жаргала“ з „Камінною душею“, ми побачимо, що стиль цих творів один з тією, хіба, різницею, що в останньому творі сильніші реалі-стичні мотиви.

Отже, треба констатувати, що Гн. Хоткевич в цьому творі показав себе чи не єдиним, в уся-ким разі, найяскравішим представником цього стилю в українській літературі. Щоправда, елементи його ми знаходимо ще у Федьковича (особливо „Люба-згуба“), у Крушельницького, надто ж у Кош-о-бинського, але „Тіні забутих предків“ з'явилися вже двома роками пізніше за роман Хоткевича, так що тут можна навіть говорити про вплив на Кошобинського, а не навпаки, як зникли вже вважати.

Як відомо, найхарактерніша ознака стилю *pittoresque* — це його живописність, кольоритність, вона промовляє до читача з кожної сторінки твору надзвичайно яскравими різкокольоровими фарба-ми, плямами, такими сполученнями їх, що вони б одбирали у глядача очі; прикладів з цього твору можна було б подати безліч, але живописність, кольоритність, що виражається в художніх, живописних си-туаціях, у відповідній композиції їх, що справді просилися б на картину, і тому не дивно, що автор написав ще й кіносценарія на цей твір, в якому дуже багато картин є справжніми закінченими кадрами.

Отже, реалістичні мотиви відійшли на другий план, і захоплений автор наснажує твір роман-тикою, „красою“ гуцульських легенд, пісень, старовинних гуцульських звичаїв, їх побуту, живопис-ністю їх одягу, цілістю, примітивністю їх характерів, непосредністю їх переживань та вчинків, що приваблюють, захоплюють письменника своєю нестримністю, дікістю. Ці романтичні події відбува-ються в такому ж романтичному оточенні серед поетичної гірської природи та грізних її явищ. Автор свідомо підкреслює цей романтичний характер оточення, не раз вкладаючи в уста Марусі, а іноді і від себе подокати такі вирази, як „ніби в казці“, „як у казці“ тощо.

Цей естетизм авторів, його захоплення красою, красовитістю, відблисками на кожній сторінці роману, але найяскравіше виявилися вони в останній картині „файної страти“ отамана опришків Марусяка:

„Опришок приложив флору до губ... Все замерло.“

І... як далекий шепіт ріки, залитої місячним світлом, як скарга переляканої страдалниці — трепіт під вікном, як воркування горлячки над шастям мінутлим, заспівали звуки і понеслися... над цим різнобарвною товпою, над судьями, ксьондзами, катом, шибеницю... І заблискотіли, заграли цвітими в повітрі високо, переплітаючись в невидимі гірлянди ніжності, і заїдали звідти, мов журкіт жайворонка, і розсипалися...

Пілад тряснув товпою. Зголосили жінки, як за братіком ріднесеньким; глухо, незрозуміло щось чули насильно зігнані сюди люди; похиливши голови, стояли і судді, й поли...

І поки грав Марусяк, поки тріпотіли в осіннім небі останні ридання лебединої пісні — у вели-ким очарованні стояла товпа і ніхто не розумів — що то за перекладники стирчать отам, кого поможу, по що зібралося сюди стільки народу...

І лише, як скінчив, як обірвався в невимовній тузі останній перелів — побачили люди, що то ж пишбенія. А на ній повисять от цього молодого легена, орла ролонинського, аби не грав він так більше ніколи“ (ст. 353).

Надзвичайно сильний образ, великого художнього впливу, він підкріпе собі ітичача, примушує забути всю неадекватність, нежиттєвість цілої ситуації — розв'язати унесє час руку опришка, надзвичайно поетичний настрій його в останню хвилину життя, десятки флорес, що їх ніби принесли селяни, ідучи дивитись на страту, самий факт гри, що ніби з ним виграє, погодитись кати, жандарми, судді, попки, які мали на меті залізати та приборкати непокори, гудувати і т. д., і т. д. Читач все це збує і разом з автором починає вірити тому, що гудували легені відома романтично жити і зп романтичніше вмирати, просякнута романтичним настроєм твору і лише, дочитавши твір до кінця і скинувши з себе його вплив, читач бачить, що читав гарну легенду, казку, надзвичайно далеку від справжнього реального життя...

Відмовували усеке. Баби, як кобиліці, дупотили ногами й такі співачки вигукували, що сало капало. І реготали при тім широким зовущим реготом, високітали високо й тонко. А від того реготу й високітання, від тупоту ніг, від близькості розпалених тіл — кров вогнем розлилася, бажання рвалася на волю.

1-1-ix. Закрутив-завертів хижий бог усіх у своїм рвучий водовороті. Ой, не один віночок упав
сеї ночі з дівочої голівки... *...ек жеребці. Все забули люди, потуманіли...*

Гн. Хоткевич в цьому творі показує себе письменником високої художньої культури, він майстерно використовує різноманітні художні засоби, ладає яскраві, повноцінні художні образи, дієві особи повісті не схематизовані, а живі люди з усіма їхніми ваганнями й пристрастями, твір посилено майстерно поданими описовими компонентами, особливо ж пейзажем, яким автор інюді вже переважає повість. Твір, як відомо, написано гуцульським діалектом і це дозволяє автору ще більше розкрити образи героїв та середовище, в якому вони діють.

Т. Зикев

БАСИЛЬ АТАМАНЮК. *КРИЗЬ КРИВДУ Й КРОВ*, ЛІМ, 1932 р. стор. 250, ціна 2 крб. 20 коп.

Збірка «Кривду й кров» складається з 16-ти оповідань, які автор розбив на три розділи: 1 — *De batit i bogнет* (оповідання Ластівки, Танасійчучка, На кордоні, Пласудський ніч Галичини, Біскуд, корова й Пласудський, Наймит). 2 — *З вир и з миру* (оповідання — Червоный шлях, Орен-Біскуд, Надурочна праця бугальтера Гризуна). 3 — *Зи снігами таяли межі* (оповідання — По дорозі до комуни, А революція іде).

З трьох розділів перший містить оповідання про Західну Україну (під'ярмену Україну), а останніх два — про Україну радянську.

Тематика першого розділу: побут, злидині, неволя західньо-українського селянства, знущання, катування над ним від польської влади, революційна боротьба на Західній Україні, потяг до СРСР.

В першому оповіданні „Ластівки” подано листи політичного в'язня з Західної України, в яких достатньо яскраво описано дії польської охорони, що перенервує навіть жорстокістю колючому ґрату паркусу. В цім оповіданні автор при кожній нагоді підкреслює різницю у ставленні українців на Радянській Україні та на Західній Україні, де гуляють тільки бабет Пінсудського. Це оповідання сам автор, певне, не вважав за шлюком докінчене, визначив його „матеріалом”. Тому ми не співявляємо особливо на його художній вартості, а матеріал за об'єктивного акту проти державно-політичного ладу на Західній Україні це оповідання подає надто прорісчастий.

Найхудожніше з першого розділу (та, мабуть, і з усієї збірки) буде оповідання «Танасійчучка». В ньому з великою силою й хистом змальовано побут Верхівники. Танасійчучка (росихівський селянин, селянка) віддала на війну свого чоловіка, потім сина – за Австрію; потім російське військо окупувало Галичину й тоді Танасійчучка втратила ще й доньку, що, загнаньбана російськими салдатами, втопилася в Черемоші. Потім залупавула хлопчика, але й він загинув під час повоєд, хотівши й зривством. Танасійчучка взяла виховувати хлопчика, Польша й почала допикати різники податками, артувати бабине пороса, яке вона мусіла доглядати, щоб віддати його на сплату податку, бо воно було описане. І лишилася Танасійчучка сама на старість. Платити податків ні з чого і її заареш-

штували за обвинуваченням, що пороса вона навмисне втопила, щоб не віддати його паням. І не повернулася більше додому Танасійчука. Десь-то, певне, її закатавали.

Потім до радянської України змальовує оповідання „На кордоні“, де показано, як втікачі, ризикуючи своїм життям, перекидаються на радянський берег Збруча.

Оповідання „Пісудська ніч Галичини“ малює „папифікацію“ на Західній Україні і доводить, що 1923 року про те, що Польща зобов'язується перед Лігою нації дати Західній Україні автономію, Оповідання побудоване на газетних матеріалах і глибше не зачіпає питання, не дошукуються причин явища, хоча й написано воно дуже яскраво.

Оповідання „Біскуп, корова і Пісудський“ гумористичного жанру й формально ніби випадає зі збірки, але тематично зв'язане з усім розділом. Сюжет його — боротьба католицького ксьондза з галицьким селянином за те, що він збудував перед самим костьолом у своєму дворі коров'яче стійло. Поки Галичина була під Австрією, ксьондзові, не вважаючи на всі заходи, не пощасило привести селянина перенести стійло в менш зручне для нього місце. Але впертий ксьондз дочекався, щоб забрати його сина Юру до в'язниці. Старого газди вже не було живого, то ксьондз домігся, таким чином через спірку за корову, селянина Юра потрапив до в'язниці й став на шлях більшовізму. От висновок авторів з цього оповідання.

Оповідання „Наймит“, як уже видно з його назви, змальовує тяжке, безправне наймитське життя на Західній Україні. Наймит Семен терпить знущання газди Бондарчука й збирається від нього втікати кудись в інше місце, де невдово, чи буде йому краще. Та господарка й господарка дочка ставляться до нього ласкаво, і це його вітшає. Та кінець-кінцем і сам газда „ласкавіє“, бо боїться, щоб не втік під гарячу пору кудись, і тоді газда залишиться без робітника. В особі Семена вивидний дар приймає ласку господареві доньки.

* * *

Як же маємо схарактеризувати весь цей розділ, цю групу оповідань про Західню Україну? Як політичне кредо письменника в цім доробку.

Безперечно, Василь Атаманюк, як художник, стоїть на радянській платформі. Безперечно, письменник хоче, щоб червоний прапор, прапор пролетарської революції, замавав і по той бік Збруча. Автор не тільки цього прагне, але й бореться за пролетарську революцію на Західній Україні своєю літературною працею. Це цілком яскраво проступає в тій його прозовій творчості, що ми її тут розглядаємо. Однак, завдання марксистської критики — по-товарицькому вказати авторів на його помилки, що він їх, за правильного спрямування своєї творчості, все ж припустив, і тим допомогти йому самому в дальшій своїй роботі і цих помилок уникнути.

Основа помилок Василя Атаманюка в цих оповіданнях — не ідеалістичне, а не діалектичне сприйняття і оцінка явищ та поверхово-натуралістичний підхід до них. Автор не здолав визначити місце й ролі різних соціальних прошарків у національно-визвольній боротьбі. Тому в його оповіданнях фігурує збірно-національний тип українця. Війт, заможний газда, біляк — вони всі українці (закрита шкіла, колонізація, злирство, катування) тільки за те, що вони українці (а так само й над іншими національними меншостями — білорусами та інш.) то є факт, і часто-густо пісудчики обвинувачують у більшовизмі українця тільки за те, що він зве себе українцем. Але хіба завдання радянського письменника полягає в тому, щоб натуралістично зафіксувати факт? Письменник повинен подати факти в класовому розрізі, повинен застосувати до них діалектичну методу аналізу. Цього Атаманюкові бракує. В оповіданнях його нема клас, нема класової боротьби, а є тільки дві сили — сили національні: поляки — гнобителі й українці — гноблені. В Атаманюка не добачає гноблених поляків і серед націй панівних, і серед націй пригноблених. Якщо додержувати письменникової експлуатації, то маємо таке ствердження нашої думки, хоча б в оповіданні „Біскуп, корова і Пісудський“, де автор каже про шляхтича: „Предки його були українці, але він твердо тримався шляхтича, як автор не поділяє, але в наступному рядку виявляється, що автор цілком приїмає на що думку. Там сказано: „цим він (шляхтич) пишався і це він завжди підкреслював, але хлопів од того зовсім голова не боліла, що в них не було своєї аристократії“ (підкреслення наше Ф. Б.).

Отож автор не тільки сам думає, що в „хлопів“ (українців) нема своєї аристократії, а й широкий масі накидає цю думку. Як це може письменник у своїй уяві пов'язати, знаючи безперечно, що на Західній Україні є буржуазні українські партії, що торгують інтересами трудящих українського народу гуртом і вроздріб. Стоячи на ідеалістичній основі, В. Атаманюк у своїй прозовій творчості обстоює теорію безбуржуазності української нації.

Отож робимо висновок, що В. Атаманюк не переборів і досі свого ідеалістично-націоналістичного світогляду, через це навіть і найкраще його оповідання „Танасійчука“ не позбавлено того самого недобачення соціальних прошарків у західно-українському селі, у нього тут і біди і багаті українці однаково терплять і від влади і від поводи примхливого Черемоша.

Переходимо до радянських розділів. Розділ „З миру й з миру“, що складається з трьох оповідань, своєю тематикою дуже різноманітний. Оповідання „Червоний шлях“ подає ескізи Степана Водоляна, незакінченого землеміра за Херсону, як тип, що до всякої влади пристосовується. Він служить гетьманові і носить червоний шийк на шапці, потім, пристосовившись до радянської влади, носить червону зірку й завжди в розмові заявляє: „Ми, робітники...“. Тип цілком життєвий.

Про двох інших оповідань цього розділу зважимо тільки, що „Орендар“ написано на життєво

тому, а „Надурочна праця бухгалтера Гризуна“ в гумористичному тоні розповідає, як бухгалтер-почав ходити до кінця, зраджуючи свою дружину, а кінчив писання сценарія для ВУФКУ, щоб заробити гроші на сплату аліментів.

Розділ „За світами таяли межі“ потребує більшої уваги. В обох оповіданнях цього розділу („По дорозі до комуні“ та „А революція іде“) тематика колективістська. „По дорозі до комуні“ написано дуже майстерно за таким сюжетом: автор іде обізнатися з комунією, сходять на глухій станції, випадково приїздить підвода на станцію саме з комуні. Підводу вислали для представника Укркогосцентру, на якого в комуні очікують. Але представник не приїхав. Проте, як виявляється потім, про приїзд цього представника знали куркулі й вирішили його вбити. Автор іде, по дорозі підїсдає до них куркулі й намагається заподіяти авторів лиха, вважаючи його за представника з Колгоспцентру. Але вінанік, до якого автор спершу ставився з недовірою, рятує його й вони привозять до комуні куркуля. Виявляється, що це колишній хазяїн теперішнього комунара-візника. Останнє оповідання „А революція іде“ — це подорож бригади письменників до Балаклі. Тут описано враження з подорожі і, зокрема, спалення богів (закриття церкви та спалення образів) у Балаклі.

З цього розділу робимо той висновок, що попри всю авторську майстерність, ці оповідання надто недовіряють. Авторів бракує знання українського села (це він і сам зазначає), знання колгоспів, комун і людей. Це іще не колгоспна тематика, а „коло-колгоспна“. І надто симптоматична для автора назва першого оповідання „По дорозі до комуні“. Він у своїй художній творчості теж ще перебуває по дорозі до розробки колгоспної тематики, але до неї ще не дійшов. Як мастер слова, Василь Атаманюк може дати далеко більше і від нього більшого й треба вимагати. Йому треба вивчити українське село й перейти від декларативного ратування за колективізацію, до відбавання в своїх художніх творах справжнього життя колгоспного, партій і робітничі класи. Ф. Бурлака

АЛЕКСАНДР ГАТОВ *СТИХИ*. Библиотечка „Огонек“ № 32(685) журнально-газетное объединение Москва — 1932. Тир. 20,000, стор. 40. Цна 20 коп.

Ім'я Александра Гатова — не чуже українській літературі. Ще 1924 р. він разом із тов. С. Пилипенком зредагував відому „Антологию української поэзии в русских переводах“, де багато українських поетів було вперше перекладено на російську мову. В справі українсько-російського літературного зближення ця „Антологія“ відіграла, безперечно, не аби яку роль, попри всякі певні хибки, вона послідала й чималі вартості; між іншим треба згадати нешабляновий (дуже рідко в нас!) і часто влучний добір авторів. У складанні цієї антології А. Гатов брав участь не тільки як редактор-упорядник, але й як перекладач. Року 1927 під редакцією Р. Гатова вийшла збірка російських перекладів з Павла Тичини. А р. 1930 А. Гатов — у бібліотеці „Огонек“ — видав нові свої переклади з українських поетів. Завдяки цій своїй відданості інтересам українсько-російського літературного зв'язку, А. Гатов безперечно вартий того, щоб навіть на такі дрібні й невиразні його видання, як оце „Стихи“, звертала увагу українська критика.

Як це нам особисто відомо, т. Гатов розпочинав свою літературну діяльність у Харкові, ще до революції, й саме як поет, брав участь у тодішніх мистецьких організаціях; на радянських позиціях він — ще з часів громадянської війни. Отже, він очевидно має придатних до друку поезій куди більше, ніж їх увійшло в цей метелик, — а ввійшло їх тільки 12; йому й слід було виступити з книжкою більшого розміру (коли з паперових, або з якихось інших причин цього не можна зробити сьогодні — краще почекати до завтра), бо що можуть сказати російському читачеві ці 12 поезій? А критика „Стихи“ Гатова ставлять у сумні й незручне ставовище: відзначити їх хочеться, а висловити щось певне з приводу цих випадкових уривків творчості — надто важко.

Щодо ідеології й тематики „Стихов“, то тут можна зробити тільки один висновок: Гатов, безперечно, належить до радянських (ідеологічно й тематично, а не лише територіально) поетів, до поетів сьогодишнього дня; він цілком засвоїв собі тематичні завдання реконструктивного періоду. Цей висновок, звичайно, — вельми важливий, але й вельми загальний; він встановлює належність Гатова до великої родової категорії сучасних радянських письменників, але не визначає поетового мисля всередині цієї категорії. Вказати на підставі „Стихов“, що передусім бачить поет у революції й під яким кутом зору бачить — не можливо. Його революційні теми здебільшого звичайні для сьогодишньої російської поезії. Виконання завдань промисловості („Кузбас, Магнітогорск. Ангарострой“, „Качаются сваи... Дыбятся мосты“), колишній герой громадянської війни, що став інженером, і що його партія „переклонила“ на боротьбу за бавовну, історія громадянської війни, паралель Паризька Комуна — Жовтень, небезпека інтервенції. Такі чи аналогічні теми знайдемо ми сьогодні в кожного з поетів — співробітників радянської преси; для власного письменницького обличчя Гатова — вони не показові.

На малорозроблений і безперечно актуальний теми (боротьба за оволодіння культурою) зупиняється Гатов у поезії „В читальном зале“, але з реалізацією цієї теми не все гаразд. „Мой сосед — завсегдагад... Кто он — бывший помещик или в консистории, кречетвор, смаковал преступления жен? Он глядит дикобразом. За штатом истории Он косится на новое, он раздражен. Порохом бы персидским такую романтику — Реставраторов мертвого, чье ремесло — Метафизика, призраки — „Думены“ Канта, — Октябрь, пятилетке, эпохе на зло!“. Можливо що цей „завсегдагад“ і справді студіює Канта „пятилетке на зло“, але ми сподіваємося, що „пятиріччя“ це аж ніяк не може пошкодити. Автор очевидно хотів на прикладі бібліотечної залі показати „боротьбу старого й нового“. Але він зробив неспадко: і вибір представника „старого“ (цей прихильник Канта, що студіює філософа для себе, не маючи жодної змоги пропагувати його чи свої власні концепції, — не являє ніякої соціальної небезпеки)* й припущення щодо минулого цього представника (навряд

* Сам Гатов пише далі: „Враг — не только одна кантианская хворая злая крыса!“, нам здається, що старого диявола — кантіяна можна назвати ворогом тільки в останню чергу, коли й взагалі можна назвати, самопосіб студіювання Канта не є вияв ворожості, адже ж його студіюють і аспіранти катедри філософії, а все інше — лише авторів догадки. М. Г.

НА УВАГУ ПЕРЕДПЛАТНИКАМІ

Одночасно виходить №№ 5-6 і 7-8 журналу "Червоний шлях". №№ 9-10 і 11-12 за 1932 р. — друкуються і вийдуть: № 9-10 — у першій половині січня, № 11-12 — у другій половині січня. Передплатники, що не одержали якоїсь книжки журналу, — вимагайте у тієї поштової філії, куди здали передплату.

№ 1 (січневий номер) журналу за 1933 рік у роботі і вийде з друку наприкінці січня. 1933 року журнал виходитиме акуратно.

Передплату здавайте заздалегідь! Тираж журналу обмежений і в роздріб його буде мало.

Найкраща гарантія мати журнал — передплатити відразу на цілий рік.

